

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

MƏMMƏDOV ELÇİN MƏHƏRRƏM OĞLU

“AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GEOİQTİSADI İNKİŞAF
STRATEGİYASININ FORMALAŞDIRILMASININ HÜQUQİ TƏMİNATI
MƏSƏLƏLƏRİ” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı – 060404 – “ İqtisadiyyat ”

İxtisaslaşma – “ İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi ”

Elmi rəhbər :
Hüquq elmləri namizədi
b/m S.Z. SƏBZƏLİYEVƏ

Magistr proqramının rəhbəri :
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
dos., S.Z. İSAYEV

Kafedra müdiri :

İqtisad elmləri doktoru
Professor F.P. RƏHMANOV

BAKİ 2016

MÜNDƏRICAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. GEOİQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	7
1.1. Geoiqtisadi inkişaf strategiyasına nəzəri baxışların təkamülü.....	7
1.2. Geoiqtisadi məkan və inkişafın geoiqtisadiyyatla əlaqəsi.....	13
1.3. Geoiqtisadi inkişaf strategiyasının məqsədi, təyinatı və vəzifələri.....	24
FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GEOİQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASININ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ.....	36
2.1. Respublikada geoiqtisadi inkişaf strategiyasının normativ-hüquqi bazasının müasir vəziyyəti.....	36
2.2. Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərinin təhlili.....	45
2.3. Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasında “İpək yolu” nəqliyyat dəhlizi.....	61
FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GEOİQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASININ HÜQUQİ BAZASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ.....	72
3.1 Geoiqtisadi inkişaf strategiyasında xarici təcrübə.....	72
3.2 Geoiqtisadi inkişaf strategiyasının hüquq təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	83

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

ƏDƏBİYYAT

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dünya iqtisadiyyatında köhnəlmiş geosiyasət modeli öz mövqelərini tədricən itirərək yerini beynəlxalq münasibətlərin yeni konseptual modelinə - geoiqtisadiyyata təhvil verməkdədir. Yeni texnologiyalar, yeni çağırışlar və yeni imkanlar əsri hesab edilən XXI əsrdə çoxlu sayda ölkələr artıq dünya məkanında öz mövqelərini, bu və ya digər integrasiya qruplaşmalarında iştiraklarını resursların, gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsü, rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi kontekstində nəzərdən keçirirlər. Dünyanın geoiqtisadi strukturunun dərk edilməsinin əsasında yeni elm - geoiqtisadiyyat yaranmışdır. Geoiqtisadiyyat - hərbi güc tətbiq etmədən dünya iqtisadiyyatında əlverişli regional mövqələr (xammal və satış bazarları, nəqliyyat dəhlizləri) əldə etmək uğrunda geoiqtisadi müharibə və mübarizə haqqında elmdir.

Beləliklə, əgər ölkənin iqtisadi potensialı və ya onun müəyyən hissəsi coğrafi problemlərlə bağlıdırsa, onda geoiqtisadiyyat formalaşır. Geoiqtisadiyyat ölkənin iqtisadi gücü və onun coğrafi mövqeyi arasında qarşılıqlı əlaqəni tədqiq edən kompleks elm sferasıdır. Bununla yanaşı, o mikro və makro səviyyələrdə davamlı inkişafı təmin etmək üçün təbii və insan resurslarından effektiv istifadə üsullarını öyrənir.

Fikrimizcə, bu yanaşma, faktiki olaraq, müstəqil Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyası və siyasətində də daha parlaq nəzərə çarpır və effektiv surətdə tətbiq edilir. Milli maraqların yüksək səviyyədə təmin olunduğu effektiv geoiqtisadi strategiya sayəsində Azərbaycan regional liderə, mühüm regional investora çevrilmiş, ölkəmizin geoiqtisadi əlaqələrinin dərəcəsi artmışdır. Çoxvektorlu regional iqtisadi integrasiya siyasəti nəticəsində geoiqtisadi əlaqələrimizin coğrafiyasının şaxələnməsi, müvafiq olaraq geoiqtisadi nüfuzumuzun arsenalını gücləndirir. Bu nöqteyi-nəzərdən Azərbaycan respublikasının geoiqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşmasının hüquqi təminat məsələsinin araşdırılması aktual tədqiqat vəzifələrindəndir.

Dissertasiyadakı qaldırılmış tədqiqat problemlərinin əhəmiyyəti onunla müəyyən edilir ki, geoiqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşması Azərbaycan Respublikasının istehsal və sosial potensialının struktur cəhətdən yenidən qurulmasının ən vacib ünsürü sayılır. Bu baxımdan geoiqtisadi inkişaf strategiyasının səmərəliliyinin təmin olunmasının yeni forma və metodlarının öyrənilməsi və əsaslandırılması aktual məsələyə çevrilir.

Müasir şəraitində yuxarıda qeyd edilən problemlərin müfəssəl öyrənilməsi zərurəti bir çox cəhətdən dissertasiyada baxılacaq məsələlərin dairəsini müəyyənləşdirmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətində geoiqtisadi amillərin rolunun öyrənilməsi və bu kontekstdə xarici iqtisadi siyasətin perspektivlərinin araşdırılmasından ibarətdir. Dissertasiya işinin məqsədinə çatmaq üçün tədqiqat işi qarşısında aşağıdakı konkret vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Geoiqtisadi inkişaf strategiyasının mahiyyəti, nəzəri əsasları və onu formalaşdıran amilləri tədqiq etmək;
- Qlobal və regional güc mərkəzlərinin bölgədə geoiqtisadi maraqlarının təhlil edilməsi;
- Geoiqtisadi məkan və inkişafın geoiqtisadiyyatla əlaqəsinin, geoiqtisadi inkişaf strategiyasının məqsədi, təyinatı və vəzifələrinin araşdırılması;
- Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyinin və bundan irəli gələrək xarici iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərinin tədqiq edilməsi;
- Azərbaycanın geoiqtisadi əlaqələri sisteminin hüquqi aspektlərinin, geoiqtisadi inkişaf strategiyasının normativ-hüquqi bazasının müasir vəziyyətinin kompleks təhlil edilməsi;
- Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərinin və nəqliyyat dəhlizinin rolunun təhlili;
- Azərbaycan respublikasının geoiqtisadi inkişaf strategiyasının hüquqi baza və təminatının təkmilləşdirilməsinin istiqamətlərinin araşdırılması;
- Geoiqtisadi maraqların reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən

transmilli layihələr və investisiya əməkdaşlığının təhlil edilməsi;

- Azərbaycanın çoxvektorlu integrasiya siyasətinin geoiqtisadi effektivliyi və perspektivlərinin tədqiq edilməsi.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Dissertasiya işinin metodoloji əsasını yerli və xarici iqtisadçı alimlərin geoiqtisadi proseslər problemlərini işıqlandıran elmi əsərləri, eləcə də tədqiqatlar təşkil edir. Tədqiqat işində Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik və normativ aktlarından, mühüm sosial-iqtisadi problemlər üzrə qərar və sərəncamlardan, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Xarici İşlər Nazirliyinin normativ sənədlərindən, elmi-tədqiqat müəssisələrinin tövsiyə və metodiki xarakterli materiallardan və digər normativ sənədlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, Xarici İşlər Nazirliyinin, eləcə də dövrü mətbuat məlumatları, beynəlxalq və respublika elmi-praktiki konfransların materialları təşkil edir.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyası təşkil edir. Tədqiqatın predmeti kimi isə Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşmasının hüquqi təminat məsələsinin öyrənilməsi çıxış edir.

Dissertasiya işində Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin geoiqtisadi parametrləri sistemli şəkildə təhlil edilmiş və geoiqtisadi amillər kontekstində bu siyasətin perspektivləri araşdırılmışdır.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Aparılmış tədqiqatın nəticəsi olaraq dissertasiyanın aşağıdakı nəticələrini elmi yenilik kimi qiymətləndirmək olar:

- Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının hədəfləri müəyyən edilmişdir: İqtisadiyyatın davamlılığı şəraitində onun geoiqtisadi dayanıqlılığının təmin edilməsi; Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelindəki bütün dominantların məqsədyönlü istiqamətləndirilməsi və onların bir-birini tamamlaması şəraitinin təmin edilməsi.

- “Şimal-Cənub”, “Şərq-Qərb” iqtisadi əməkdaşlığı elmi-nəzəri baxımdan tədqiq olunaraq onun əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır; Azərbaycanın “Şimal-Cənub”,

“Şərq-Qərb” iqtisadi əməkdaşlıq prosesində tranzit ölkə kimi mövqeyi və rolu elmi cəhətdən əsaslandırılaraq bu prosesdə ölkənin mövcud iqtisadi imkanlarından səmərəli istifadə olunması yolları üzə çıxarılaraq nəzəri və praktiki təkliflər irəli sürülmüşdür.

Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və xülasədən ibarətdir.

FƏSİL I. GEOİQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Geoiqtisadi inkişaf strategiyasına nəzəri baxışların təkamülü

Müasir dövrdə dünya arenasında iqtisadi qüvvələrin bu və ya digər balansı təkcə obyektiv şəraitlə deyil, həm də məqsədyönlü geoiqtisadi siyasətlə xarakterizə olunur. Bu planda geoiqtisadi siyasət-dünya bazarında ölkə iqtisadiyyatının müəyyən imtiyazların əldə edilməsinə və daxili bazarın xarici malların rəqabətindən müdafiəsinə yönəlmiş tədbirlər sistemidir. Bu, dövlətin xarici, daxili və iqtisadi siyasətinin mühüm həlqəsidir. Geoiqtisadi siyasətin məzmunu ölkənin ictimai quruluşunun təbiəti, milli iqtisadiyyatın müvafiq vəzifələri, eləcə də xarici amillərin yekunu ilə şərtlənir. Dünya təsərrüfat əlaqələrində tendensiya modifikasiyasının növbəti şəbəkəsini müəyyənləşdirir: milli iqtisadiyyat beynəlmilləşmiş istehsal həlqələrinin tərkib hissəsinə çevrilərək və şəbəkənin məcmu elementlərinə təsir göstərərək cəlb olunur.

İqtisadiyyatın beynəlmilləşməsi dünyanın siyasi xəritəsini prinsipdə dəyişir, fərdi milli maraqlarla yeni iqtisadi sərhədləri, strateji məqsədli sahələr və integrasiya hadisələrinin sxemini yaradır. Sözsüz, belə bölgü mürəkkəb piramidaya səbəb olur ki, bu bölgüdə dünya təsərrüfatının informasiya və maliyyə kredit strukturları xüsusən seçilir. Belə arenada xarici dünya ilə qarşılıqlı fəaliyyətin üsul və qaydaları, normalarının böyük arsenalı, bu ehtiyatların hərbi, bəzən də diplomatik metodların iştirakı olmadan ustalıqla tətbiqi fəaliyyət göstərir.

Dünyanın geoiqtisadi strukturunun dərk edilməsinin əsasında yeni elm - geoiqtisadiyyat yaranmışdır. Geoiqtisadiyyat - hərbi güc tətbiq etmədən dünya iqtisadiyyatında əlverişli regional mövqelər (xammal və satışbazarları, nəqliyyat dəhlizləri) əldə etmək uğrunda geoiqtisadi müharibə və mübarizə haqqında elmdir.

Beləliklə, əgər ölkənin iqtisadi potensialı və ya onun müəyyən hissəsi coğrafi problemlərlə bağlıdırsa, onda geoiqtisadiyyat formalaşır. Geoiqtisadiyyat ölkənin iqtisadi gücü və onun coğrafi mövqeyi arasında qarşılıqlı əlaqəni tədqiq edən kompleks elm sferasıdır. Bununla yanaşı, o mikro və makro səviyyələrdə davamlı inkişafı təmin etmək üçün təbii və insan resurslarından effektiv istifadə üsullarını öyrənir.

Geoiqtisadiyyat termininin ensiklopedik tərcüməsini bugunku dünyanın mənzərəsi barədə düzgün təsəvvür yaratmaq baxımından məqbul hesab etmək olar. Geoiqtisadiyyat dedikdə: dövlətlərin, yaxud blok dövlətlərin iqtisadi vəziyyətinin ərazi-məkan xüsusiyyətlərinin lokal, regional, kontinental və qlobal beynəlxalq iqtisadi problemlərə təsirinin konkret-tarixi formalarını və yerini səciyyələndirmək kimi başa düşülməlidir.

Qərbin iqtisadi və siyasi fikrində də geoiqtisadiyyat termini bəzən onun adekvat məzmunu baxımından düzgün araşdırılmamışdır. Məsələn, məşhur ingilis coğrafiyaşünası X.Makkinder hələ yarım əsr bundan əvvəl hesab edirdi ki, geoiqtisadiyyat iqtisadi coğrafiyanın, insanın və tətbiqi elmlərin kombinasiya olunmuş şəkildə öyrənilməsi kimi başa düşülməlidir. Geoiqtisadiyyat termininin şərhində hissələnən natamamlıq, görünür bununla əlaqədardır ki, bu elm sahəsini öyrənərkən Qərb alimləri onun xüsusi metodoloji əsaslarının yaradılmasına o qədər də diqqət verməmiş, sadəcə dünyada iqtisadi və siyasi qüvvələr nisbətini müəyyənləşdirərkən hazır biliklərin və metodların tətbiqi ilə kifayətlənmişlər. Görünür, məsələ həm də bundadır ki, tətbiqi sahə olduğundan geoiqtisadiyyat insanın iqtisadi-siyasi fəaliyyəti ilə bağlı bütün sahələrə, iqtisadiyyata, hüquqa, sosiologiyaya, xüsusilə də konfliktologiyaya mühüm təsir göstərə bilər.

Regionlar və mənafeələr uğrunda aparılan iqtisadi rəqabət və siyasi mübarizə geoiqtisadiyyatdan başlayır, yeni regionlaşma adlandırdığımız fenomen bu müstəvidən formalaşır. Dünyanın iqtisadi sahəsində qüvvələr nisbətini təhlil

edərkən, bir qayda olaraq, iqtisadi güc mərkəzləri, yaxud beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin obyektləri arasında nisbətlər nəzərə alınır. Həmin iqtisadi güc mərkəzləri ərazilərlə müəyyən edildiyindən və onlar arasındakı münasibətlər digər məkan münasibətləri ilə şərtləndiyindən, əlbəttə ki, bu halda coğrafi amil mühüm rol oynayır. X.Makkinderin və digər alimlərin hazırladıqları geoiqtisadi konsepsiya hazırda da dünya okeanından istifadə, kosmosun mənimsənilməsi, demoqrafik dəyişikliklər və s. kimi problemlərin tədqiqinə böyük təsir göstərir. Müasir dünya inkişafı göstərir ki, geoiqtisadi konsepsiyanın hazırlanmasına təkcə coğrafi biliklər kifayət etmir, burada milli qüdrəti müəyyənləşdirən iqtisadi, hərbi-siyasi, sosiologiya kimi müasir elmi biliklərdən istifadə etmək son dərəcə vacibdir.

Geoiqtisadiyyat nisbətən gənc elmdir. Birinci dəfə bu anlayışı İsveç siyasətşünası R.Qeller Almaniyanın dünyanı bölüşdürmək və “həyat məkanı” əldə etmək naminə digər dövlətlərə qarşı apardığı müharibə ilə əlaqədar irəli sürmüşdür. “Həyat məkanı” anlayışını digər məşhur coğrafiyaşünas alim F. Rantsel elmə daxil etmişdir. Hər hansı bir dövlətin dünya iqtisadiyyatında tutduğu mövqe onun beynəlxalq əmək bölgəsində (*BƏB*) iştirakı, dünyada obyektiv mövcud olan təbii-iqtisadi amillər əsasında yaranır. Bu, həmin dövlətin dünyada geoiqtisadi üstünlüklərini ifadə edir. Belə obyektiv dəyişməz amillərdən biri təbii-coğrafi yerləşmədir. Məsələn, İngiltərə və Birləşmiş Ştatlar geoiqtisadi və siyasi anlamda dəniz dövlətləri kimi xarici siyasət yeridirlər. ABŞ-ın Avropadan uzaqda yerləşməsi, ilk əvvəllər dünyanın ərazi və iqtisadi cəhətdən bölüşdürülməsi uğrunda mübarizə aparması ona sürətlə və səmərəli inkişaf etməyə imkan vermişdir. Bu mənada, Sakit və Atlantik okeanın təbii, iqtisadi və ərazi potensialı ABŞ üçün müstəqil fəaliyyət meydanına çevrilmişdir.

Təsadufi deyil ki, ABŞ-ın geoiqtisadi siyasətinin istiqamətləri, xüsusilə Asiya-Sakit okean, Atlantik, Aralıq dənizi, Qafqaz, Yaxın Şərq regionları ilə bağlı strategiyası xüsusi səylə işlənib hazırlanır. ABŞ-da siyasi və iqtisadi nüfuz

sahiblərinin və hətta olkə prezidentlərinin geoiqtisadi siyasətdə soylədikləri: “Biz dost qazanmaqla qalib gəlirik” fikri olduqca maraqlıdır. Təbii ki, belə kəlam hec də milli mənafeleəri yerliyersiz qurban verməyi nəzərdə tutmur.

Müasir dövr göstərir ki, geoiqtisadiyyatla milli iqtisadi mənafeleərin uyğunlaşdırılmasının ən mühüm yolu dünyada iqtisadi inkişafı sürətləndirməkdir. Əgər hər hansı bir dövlətdə sosial həyatın başlıca məqsədi hərbiələşmə olarsa sabit inkişafdan danışmaq olmaz. Son nəticədə ölkənin təbii və iqtisadi ehtiyatları hərbiyə yönəldilməklə sosial qurumların inkişafına əngəl törədir. Hazırda belə vəziyyət geoiqtisadiyyatla milli iqtisadi mənafeleə arasında uyğunsuzluq yaradaraq geostrateji amillərin toqquşmasına və bir sıra münəqişələre səbəb olur. Bu, özünü hər şeydən əvvəl, ABŞ-ın, Fransanın və Böyük Britaniyanın Ərəb dünyasında yeritdikləri geosiya sətində özünü göstərir.

ABŞ strateqlərinin dediklərinə görə, Qərbi Avropanın iqtisadi cəhətdən güclü ölkələrinin (*Almaniya, Fransa və s.*) strateji mövqeyi ona imkan verir ki, “ayaqqabılarını suya batırmadan” öz iqtisadi potensialı ilə Avropada, Asiyada və Orta Şərqdə əlverişli iqtisadi fəaliyyət göstərsin. Halbuki, ABŞ və bu kimi ölkələrin iqtisadi fəaliyyəti onların iqtisadi gücü yalnız dəniz kommunikasiyaları sayəsində mümkün ola bilər. Məhz geoiqtisadi mənafeleərin işlənilib hazırlanmasında bu gün də həmin amillərdən istifadə olunur. Hazırda və gələcəkdə iqtisadi zorakılıqla xammal mənbələrinin və satış bazarlarını ələ keçirmək üçün dünyanı iqtisadi və ərazi cəhətdən yenidən bölüşdürmək öz aktuallığını itirmişdir. Geoiqtisadiyyatın başlıca aspekti ilə bağlı olan bu problem dünya birliyi tərəfindən beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində qəbul olunmur.

“Yeni Amerika milli iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası”na görə, ABŞ Atlantik okeanının sərvətlərindən milli iqtisadi mənafeleərinin həyata keçirmək naminə daha səmərəli istifadə etmək fikrindədir. Gələcəkdə Yaxın Şərqin təbii potensialından ABŞ-ın mənafeleərinə uyğun istifadə etmək imkanları Avropadakı potensialla

müqayisə olunur. Buna isə analoji formada cavab verilməlidir. Bu gün amerikalıların Qərbə meyli özünü güclü göstərməkdədir. ABŞ əhalisinin 99%-i (ölkə liderlərinin 42%-i) Avropanı ABŞ üçün Asiyadan daha vacib hesab edirlər. Ölkə liderlərinin 85%-i, əhalinin isə 49%-i vahid Avropa məkanının yaranmasına pozitiv yanaşırlar. Dünyada yeni geoiqtisadi mərkəzlərin kombinasiyası və müasir geoiqtisadi vəziyyəti səciyyələndirən “Ekonomist” jurnalı hesab edir ki, hazırda dünya dövlətlərindən bir kvartet yaranmışdır. “Güclü Amerika, inkişaf edən Çin, mübarizə aparan Rusiya, mövqeyi müəyyənləşdirilmiş Avropa böyük dövlətlərin yeni kvartetini təşkil edirlər”. Gələcəkdə bunlara Yaponiyada və müsəlman dünyasında yarana biləcək iqtisadi güc mərkəzi birləşə bilər. Hesab edilir ki, güclü dövlətlərə Türkiyə, Braziliya və Hindistan da qoşula bilər. Dünyada iqtisadi güclərin nisbəti dəyişdikcə ehtimal etmək olar ki, yeni tip münaqişələr də yarana bilər.

Şəkil 1.1. Geoiqtisadi inkişaf və milli iqtisadi marağın qorunması

Yuxarıda deyilənlər bunu deməyə əsas verir ki, geoiqtisadiyyat bütün iqtisadi və siyasi problemləri, o cümlədən milli iqtisadi mənafehlərin müəyyənləşdirilməsində müstəsna rol oynaya bilər. Bu mənada, milli iqtisadi mənafe anlayışı yalnız beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin aparatında deyil, eyni zamanda geoiqtisadiyyat nəzəriyyəsinin əsas kateqoriyalarındandır.

Geoiqtisadiyyatla milli iqtisadi mənafe arasında qarşılıqlı əlaqənin qiymətləndirilməsində müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin yeni reallıqlarına cavab verəcək ümumi meyarlardan istifadə edilməlidir. Geoiqtisadi ziddiyyətlərin müasir mahiyyətini düzgün dərk etmək tələbi ön sıraya çıxır. Geoiqtisadiyyat konsepsiyasında milli iqtisadi mənafe özünün konkret ifadəsini ölkənin geoiqtisadi siyasət kursunda tapır. Bunu başa düşmək üçün ölkənin dünya iqtisadiyyatında tutduğu və ya tutmaq istədiyi mövqe ilə, həmçinin digər dövlətlərə münasibətdə güddüyü məqsədlərlə əlaqələndirilməlidir.

Fikrimizcə, milli iqtisadi mənafeələr əbədi olmasa da, hər halda təbii və obyektiv haldır. Çünki coğrafi-iqtisadi amillər dəyişməz, əbədi amillərdir. Buna görə də hər bir sonrakı nəsil həmin problemlərlə üzləşəcək, onların həlli yollarını axtarmalı olacaqdır. Müasir reallıq göstərir ki, Qərbin Yaxın Şərqdə və ərəb dünyasında geoiqtisadi inkişaf baxımından müəyyən strateji marağı vardır. Qərbin adı çəkilən regionlarda daimi iqtisadi fəaliyyəti onun strateji marağı ilə bağlıdır. ABŞ-ın timsalında demək olar ki, ölkənin iqtisadi marağı dövlətin iqtisadi siyasət səhnəsində özünün iqtisadi diplomatiyası vasitəsilə iqtisadi mənafeələrini həyata keçirməsidir. Bu mənada, dövlətin geoiqtisadi siyasəti digər dövlətlərə münasibətdə onun milli iqtisadi mənafeəsinin ifadəsidir. Əgər hər hansı bir dövlət özünün milli iqtisadi mənafeəsinə mövcud humanizm ruhunda ifadə edərsə, onda həmin dövlət özünün iqtisadi tələbatını və ambisiyalarını məhdudlaşdırmalı, “balanslaşdırılmış mənafeələr” prinsipini rəhbər tutmalıdır. Mənafeələr balansı siyasəti geniş həyata keçirilərsə, onda dövlətlər öz milli iqtisadi mənafeələrinin qarşılıqlı uzlaşdırılması üçün onlara müntəzəm baxmağa məcbur olacaqlar. Ölkənin milli iqtisadi tələbatının və onların ödənilməsi imkanlarının nəzərdən keçirilməsi üçün milli iqtisadi mənafeələrin obyektiv qiymətləndirilməsinə nail olmaq lazımdır. Nəzərə alınmalıdır ki, dövlətin geoiqtisadi səylərinin əsasında obyektiv qiymətləndirilən milli iqtisadi mənafeə durmalıdır. Belə halda milli

iqtisadi mənafehin həyata keçirilməsini əsas tutan geoiqtisadiyyatın özünün də mahiyyətinin dəyişməsi zərurətini qəbul etməli oluruq.

1.2. Geoiqtisadi məkan və inkişafın geoiqtisadiyyatla əlaqəsi

Xəzər və Qara dənizləri arasında yerləşən və Mərkəzi Asiyaya "geosiyasi açar" olan Qafqaz indi də geosiyasi və geoiqtisadi aktiv zonadır və mühüm geostrateji rol oynayır, çünki onların üzərində nəzarətin ələ keçirilməsi şimaldan Böyük Orta Şərqlə yol, Fars körfəzinə və Aralıq dənizinin şərqinə, cənub istiqamətindən isə - Cənubi Rusiyanın düzəngahlarına yol açır.

İlk növbədə özünün minilliklərlə icra etdiyi funksiyasına, hər iki vektorda ("Şimal-Cənub", "Şərq-Qərb") Avropa ilə Asiya arasında həlqə funksiyasını yerinə yetirdiyinə və xristianlıq və islam kimi iki meqasivilizasiyanın qovşağında yerləşdiyinə görə yaşadığımız XXI əsrdə Xəzər bölgəsi müasir geosiyasi və geoiqtisadi proseslərin ayrılmaz atributu olaraq qalmaqdadır.

Ümumilikdə Qafqaz və Xəzər şimaldan Mərkəzi Asiya vasitəsilə Hind okeanına çıxış üçün rahat geosiyasi platsdarm olmuş və bu, hazırda da davam etməkdədir. Aralıq dənizi (Türkiyə amili), Qara dəniz (Azərbaycan-Gürcüstan amili), Hind okeanı (İran amili) və Avropa (Rusiya amili) ilə geosiyasi cəhətdən bağlı olan Qafqaz və Xəzər müasir dövrün hələ ki latent xarakter daşıyan geosiyasi episentrlərindən biri olaraq qalır.

Güclü geosiyasi fəzaya malik olan Xəzər keçmişdə olduğu kimi, indi də tükənməz təbii resurslara və insan potensialına malik olan Ön və Mərkəzi Asiyanın geniş quru yol məkanlarını maqnit kimi özünə çəkir. Xəzərin geoiqtisadi rolu isə nəhəng neft və qaz ehtiyatlarına görə getdikcə daha çox geosiyasi çalarlar alır. XIX əsrin sonlarına qədər Qafqaz və Xəzər Şərqi Avropa, Balkan, Yaxın və Orta Şərq kimi başlıca geosiyasi kataklizmlər sahələrinə aid edilmirdilərsə, XX əsr ərzində,

xüsusən də ötən əsrlə yaşadığımız əsrin əvvəllərində onlar sözün əsl mənasında global əhəmiyyətli amilə çevrilməkdədir.

Bununla belə, yaxın gələcəkdə Qafqaz və Xəzərin geoiqtisadi əhəmiyyəti və Qafqaz ölkələri ilə Xəzəryanı ölkələrin qarşılıqlı münasibətləri Böyük Orta Şərqdə baş verən hərbi-siyasi hadisələrin, dünyanın və bölgənin böyük dövlətlərinin regiona münasibətdə rolunun dəyişməsi nəticəsində əsaslı şəkildə transformasiya edə bilər.

Şimal-Cənub və Qərb-Şərq geosiyasi oxlarının kəsişməsində yerləşən Qafqaz və Xəzər XXI əsrin əvvəllərində həm dünyanın, həm də bölgənin böyük dövlətlərinin mürəkkəb geosiyasi maraqlarının meydana çevrilmişdir..

Öz növbəsində spesifik geotarixi inkişaf prosesləri üzündən Qafqazda meydana gəlmiş müxtəlif etno-konfessional sivilizasiya birlikləri bir-biri ilə toqquşmaqdadır ki, bu da indiyədək bu bölgədə geosiyasi qeyri-stabilliyin əsas səbəblərindən biridir. Region obyektiv olaraq müasirliyin kəskin münaqişəli areallarındandır. Dünyanın və regionların burada maraqları olan böyük dövlətlərinə isə "neft geosiyasəti"nin müəyyən inkişaf mərhələlərində Qafqazdakı münaqişələrə etinasızlıq göstərmək sərf edir, çünki bu, onlara istədikləri boru kəməri layihələrini həyata keçirməkdə köməklik edir. Başqa sözlə, "münaqişələrin xəritəsi" ilə Xəzərin karbohidratlarının idxal "marşrutlarının xəritəsi" arasında aydın bir əlaqə mövcuddur.

Geoiqtisadi nöqteyi-nəzərdən Xəzərin neft-qaz ehtiyatlarının işlənməsində, onların həm qərb, həm də şərq istiqamətində dünya bazarlarına nəqli marşrutlarının müəyyən edilməsində onun dəniz məkanının legitimliyi problemi diqqəti çəkir və təkcə sahilyanı ölkələr deyil, həm də aparıcı dövlətlər arasında bu enerji ehtiyatları üzərində nəzarəti ələ keçirmək üçün həm gizli, həm də açıq rəqabət mübarizəsini şərtləndirir. Müharibə dövründə "müharibənin qanı" olan, sülh dövründə isə iqtisadiyyatın inkişafını şərtləndirən neft hələ Birinci və İkinci dünya müharibələri

dövründə dünya siyasətində ən mühüm geostrateji amilə çevrilmişdir. "Soyuq müharibə"dən sonra isə "neft geostrategiyası" dövrü başladı. Qloballaşma və dünyanın yeni nizamının formalaşması şəraitində bu, hələ uzun müddət müasir beynəlxalq münasibətlərdə güclü təsir aləti olaraq qalacaqdır.

Beləliklə, Mərkəzi Avrasiya postsovet məkanının geosiyasi dönüş mərkəzində yerləşən Qafqaz və Xəzər 1990-cu illərdən başlayaraq dünya siyasətində geosiyasetin klassik qaydaları ilə aparılan "böyük geostrateji oyun"un ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Qərbin neft siyasəti üzrə eksperti D.Yergin qeyd edir ki, "neftə çıxışa təsir edəcək hər şey zorakılıq, müharibələr, texnogen təhlükələr, siyasi kolliziyalar, iqtisadi imperativlər, etnik, dini, ideoloji və sosial münaqişələr qəfil baş verə bilər". Bu sözləri Xəzər bölgəsinə də şamil etmək olar.

Bütövlükdə XXI əsrin əvvəllərində dünyanın və bölgələrin aparıcı dövlətlərinin Qafqazla və Xəzər regionu ilə bağlı geosiyasetində onların geosiyasi və geoiqtisadi maraqları üstünlük təşkil edir.

Bu, belə bir mühüm amillə bağlıdır ki, müasir dövrdə Böyük Orta Şərqdə cərəyan edən mürəkkəb, bəzən də ziddiyyətli proseslər, o cümlədən İran ətrafında hərbi-siyasi şəraitin kəskinləşməsi ilə bağlı olan hadisələr XX əsrin klassik geosiyasetinin -"dövlətin coğrafi zəkası"nın (K.Haushofer) əsas qanunauyğunluqlarının sarsılmazlığını təsdiq edir. Onlar XXI əsrdə də öz aktuallığını itirməmişdir.

Qloballaşma proseslərinin intensivləşməsi, müasir dövrün yeni real təhlükələri nəticəsində yeni məzmunla zənginləşmiş geosiyaset Böyük Orta Şərqdə beynəlxalq münasibətlər sistemində üstün rol oynamaqda davam edir. Yaşadığımız XXI əsrdə Qafqazda və Xəzərdə cərəyan edən hadisələr bunun əyani sübutudur.

XX əsrin son onilliyində və XXI əsrin başlanğıcından dünyada gedən ictimai-siyasi və beynəlxalq əhəmiyyətli hadisələr nəticəsində Xəzər dənizi və Qafqaz regionu yenidən öz əhəmiyyətinə görə dünyada mərkəzi yerlərdən birini tutdu.

Planetin artan enerji ehtiyacı və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi tələbatı qarşısında Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqaz özünün zəngin karbohidrogen ehtiyatları, Şərq-Qərb, Şimal-Cənub əlaqələrində, nəqliyyat-kommunikasiya sahəsindəki imkanları ilə bütün transmilli dünyanın nəzər diqqətini özünə cəlb edərək geoiqtisadi maraqların kəsişmə nöqtəsinə çevrilmişdir. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, Xəzər dənizi dünyanın ən zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik olan bölgələrindən biridir. Bu faktor bölgənin ümumi geosiyasi və geoiqtisadi ab-havası, dünya ölkələrinin bölgəyə can atması və s. transmilli proseslərlə yanaşı, həm də Xəzərətrafi ölkələrin bir-biri ilə regional münasibətlərinə, bütövlükdə xarici siyasətlərinə, daxili ictimai-siyasi vəziyyətinə və regionl dövlətlərarası münasibətlərin xarakterinə də ciddi təsir göstərmişdir. Bir tərəfdən xarici siyasət və geosiyasi yönlərindəki fərqlər, digər tərəfdən dövlət idarəçiliyi və siyasi sistemlərinin müxtəlifliyi, bölgədəki geosiyasi, geostrəji gücləri və imkanları, maraq və mənafe ambisiyaları arasındakı üst-üstə düşməyən məqamlar, beynəlxalq aləmin müəyyən təhrikləri də daxil olmaqla XX əsrin son onilliyindən başlayaraq Xəzər hövzəsi ölkələrini ciddi geoiqtisadi qarşıdurmaya sövq etməyə başladı. Xüsusilə, sonuncu faktor- bəzi xarici dairələrin təhriki ilə bölgə ölkələrində qızıışdırılan milli, dini və vətəndaş müharibələri, etnik separatizm, siyasi böhran və daxili hərcmərclik, süni şəkildə qaldırılmış sərhəd-ərazi çəkişmələri, Xəzər dənizinin statusu kimi məsələlər hövzəni ciddi dövlətlərarası regional və dövlətdaxili milli-vətəndaş münaqişələri ocağına çevirdi.

Bu gün dünyanın müxtəlif güc mərkəzlərinin Avrasiyada geosiyasi maraqlarının kəsişməsindən danışarkən, ilk növbədə enerji resursaları ilə zəngin olan Xəzər hövzəsi və Qərb-Şərq, Şimal-Cənub geosiyasi münasibətlərinin, onların iqtisadi- ticarət və digər əlaqələrinin üzərində yerləşən Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz göz önünə gəlir. Bu bölgə əvvəlki dövrlərdə özünün xüsusi geosiyasi, geostrateji və geoiqtisadi xarakteristikası ilə XVIII əsrin sonu — XIX

əsrin əvvəllərindən Rusiya imperiyası və Osmanlı dövlətinin, XX əsrin əvvəllərindən Avropa imperiyalarının və ABŞ-ın, SSRİ dağılandan sonra- XX əsrin sonlarından bütün transmilli qlobal dünyanın diqqətini cəlb etməyə başlamışdır. Region ümumi xarakteristikasına görə Avrasiyanın böyük geosiyasi oyunlar məkanı hesab edilsə də, ilk növbədə neft-qaz amili və transmilli əlaqə imkanları onu güc mərkəzlərinin diqqətinə cəlb etmişdir.

Xəzərin təbii ehtiyatları haqqında müxtəlif mənbələrdə müxtəlif məlumatlar verilir. Bəzi hesablamalara görə, bu hövzədə dünyanı yüz il müddətində fasiləsiz təmin etmək gücündə olan milyardlarla ton neft və trilyonlarla kub metr qaz ehtiyatı var. Məsələn, «Nyu-York Tayms» qəzetinin 6 avqust 1997-ci il tarixli sayında göstərilir ki, Xəzərin sənaye və ya karbohidrogen ehtiyatları indiki qiymətlərlə 4 trilyon ABŞ dolları məbləğində qiymətləndirilən 200 milyard barrrel neftdən, habelə bir o qədər də qaz ehtiyatlarından ibarətdir.

Xəzər regionunun regionda geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyəti həm bölgənin əsas güc mərkəzi hesab olunan Rusiya üçün, həm regionda «yeni transmilli güc mərkəzi» olmaq istəyən Qərb üçün, həm də digər maraqlı ölkələr üçün şübhəsizdir. Əvvəla, Rusiya buradakı SSRİ dövründən qalmış ənənəvi rəqabətdənkənar üstün mövqelərini, bölgənin geosiyasi, geoiqtisadi, hərbi-geostrateji hədəfləri, transmilli nəqliyyat-kommunikasiya sistemi, Xəzər hövzəsi ölkələrinin mövcud karbohidrogen sərvətləri üzərindəki təsirini qoruyub saxlamaq istədiyi kimi, Qərb də eyni sahələr üzrə regiona daxil olmaq və möhkəmlənmək, buradakı əlavə təbii ehtiyatlar hesabına Avropanı yeni yüzillikdə «qeyri-sabit Yaxın Şərq» və «monopolist mövqeyə malik Rusiya»nın neft-qaz asılılığından qurtarmaq istəyir. İkincisi, regionda möhkəmlənməklə, Rusiya yenə də özünün ənənəvi hərbi-geostrateji mövqelərini qorumağa çalışdığı halda, ABŞ və onun NATO üzrə müttəfiqləri Xəzər-Qara dəniz hövzəsində, Mərkəzi və Orta Asiyayada yeni-yeni təsir mexanizmləri qazanmağı, geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji cəhətdən

öz mövqələrini gücləndirməyi və əsrlər boyu bu regionda davam edən Rusiya hegemonluğunu azaltmağı düşünür. Hər iki tərəf bu regionunu öz milli təhlükəsizlik maraqları zonasına daxil edərək buradakı mövqələrini getdikcə gücləndirməyə çalışırlar. Həmin düşərgələri təmsil edən diplomatik mənbələr bu prosesi «beynəlxalq hüquq normaları», «milli dövlər maraqlarının tələbləri» və s. kimi ümumişlək terminlərlə, müxtəlif geosiyasi arqumentlərlə əsaslandırmağa çalışsalar da, bu ölkələrin rəsmi hərbi-geostrateji strukturlarının qəbul etdiyi Milli Təhlükəsizlik və Hərbi Doktrinalar əsl geosiyasi mətləbləri ortaya qoyur.

Xəzər hövzəsində Rusiya və Qərbin mövcud geoiqtisadi maraqları xaricində, həm də digər yerli böyük və kiçik ölkələrin milli maraqları təmsil olunur. Bunların sırasına digər dörd Xəzər hövzəsi ölkələrini- İranı, Azərbaycanı, Qazaxıstanı, Türkmənistanı, ayrıca bölgənin əsas geosiyasi oyunçusu hesab olunan Türkiyəni, bölgədən kənar ölkə hesab olunan Çini və Cənubi Qafqazda xüsusi strateji ərazi xarakteristikası ilə seçilən Gürcüstanı qeyd etmək olar. Bu qrupa daxil olan ölkələr ya İran kimi öz fərqli maraqları ilə çıxış edir və yalnız onu təmin edən ayrıca geoiqtisadi tələblər irəli sürür, yaxud da Qərblə Rusiya arasında müəyyən seçim edərək, bu düşərgələrdən biri ilə öz geoiqtisadi maraqları çərçivəsində uzlaşdırılmış tərəfdaşlıq siyasəti yürüdür.

Geoiqtisadi parametrlər üzrə qiymətləndirmə aparsaq Xəzər hövzəsindəki düşərgələrarası rəqabətin əsas hədəfləri ilk növbədə:

- Xəzər hövzəsinin enerji ehtiyatlarına sahiblənmək, yaxud onlardan istifadə sahəsində üstün mövqeyə malik olma;
- hövzənin enerji resurslarının istehsalı və dünya bazarlarına çıxarmasında iştirak;
- enerji istehsalında istifadə edilən texnologiya və maliyyə vəsaitinə sahiblik, yaxud malik olmaq;
- hasilatın pay bölgüsü;

- bölgənin enerji ixracı marşrutlarının və nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin seçiminə təsir etmək və onların fəaliyyətinə nəzarət;
- neft-qaz istehsalı, istehlakı və ixracı sahəsindəki digər geoiqtisadi dividendlərə sahib olma və s. ibarətdir.

Yeni minilliyin başlanğıcından dünyada geoiqtisadi rəqabətyaradıcı amillərdən biri də Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistanın malik olduğu zəngin enerji ehtiyatlarının dövrüyyəyə buraxılmasının, bu ölkələrin enerji ixrac edən digər əsas transmilli aktorlara qoşularaq dünya bazarlarına alternativ neft-qaz məhsulları çıxarmasının dünyada yaradacağı geoiqtisadi ortamın Rusiya, ABŞ, Avropa Birliyi ölkələri, İran və s. ölkələr üçün yaradacağı rəqabət, yaxud qazandıracağı dividendlər məsələsidir. Odur ki, Rusiya və Qərbin energetika üzrə ekspertləri gələcəkdə Xəzər nefti və qazının OPEK-in və Rusiyanın dünya bazarındakı mövcud nüfuzunu zəiflətmək gücündə olduğunu proqnozlaşdıraraq bu sahədə öz ölkələrinə müvafiq tövsiyələr verirlər.

Həm ABŞ, həm də Rusiya politoloqları Xəzər hövzəsini öz ölkələrinin əsas maraq dairəsi və geosiyasi hədəfi hesab edir. Xüsusən, məşhur ABŞ alimi-politoloqu Zbiqnev Bjezinski və rus alimi-politoloqu Aleksandr Duqin çoxsaylı əsərlərində Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz onların təmsil etdikləri ölkələrin geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji maraqları çərçivəsində müvafiq olaraq geniş təsnif və tədqiq olunur, bu dövlətlərin milli maraqların reallaşdırılması yönündə yol xəritələri tərtib edilir və tövsiyələr verilir. Məsələn, A.Duqin öz əsərlərində Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazı ABŞ və Rusiya maraqlarının keçmişdə, indi və gələcəkdə daim toqquşduğu bölgə kimi dəyərləndirir. Onun fikrinə görə, «bölgənin geosiyasi xarakteristikası və əsas həlledici korrdinatları tələb edir ki, burda mütəmadi olaraq Rusiyanın ABŞ və NATO Alyansı ilə geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi- geostrateji maraqları toqquşmalıdır». Xüsusən, o, Xəzər neftinin istehsalına və Qərbə ixracı marşrutlarına nəzarəti bu iki geosiyasi

güc arasındakı mübarizənin əsas hədəfi hesab edir. Onun fikrinə görə, həmin hədəflərə nəzarəti ABŞ öz əlinə keçirə bilsə, o zaman dünya hegemonluğu tam təmin ediləcəkdir .

A. Duqin öz əsərlərində, həm də bölgədə ABŞ hegemonluğunun qarşısının alınması və Rusiyanın maraqlarının təmin olunması məqsədi ilə özüməməxsus vasitə və metod da təklif edir. O hesab edir ki, Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazdakı global qarşıdurmada Rusiya heç nə qarşısında dayanmadan ən «düzgün yolu seçməlidir». Bu yol onun fikrincə, həm «ənənəvi olaraq bölgədəki ölkələrin daxilindəki Rusiyameylli elitaları mükafatlandırmaq», həm də «ölkədaxili ziddiyyətlərdən yeni metodlarla, qeyri-ənənəvi vasitələrlə istifadə etməkdən» ibarət olmalıdır. O, SSRİ dövründə Xəzər hövzəsi ölkələrinin bir qayda olaraq iqtisadi cəhətdən zəifliyinin və ictimai- siyasi vəziyyətinin ziddiyyətli olmasından doğan qərbmeylliliyi və anti-Rusiya əhval ruhiyəsini yeni metodla aradan qaldırmağı təklif edir. Onun fikrincə «Rusiya SSRİ- nin yaratdığı bu reallığı — anti-Rusiya və qərbyönlü meylli aradan qaldırmaq üçün, xüsusən də Xəzərin müsəlman ölkələrində, ilk növbədə İranı dəstəkləməli, onunla bu istiqamətdə birgə fəaliyyət qurmalı və strateji müttəfiqlik yaratmalıdır». Bundan başqa, o hesab edir ki, İranla siyasi və strateji pakt imzalayaraq «Türkiyənin təsiri altında olan qərbmeyllili ölkələrdə daxili ictimai-siyasi vəziyyəti qarışdırmaq, etnik- dini mənsubiyyət və digər amillər üzrə vətəndaşlar arasındakı münasibətləri gərginləşdirmək, Rusiya və İranmeyllili ölkələrdə isə əksinə, «maksimal dərəcədə daxili vəziyyəti sabitləşdirmək və bu ölkələrin inkişafına dəstək vermək» lazımdır . Hətta A. Duqin o dərəcəyə qədər eyforiyaya qapılır ki, açıq-aşkar «Rusiyanı qonşu ölkələrin daxilində İranmeyllili separatçı və dini-fanatik meylləri dəstəkləyərək, qızıdırmaq, Rusiyaya sərf edəcək geosiyasi vəziyyət yaratmaq kimi mənfur metodları belə utan- madan» təklif edir . Beləliklə, göründüyü kimi, Rusiyanın ən məşhur geosiyasətçi alimi öz ölkəsinin Xəzər hövzəsindəki geoiqtisadi maraqlarını

belə antiinsani metodlarla təmin etməyi təklif edir.

A. Duqin və onun Rusiya geosiyasətindəki digər tərəfdarları müasir sivil beynəlxalq münasibətlərin əsasını təşkil edən- aktorlararası açıq, liberal və ədalətli rəqabət şəraitində yarışmanı ağillarına belə gətirmədən, Xəzər hövzəsində «onlarla olmayan, qərbmeyilli, Rusiyaya pragmatik yanaşma nümayiş etdirən yerli ölkələri sıxmaq, dağıtmaq, onların daxili həyatındakı sabit vəziyyəti qarışdırmaq, vətəndaşlarını bir-birinə salıxdırmaq, milli-dini qarşıdurmanı qızıxdırmaq və regionda gərgin vəziyyət yaratmaqla» Rusiyanın burdakı maraqlarını qorumağı təklif edir.

Digər rus alimləri də A.Duqinin Xəzər hövzəsində Rusiyanın İranla müttəfiqliyi ehtiyacını, Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazda ABŞ-ın və Qərbin planlarına qarşı ciddi dirəniş siyasətini dəstəkləsə də, bu siyasəti «yerli ölkələrin daxili vəziyyətini gərginləşdirmək» planına qarşı çıxırlar. Bunların sırasında N. Nartovu, İ.Yejiyevi, İ.Vasilenkonu və digərlərini qeyd etmək olar. Məsələn, N. Nartov yazır ki, əlbəttə, «Rusiya Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazda öz milli maraqlarını təmin etməlidir. Lakin bu, həmin ölkələrdə daxili münaqişəli vəziyyətlər yaratmaqla deyil, daha çox bu ölkələrlə sıx qonşuluq münasibətləri yaratmaqla, əməkdaşlıq etməklə həyata keçirilməlidir.»

N. Nartov öz əsərinin nəticə hissəsində qeyd edir ki, ABŞ və onun müttəfiqlərinin Xəzərin Qərb hissəsinə-Cənubi Qafqaza can atması ilk növbədə Rusiyanı bu bölgədən sıxışdırmağa hesablanıb. Lakin Rusiya ABŞ-ın geniş və cəlbedici maliyyə- texniki imkanları, təklifləri ilə rəqabət aparmaq, Qərbin bölgədə möhkəmlənməsinin qarşısını almaq üçün ilk növbədə həmin bölgədəki yerli ölkələrlə — Zakavkaziya respublikaları ilə möhkəm hərbi-geostateji, iqtisadi və ticarət tərəfdaşlığı yaratmalıdır.

Yaxud, İ. Yejiyev hesab edir ki, Xəzər hövzəsində Rusiya öz maraqlarını istifadə etmək üçün «yerli ölkələrin daxili vəziyyətinin gərginləşdirmək və bu işdə İrandan istifadə etmək siyasəti deyil, əksinə, İranın imkanlarından Qərbə qarşı

istifadə etmək siyasəti həyata keçirməlidir» . Bundan başqa, İ. Yejiyev də N.Nartovun fikirlərini bölüşərək, Rusiyanın Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazda Qərblə rəqabət aparmaq üçün bölgə ölkələri ilə daha sıx əməkdaşlıq münasibətləri yaratması, öz hərbi- geostrateji və iqtisadi gücünü artırması zərurətini qeyd edir .

Xəzər hövzəsində digər əsas xarici transmilli maraq daşıyıcısı hesab olunan düşərgə ABŞ və onun müttəfiqləri hesab olunan Avropa Birliyi ölkələridir. Bu düşərgəni təmsil edən geosiyasətçilərin ümumiləşmiş geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi- geostrateji baxışlarını, Qərbin əsas geoiqtisadi maraqlarını, onların təmin olunması yolları və vasitələrini rus geopolitiklərinin tam əleyhinə olan konsepsiya ilə özünün çoxsaylı əsərlərində ABŞ alimi Z. Bzejnski irəli sürür.

Z.Bzejnski «Seçim. Dünya hakimi, yaxud qlobal liderlik» adlı əsərində yazır ki, XXI əsrdə Qərbin geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji maraqlarının təmsil olunduğu əsas bölgə Avrasiyanın Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz bölgəsidir. Onun fikrinə görə bu bölgədə Qərbin maraqları yerli regional liderlərlə ilk növbədə Rusiya, İran və qismən də Türkiyə ilə kəşifir. Z. Bzejnskiy görə bölgədə ayrı-ayrılıqda bu dövlətlərin heç biri öz iradələrini yerli ölkələrə qəbul etdirmək gücündə deyillər. O ki, qaldı onların birinin, yaxud bir neçəsinin bu istiqamətdə birləşməsinə, buna Amerika və Avropa Birliyi imkan verməməlidir və verməyəcək də .

Z. Bzejnski özünün «Böyük şahmat taxtası» adlı əsərində qeyd edir ki, Qərb və Amerika ilk növbədə bu bölgədə müstəqil siyasət yürütmək meyli nümayiş etdirən yerli dövlətləri dəstəkləməli, onları Rusiyanın geosiyasi və hərbi-geostrateji təsirindən çıxarmalı, malik olduqları milli sərvətlərini sərbəst istifadə etmək, öz maraqlarını təmin etmək gücünə gətirməlidir. O, müstəqil siyasət yürüdən ölkələrdən Azərbaycanı, Özbəkistanı və Gürcüstanı, o cümlədən Moskvaya meyilli fəaliyyət nümayiş etdirən Qazaxıstanı dəstəkləməyi tövsiyyə edərək, bu ölkələrin bölgə siyasətində Qərbin xüsusi marağında olduğunu bəyan edir və müxtəlif

amillərlə əsaslandırır .

Bzejnskinin fikrinə görə, Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazın gələcək taleyi ilk növbədə Azərbaycan və Qazaxıstanın Rusiyadan asılılığının azaldılması və dəstəkləyərək Qərbə integrasiyasının gücləndirilməsindən asılıdır. Çünki, onun fikrincə, Azərbaycanın mövqeyinin güclənməsi gələcəkdə Rusiyanın Gürcüstan və Ermənistanadakı, Qazaxıstanın mövqeyinin güclənməsi isə Orta Asiyanın, xüsusən də Qərbin ciddi enerji marağında olan Türkmənistanın mövqeyinə ciddi təsir göstərəcək, bu ölkənin və Azərbaycanın enerji resurslarının sərbəst istehsalı və alternativ marşrutla Qərbə çıxarılması istiqamətində transmilli layihələrin reallaşmasını təmin edəcəkdir .

Z. Bzejnski hesab edir ki, Amerikanın milli maraqları Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqaz bölgəsində «Rusiyadan xilas olub müstəqil siyasət yürütmək istəyən» ölkələrin maraqları ilə üst-üstə düşür. O hesab edir ki, bunun üçün Amerika və Qərb bölgədə elə vəziyyət yaratmalıdır ki, maneəsiz olaraq bütün dünya ölkələri bura daxil olmaq, öz maliyyə və texnoloji imkanlarını yerli iqtisadi layihələri yönəltmələrini təmin etsin, heç bir yerli böyük dövlət bu bölgə üzərində rəqabətdən əlavə üstünlüyə malik olmasın .

Müasir dünyada Xəzər hövzəsinin rolu, hövzənin enerji ehtiyatlarının istehsalı, və ixracı marşrutları ilə bağlı öz geosiyasi fikirlərini «Sivilizasiyaların toqquşması» adlı əsərində digər məşhur ABŞ alimi C. Hantinqton da söyləmişdir. O, Avrasiyanı, xüsusən də Xəzər hövzəsini XXI əsrdə dünyada yaşanacaq əsas geoiqtisadi münaqişə bölgələrindən biri kimi dəyərləndir və hesab edir ki, hövzədə əsas qarşıdurma obyektı Xəzər neftinin sərbəst istehsalı, bölüşdürülməsi və Avropa bazarına çıxarılması ilə bağlı olacaqdır. Burada əsas mübarizə bölgənin geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi- geostrateji mövqelərinə sahib olma və bu sahələrdə üstünlük qazanma uğrunda aparılacaqdır.

Digər məşhur ABŞ politoloqu və diplomatı, keçmiş dövlət katibi H. Kisincer

də öz əsərində Xəzər hövzəsi və Cənubi Qafqazdakı Qərb-Rusiya geosiyasi maraqlarının toqquşması, bölgənin müasir hərbi-geostrateji, geoiqtisadi və digər maraqları ətrafında cərəyan edən proseslərdən bəhs etmişdir. O yazır ki, müasir dövrdə Rusiya bütün keçmiş postsovet məkanında öz milli təhlükəsizlik maraqlarını yerli ölkələrin təhlükəsizlik maraqlarını nəzərə almadan, onların daxili işlərinə qarışmaqla təmin etmək istəyir. H. Kisincer hesab edir ki, Rusiya hələ də özünün imperiya ambisiyalarını yaşadaraq, qonşu dövlətlərlə bu və ya digər geosiyasi məsələlərini güc yolu ilə, onların ərazisinə müdaxilə etməklə həll etməyi düşünür. Amma o getdikcə müasir dünyanın tələbləri ilə razılaşmaq və imperiya ambisiyalarından imtina etmək məcburiyyətində qalacaqdır.

1.3. Geoiqtisadi inkişaf strategiyasının məqsədi, təyinatı və vəzifələri

Avrasiyanın müasir geosiyasi və geoiqtisadi xarakteristikasını və region ölkələrinin inkişaf perspektivlərini qiymətləndirən ekspertlər bir sıra amilləri nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasını bölgənin geosiyasi və geoiqtisadi cəhətdən ən əhəmiyyətli və perspektivli ölkəsi hesab edirlər:

- əlverişli coğrafi, geosiyasi, geoiqtisadi, hərbi-geostrateji mövqe;
- yürütdüyü müstəqil daxili və xarici siyasət;
- zəngin təbii ehtiyatlarını, maddi, mənəvi, əmək və insan resursları,
- Şərq-Qərb alternativ nəqliyyat-kommunikasiya, tranzit və enerji dəhlizlərinin yaradılması sahəsində yürütdüyü transmilli siyasət və tutduğu düzgün mövqe;
- daxili ictimai-siyasi sabitliyi təmin etməsi, demokratik dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, bazar iqtisadiyyatı quruculuğu prinsiplərini rəhbər tutması;
- son on ildə nail olduğu dinamik sosial-iqtisadi inkişafı və gələcək inkişaf potensialı

Geosiyasi və geoiqtisadi xarakteristikanın əsas dəyər ölçüləri kimi çıxış edən bu amillər həm ölkənin dinamik inkişafını, beynəlxalq aləmdəki yeri və rolunu, həm də ikitərəfli və çoxtərəfli tərəfdaşlıq dəyərini şərtləndirir.

Başqa geosiyasi əlamətlərinə - ərazisinin ölçülərinə, sərhədlərinin vəziyyəti və qonşularla münasibətinə, maddi və mənəvi resurslardan yararlanma əmsalı və s. görə də Azərbaycan Cənubi Qafqazın ən böyük və ən perspektivli dövləti hesab olunur.

Azərbaycanın təbii və coğrafi resurslarına onun: 86,6 min kvadrat kilometr quru və 80 min kvadratkilometr Xəzər dənizindəki milli sektoru; Avropa və Asiyanı birləşdirən əlverişli coğrafi, geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyi; avtomobil, dəmir yolu və su nəqliyyatı vasitəsilə Rusiya, Türkiyə, İran, Gürcüstan, Ermənistan, Orta Asiya və Qara dəniz bölgəsi ölkələri ilə nəqliyyat-kommunikasiya imkanları və s. daxildir.

Azərbaycanın geosiyasi dəyərinin artmasına və xarici ölkələrlə münasibətlərinə müsbət təsir göstərən əsas amillərdən biri də onun əhəmiyyətli geosiyasi və coğrafi məkanda yerləşməsi hesab olunur. Ölkə dünyanın ən əhəmiyyətli məkanı hesab olunan Avrasiyanın mərkəzində yerləşir, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazda gedən əsas proseslərin və transmilli maraqların təməlinə dayanır. Azərbaycan Gürcüstanla birlikdə Xəzər və Qara dənizləri arasındakı mühüm əhəmiyyətli kontinental geosiyasi məkanının; Türkmənistan və Qazaxıstanla birlikdə Avropa-Cənub-Şərqi Asiyanın; Rusiya və İranla birlikdə Şimal-Cənub dəhlizinin; Şərqlə-Qərb arasındakı əksər transmilli nəqliyyat-kommunikasiya layihələrinin; NATO və KTMT kimi hərbi-strateji blokların təmas xəttində yerləşərək, həm Avropanın, həm Asiyanın, həm də Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın regional maraqlar mübarizəsində önəmli vəsilə kimi çıxış edir.

Xəzərətrafi ölkələr içərisində ən əhəmiyyətli geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-

geostrateji mövqe də məhz Azərbaycana məxsusdur.

Geoiqtisadi dəyərinə görə Prezident Heydər Əliyevin 1994-cü ildə əsasını qoyduğu yeni neft strategiyası və transmilli enerji-nəqliyyat-kommunikasiya layihələrin həyata keçirilməsi Azərbaycanı dünyanın aparıcı dövlətləri və şirkətləri üçün cəlbedici tərəfdaşa çevirmişdir. Onun əsas dəyəri həm də yalnız neft-qaz sektoru ilə məhdudlaşmamış, keçən illərdə yürüdülmən düzgün iqtisadi inkişaf strategiyası ölkəni ümumilikdə Avrasiyanın dinamik inkişaf edən ölkəsinə, iqtisadi, sosial-siyasi və mənəvi mərkəzinə çevirmişdir.

Azərbaycan həm də hövzənin neft-qaz resurslarından istifadənin düzgün strategiyasını müəyyənləşdirməklə, beynəlxalq aləmin daim artan enerji ehtiyacı ilə ölkənin milli maraqlarını uzlaşdırmış və bu əsasda etibarlı tərəfdaş imici qazanmış, milli iqtisadi və maliyyə dividendlərini gücləndirməklə özünün beynəlxalq dəyərini artırmışdır. Bu amilə tək cə təbii resurs mənbəyi və geoiqtisadi anlamda yanaşmaq düzgün olmazdı. Ölkənin bəhs olunan üstünlüklərindən, xüsusən də neft və qaz amilindən bacarıqla istifadə etməklə, müasir dünyanın aparıcı dövlətləri və güc mərkəzlərinin diqqətini digər milli problemlərinə cəlb etməsi Azərbaycanın müasir dövrdə əsas milli geosiyasi vəzifələrindən biri hesab olunur. Bu üstünlüyün və imicin qorunması və düzgün istifadə olunması gələcəkdə də ölkənin geosiyasi addımlarının və vəzifələrinin əsas müvəffəqiyyətini təşkil etməlidir.

Hazırda Azərbaycan Xəzər dənizinin digər sahilində yerləşən Qazaxıstan və Türkmənistanla birlikdə üçüncü minillikdə Avropanın artan enerji tələbatının ödənilməsi və dünyada enerji təhlükəsizliyinin təminatı sahəsində “ən əlverişli və ümidverici alternativ tərəfdaş” hesab olunur.

Dünyanın alternativ enerji mənbəyi hesab olunan Xəzər regionunda neft-qaz istehsalı ilə bağlı əsas risklərdən biri hasil olunan məhsulun dünya bazarlarına təhlükəsiz və sərbəst marşrutlarla çıxarılması ilə bağlıdır. Bu anlamda Azərbaycan

özünün və tərəfdaşlarının hasil etdiyi neft-qaz məhsullarının xarici bazarlara çıxarılması, ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsi məsələsində Xəzər ölkələri içərisində həm Qazaxıstandan, həm də Türkmənistandan daha əlverişli vəziyyətdədir. Onlarla müqayisədə Azərbaycanın enerji ixracı riskləri çox aşağı səviyyədədir. 1994- cü ildə- “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra Azərbaycan bölgənin karbohidrogen ehtiyatlarının alternativ yolla Avropaya nəqli marşrutunu müəyyənləşdirərək, planetar əhəmiyyətli, eyni zamanda çox məsuliyyətli və uzaqgörən strateji seçim etdi. Nəticədə Xəzərin neft və qaz ehtiyatlarının alternativ və müstəqil yolla Avropaya ixracının yeni marşrutu dövrüyyəyə buraxıldı. Bu marşrut ilə yeni neft və qaz ixracı kəmərlərinin çəkilməsi növbəti bir amil olaraq Azərbaycanın regionda geosiyasi, geoiqtisadi nüfuzunu və tranzit dəyərini artırdı, Xəzər hövzəsinin, Mərkəzi Asiyanın enerji resurslarının Qərbə nəqli istiqamətində əsas tranzit ölkələrdən birinə - yeni transmilli yanacaq və nəqliyyat dəhlizlərinin dayacağına çevirdi.

Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının dünya bazarlarına ixracını nəzərdə tutan layihələrin reallaşması heç də asan başa gəlmədi, müxtəlif beynəlxalq, regional və yerli geosiyasi maraqların toqquşması ilə müşahidə olundu. Lakin Azərbaycanın tam müstəqil geosiyasi, geoiqtisadi və təhlükəsizlik siyasəti, prinsipial və qətiyyətli mövqeyi Asiya ilə Avropanı birləşdirən böyük enerji-nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsini mümkün etdi. Hazırda, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Supsa, Bakı-Novorossiysk kimi illik gücü təxminən 70 milyon ton təşkil edən üç neft kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Bakı-Astara-İran və Bakı-Rusiya kimi illik gücü təxminən 3040 milyard kubmetr olan maye qaz kəmərlərinin mövcudluğu Azərbaycanın və tərəfdaşlarının enerji ixracı sahəsindəki geoiqtisadi risklərini, demək olar ki, sıfıra endirmişdir.

Xəzər qazının alternativ yollarla Avropa ölkələrinə ixrac olunması təkcə Azərbaycanın deyil, bütöv Xəzər hövzəsi ölkələrinin qaz ixracı ilə bağlı risklərini

ciddi şəkildə azaltmış və geoiqtisadi etibarlılığını artırmışdır. Buna əlavə olaraq transmilli Cənub qaz dəhlizinin və “Şahdəniz 2” layihəsinin reallaşdırılması istiqamətində yeni ixrac kəmərləri- TANAP və TAP vasitəsilə Azərbaycan qazının Avropa bazarına çıxarılması perspektivi bu etibarlılığı daha da möhkəmləndirmişdir.

Azərbaycan geosiyasi və geoiqtisadi baxımdan həm də Avrasiyanın giriş qapısı, Şərq-Qərb nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizlərinin mərkəzi dövləti hesab olunur. Rusiyadan yan keçməklə Avropa və Asiya ölkələri arasında bağlayıcı körpü rolunu icra edən Trans-Qafqaz nəqliyyat dəhlizi (TRASEKA), strateji Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihələrinin təşəbbüskarı, hərəkətverici qüvvəsi və əsas təminatçısı da məhz Azərbaycandır. Bundan başqa, Trans-Asiya nəqliyyat dəhlizində (Cənubi, Şərqi və Orta Asiya-İran-Azərbaycan-Rusiya və əksinə, İranın Fars körfəzi vasitəsilə bu ölkələri Avropa ilə birləşdirən nəqliyyat-kommunikasiya layihəsi - Ə.H.) əsas bağlayıcı ölkələrdən biri kimi çıxış etməsi Azərbaycanın mühüm tranzit əhəmiyyətini bir daha təsdiq edir. Dünyanın nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrində həlledici bir vəsiləyə çevrilməsi Azərbaycanın son bir neçə ildə həm daxili, həm də regional və beynəlxalq yol-nəqliyyat infrastrukturunun, o cümlədən Şərq-Qərb və Şimal- Cənub nəqliyyat dəhlizləri çərçivəsində çoxsaylı tranzit sistemlərinin müasir tələblərə uyğun yenidən qurulmasına təkan vermişdir.

Görülən bütün işlərin başlıca məqsədi Azərbaycanın regionun tranzit mərkəzi statusunu möhkəmlətməklə, həm də onun regionun nəqliyyat-logistika mərkəzinə çevrilməsini təmin etməkdir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, Almaniya, Niderland, Böyük Britaniya, Çin, Cənubi Koreya, İran və digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da Nəqliyyat Logistika Mərkəzinin yaradılacağı gün heç də uzaqda deyil.

Beləliklə, Avrasiyanın əsas tranzit ölkələrindən biri olaraq, Azərbaycan Şərq-

Qərb ticarət, enerji-yanacaq və nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin mərkəzində dayanır. Bu mövqe getdikcə güclənir və ən əsası isə dünyanın əsas qloballaşma və regional integrasiya mərkəzləri (Avropa Birliyi, ABŞ, Yaponiya, Çin, Cənub-Şərqi Asiya ölkələri və b.) Azərbaycanın üçüncü minillikdə dünyanın həm alternativ enerji təminatçısı, həm də əsas tranzit ölkə kimi qəbul edir. Azərbaycanın tranzit imkanları artdıqca, planetar geosiyasi dəyəri də yüksəlir ki, bu da onun xarici ölkələrlə geosiyasi tərəfdaşlığını şərtləndirən əsas amillərdən biri hesab olunur.

Azərbaycanın qlobal və regional geosiyasi çəkisini artıran başlıca amillərdən biri də onun müstəqil bir dövlət olaraq tam formalaşması, özünü təmin edən milli iqtisadiyyata, maddi, mənəvi və insan resurslarına, milli-vətəndaş birliyinə, əhali tərəfindən dəstəklənən milli strategiyaya, güclü ordu və müdafiə potensialına və s. zəruri təsisatlara malik olması və bütün bunlara söykənərək müstəqil daxili və xarici siyasət yürütməsidir. Müstəqillik əldə edildikdən sonrakı dövrdə milli dövlətin iqtisadi, hüquqi və ideoloji əsaslarının, idarəçilik mexanizminin, daxili və xarici siyasət strategiyasının, təhlükəsizlik konsepsiyasının formalaşdırılması və həyata keçirilməsi prosesi çox çətin idi. Prezident Heydər Əliyevin şəxsi nüfuzu, siyasi uzaqgörənliyi, böyük idarəçilik təcrübəsi sayəsində 1993-2003-cü illəri əhatə edən birinci on il ərzində bütün milli resursları vahid məqsəd uğrunda səfərbər etmək, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, onu sabit inkişaf yoluna çıxarmaq və milli iradəyə əsaslanan müstəqil subyekt kimi beynəlxalq aləmlə sıx integrasiyasını təmin etmək mümkün olmuşdur. Nəticədə, dövlət həm özünün neft strategiyasını uğurla reallaşdırmış, həm də gələcək inkişafının möhkəm bazasını yaratmışdır.

2003-2013-cü illəri əhatə edən ikinci onillikdə Azərbaycan Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi sayəsində oturmuş liberal iqtisadiyyata və böyük maliyyə resurslarına, güclü orduya malik, özünü tam təmin edən, heç kimdən asılı olmayan, sözünü cəsarətlə deyən, mövqeyinə və rəyinə hörmətlə yanaşılan və milli

maraqlara söykənən müstəqil siyasət yürüdən ölkəyə çevrilmişdir. Bu gün Azərbaycan ciddi geosiyasi amil kimi postsovet məkanının, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın müasir geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji xarakteristikasının müəyyənləşdirilməsinə mühüm təsir göstərir, habelə BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İKT, Qoşulmama Hərəkatının fəal üzvü olaraq, dünyanın güc mərkəzləri ilə yaxından əməkdaşlıq edərək qlobal siyasətdə öz imkanlarını getdikcə genişləndirir.

Azərbaycan Cənubi Qafqazda iqtisadi potensialına görə də xarici aləmin diqqətini çəkir. Hazırda dünyada Azərbaycanın mövcud və perspektiv geoiqtisadi potensialı - iqtisadi inkişaf tempi, maddi və insan resursları, bu sahələrdə yürütdüyü pragmatik siyasət yüksək qiymətləndirilir. Zəngin təbii, xüsusən, enerji və karbohidrogen ehtiyatlarına, əlverişli iqlim və münbit torpağa, turizm imkanlarına, kənd təsərrüfatı və sənaye infrastrukturlarına və işlək əhaliyə malik olması ölkənin iqtisadi perspektivlərini xüsusi cəlbedici edir.

Hazırda ölkənin təsdiq olunmuş karbohidrogen ehtiyatları 4,6, ehtimal olunan isə 10 milyard ton şərti yanacaq təşkil edir. Bunun 2 milyard tonunu neft, 2,6 trilyon kubmetri isə təbii qaz təşkil edir.

Müstəqillik illərində neft sektoruna 48 milyarddan çox ABŞ dolları miqdarında xarici sərmayə qoyulmuş, 61 yeni neft yatağı istismara verilmiş və yaxud yararlı vəziyyətə gətirilmişdir.

Hələ 2000-ci ilin əvvəllərində mütəxəssislər 2010-cu ildən etibarən Azərbaycanın Xəzərdə ildə təxminən 55 milyon ton neft və 20 milyard kubmetr qaz çıxarmaq imkanı olduğunu proqnozlaşdırırdılar. Proqnozlara görə, XXI əsrdə Azərbaycan dünyanın enerji məhsullarına artan tələbatının nəzərəcarpacaq hissəsini (ildə təxminən 40-50 milyon ton neft və 25-30 milyard kubmetr qaz) verəcəkdir. Artıq 2006-cı ildə neft və qaz hasilatının həcmi bu proqnozların əsassız olmadığını təsdiq etdi. Dövlət Neft Şirkətinin rəsmi məlumatına əsasən, keçən illər

üzrə Azərbaycanın neft və qaz hasilatı artan tempə davam etmişdir. 2013-cü ildə ölkədə 53 milyon tondan artıq neft, 29 milyard kubmetrdən artıq təbii qaz istehsal edilmişdir.

Neft və qaz istehsalı üzrə həyata keçirilən transmilli layihələrə yaradılan şəraitə görə, xarici partnyorlar bölgə ölkələri içərisində ən çox Azərbaycan və Qazaxıstandan razıdırlar və bu ölkələrin iqtisadi gələcəyinə də çox nikbin yanaşırlar. Hazırda Qərb ölkələri və ABŞ Azərbaycanı özlərinin enerji sahəsində ən sabit və etibarlı tərəfdaşlarından biri kimi dəyərləndirərək, ona dünya enerji bazarına çıxmaq üçün lazım olan bütün dəstəyi göstərirlər. Bütün bunlar Azərbaycanın dünyada və regionda transmilli geoiqtisadi dəyərini artırır və əlverişli tərəfdaşa çevirir.

Azərbaycanın müstəqillik illərində davamlı olaraq müşahidə olunan sürətli sosial-iqtisadi inkişafı faktı da, mütəxəssislərin fikrinə görə, Cənubi Qafqaz ölkələri içərisində onun geoiqtisadi çəkisini getdikcə əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldir. 1996-cı ildən başlayaraq Azərbaycanda ümumi daxili məhsul istehsalının orta hesabla hər il 10 faizdən yuxarı artımı, inflyasiyanın nisbətən sabit saxlanması, əhalinin pul gəlirlərinin və yaşayış həddinin getdikcə yüksəlməsi, istehsalda qeyri-neft sektorunun və özəl sahənin payının artması, idxal-ixrac balansında ixracın üstünlüyünün təmin edilməsi və s. həyata keçirilən iqtisadi siyasətin səmərəli olmasını bilavasitə təsdiq edir.

Müstəqillik illərində ölkə iqtisadiyyatına yatırılmış sərmayələrin ümumi həcmi 2013-cü ildə 172,4 milyard dollara çatmış və 2007-ci ildən başlayaraq daxili sərmayələrin həcmi xarici sərmayələrin həcmi üstələməyə başlamışdır.

2004-2013-cü illərdə Azərbaycanın inkişaf strategiyası xüsusi düşünülmüş, hərtərəfli əsaslandırılmış uzunmüddətli dövlət proqramları əsasında həyata keçirilmişdir. Nəticədə iqtisadi inkişaf öz yüksək tempini saxlamış və ÜDM artımı son 10 ildə davamlı olaraq təmin edilmişdir. Azərbaycanın sosial-iqtisadi, regional

və ayrı-ayrı digər sahələrin inkişafını nəzərdə tutan çoxsaylı ünvanlı dövlət proqramları qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilmişdir. Bunun nəticəsində ölkə iqtisadiyyatı 10 ildə ümumilikdə 3,4 dəfə artmış, yoxsulluğun səviyyəsi 49 faizdən 5,5, işsizlik isə 4,8 faizə enmişdir ki, bu göstəriciyə görə, Azərbaycan dünyanın bir sıra inkişaf etmiş ölkələrini də geridə qoymuşdur.

Azərbaycanda müasir iqtisadi və sosial infrastruktur yaradılmış, respublikanın enerji təhlükəsizliyi tam, ərzaq təhlükəsizliyi isə əsasən təmin olunmuşdur. Son 10 ildə Azərbaycanın dövlət büdcəsi 17 dəfə artaraq 25 milyard dollara çatmışdır. 2003- cü ildə cəmi 800 milyon dollar təşkil edən strateji valyuta ehtiyatları 2013- cü ildə 50 milyard dollara yüksəlmişdir. Bununla yanaşı ölkənin xarici borclarının miqdarı

ÜDM-in cəmi 8%-i həcmindədir ki, bu da dünyada ən yaxşı göstəricilərdən biri hesab olunur.

Keçən müddətdə əmək haqları, pensiyalar, təqaüdlər ardıcıl şəkildə artırılmış və bu göstəriciyə görə, Azərbaycan MDB məkanında öncül yerləri tutmuşdur.

Son 10 ildə minlərlə istehsal obyekti, nəhəng zavod və fabriklər, texnoparklar tikilmiş, 1,2 milyon yeni iş yeri yaradılmışdır. 2500 məktəb, yüzlərlə səhiyyə müəssisəsi, mədəniyyət, idman obyektləri tikilmişdir.

İqtisadi inkişaf tempi Azərbaycanın Cənubi Qafqazdakı lider mövqelərini daha da möhkəmləndirmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2013-cü ildə Azərbaycanda ÜDM istehsalı 71 milyard ABŞ dolları, müvafiq olaraq Gürcüstanda 16,1 milyard dollar, Ermənistanda isə 10,4 milyard dollar təşkil etmişdir. Azərbaycanın bu gün regionun ÜDM istehsalındakı payı 80%-i keçmişdir.

Dünyanın bir sıra nüfuzlu iqtisadi və maliyyə mərkəzləri, nüfuzlu reyting agentlikləri Azərbaycanın yüksək inkişaf tempi faktını qeyd etmişlər.

Hazırda Azərbaycan iqtisadi göstəricilərinə görə Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan və Belarus kimi iri dövlətlərlə birlikdə postsovet məkanının lider dövlətlərindən

biridir. Bölgədəki neft istehsalına, transmilli nəqliyyat-tranzit imkanlarına, xarici iqtisadi əlaqələrinin intensivliyinə, enerji resursları ixracının şaxələndirilməsinə, Qərbin Xəzərə hərbi-geostrateji çıxışının təmin edilməsi və hövzənin strateji hədəflərinə nəzarət imkanı yaratmasına görə Azərbaycan bölgənin ən əhəmiyyətli dövləti hesab olunur.

Müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı tamamilə xarici kapitaldan və neft sənayesindən asılı idisə, son illərdə nisbət əsaslı şəkildə dəyişmiş, iqtisadi, sosial, infrastruktur və s. sahələrdə yerli kapital və qeyri-neft sektorunun payı əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Son illər ölkənin neft amilindən və xarici kapitaldan asılılığı kəskin şəkildə azalmış, iqtisadi inkişafın əsas yükü qeyri-neft sektorunun üzərinə keçirilmiş, əsas valyuta ehtiyatları bu sektorun yüksəlişinə istiqamətləndirilmişdir. Bütün bunlar ölkənin iqtisadi gələcəyi ilə bağlı əhalidə və mütəxəssislərdə nikbin əhval-ruhiyyə yaratmışdır.

Azərbaycanda yürüdülmən məqsədyönlü siyasətin - neftdən gələn gəlirləri iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə və qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilməsinin nəticəsi olaraq ÜDM-in strukturunda bu sahənin payı sürətlə artmışdır. Əgər 2010-cu ildə iqtisadiyyatda qeyri-neft sektorunun payı 44,4 faiz təşkil edirdisə, 2014-cü ildə bu rəqəm artıq 60 faizə yüksəlmişdir. Hökumətin proqnozlarına əsasən, 2015-ci ildə qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payı 61,7 faizə çatacaqdır.

Azərbaycanın 2005-2013-cü illərdə strateji neft və qaz məhsullarının satışından əldə edilən gəlirlər hesabına ölkənin enerji, nəqliyyat, rabitə-informasiya sektorunun tam yeniləşdirilməsi və bu sahələr üzrə milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, sosial və iqtisadi infrastrukturun yenidən qurulması, iqtisadiyyatının liberallaşdırılması və şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafına önəm verilməsi, ekoloji tarazlığın təmin edilməsi və s. hesab olunur. 2003-cü ildən başlayaraq regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarının

qəbulu və icrası respublikada yeni şərait yaratmış, bölgələrin hərtərəfli tərəqqisinə səbəb olmuş, mərkəzlə regionlar arasında sosial-iqtisadi fərqləri əsasən aradan qaldırmış, yaşayış məntəqələrinin simasını müasirləşdirmişdir. Respublikanın kommunal, yol-nəqliyyat, sosial, informasiya-kommunikasiya, ekologiya və digər sahələrin infrastrukturuna milyardlarla dollar investisiya qoyulmuşdur.

Müstəqillik illərində Azərbaycanın kənd təsərrüfatı və ərzaq istehsalı sisteminə əsaslı investisiya yatırılmış, fermerlərə birbaşa dövlət dəstəyi göstərilmiş və bu sahənin inkişafına əsaslı təkan verilmişdir.

Göründüyü kimi, 2004-2013-cü illərdə həyata keçirilmiş məqsədyönlü siyasət nəticəsində ölkə iqtisadiyyatı şaxələndirilmiş və iqtisadi balansda qeyri-neft sektorunun üstünlüyü təmin edilmişdir. Bununla yanaşı, qarşıdan gələn dövrdə də iqtisadiyyatda enerji amili öz aktuallığını saxlayacaq.

Mütəxəssislərin fikrinə görə, Xəzər regionunun hazırkı regional hərbi-geostrateji balansı Rusiyadan, geoiqtisadi və təbii enerji balansı Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistandan, nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizləri Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə və Rusiyadan asılıdır.

Rusiya, İran, Orta Asiya ölkələri, Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstanın, o cümlədən Qərb ölkələrinin iştirakı ilə formalaşan Xəzər hövzəsinin geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi-geostrateji mühitinin gələcək taleyində Azərbaycanın mövqeyi kifayət qədər yüksəkdir. Bu ölkənin ayaq qoyduğu “geosiyasi tərəzi”nin gözü dərhal regionun əsas ağırlıq mərkəzinə çevrilir və regional münasibətlərin üstün istiqamətini təşkil edir.

Azərbaycanın artan enerji ixracı potensialını düzgün qiymətləndirən ABŞ və Avropa İttifaqı 2007-ci ildən başlayaraq Avropaya qaz ixracını nəzərdə tutan “Cənub dəhlizi” layihəsini geniş müzakirəyə çıxarmışdır. 2010-cu ildən başlayaraq Azərbaycan “Cənub dəhlizi” layihəsi- Nabucco ilə bağlı həyata keçirilən müzakirələrin perspektivsizliyini görərək təşəbbüsü öz əlinə almış və növbəti dəfə

liderlik keyfiyyətlərini ortaya qoymuşdur. 2011-ci ildə Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında strateji enerji əməkdaşlığına dair memorandumun, 2012-ci ildə Türkiyə ilə Trans-Anadolu layihəsi üzrə sazişin imzalanması, 2013-cü ildə isə Trans-Adriatik layihənin əsas ixrac marşrutu kimi seçilməsi “Cənub dəhlizi”nə yeni nəfəs gətirdi. Nəticə etibarilə 2013-cü il dekabrın 17-də Bakıda “Şahdəniz-2” layihəsinə dair yekun investisiya qərarı qəbul edildi. Azərbaycan öz təşəbbüsü və praktiki addımları ilə yeni transmilli enerji layihələrinin əsasını qoydu, “Cənub dəhlizi” layihəsini xilas etdi, eyni zamanda Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında daha fəal iştirak etmək imkanı qazandı. Azərbaycanın geosiyasi xarakteristikasının əsas göstəricilərindən biri də onun zəngin insan resurslarına malik olması, ölkədaxili sabit daxili ictimai-siyasi, milli-etnik və dini vəziyyətin hökm sürməsi və dövlətin bütün bu sahələr üzərindəki nəzarət imkanları ilə bağlıdır. Azərbaycanın insan resursları kəmiyyət və keyfiyyət baxımından digər Cənubi Qafqaz ölkələri ilə müqayisədə üstün və perspektivli görünür. Ölkənin ümumi demoqrafik göstəriciləri (əhalinin artım sürəti, gənclərin ümumi əhali arasında sayı və s.) müsbət istiqamətdə inkişaf edir. Əhalinin ümumi sayı hazırda 9 milyondan artıqdır və artım balansı getdikcə müsbətə doğru dəyişir. Respublika üzrə hər kvadratkilometrə təxminən 96 nəfər sakin düşür. Keyfiyyət göstəricilərinə görə də ölkə əhalisi dünya standartlarına yaxındır. Əhali yaşayış səviyyəsi, təhsili, texniki və peşə hazırlığı, sağlamlıq və yaş meyarları, miqrasiya, urbanizasiya göstəriciləri həm daxili inkişaf, həm də qlobal iqtisadi əlaqələr baxımından mütəxəssislər tərəfindən yetərli hesab olunur.

FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GEOİQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASININ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

2.1. Respublikada geoiqtisadi inkişaf strategiyasının normativ-hüquqi bazasının müasir vəziyyəti

Geoiqtisadi siyasət dövlətlər arasında bütün növ ehtiyatların hərəkəti zamanı yaranan iqtisadi münasibətlər sistemini əks etdirir. Bu ikitərəfli münasibətlər dövlətin iqtisadi həyatının bütün sferalarını və əsasən istehsal, ticarət, investisiya və maliyyə fəaliyyətini əks etdirir.

Geoiqtisadi əlaqələrin tənzimləyiciləri iqtisadi və təşkilati-bölüşdürücü ola bilər. İqtisadi tənzimləyicilər xarici əlaqələrin yaranması və həyata keçirilməsinin iqtisadi maraqlarına təsir edir. Onlara aiddir: tələb və təklifin nisbəti, dünya və daxili qiymətlərin, tariflərin, valyuta məzənnələrinin, faiz dərəcələrinin nisbəti, əmtəələrin istehsalının həcmi, keyfiyyət və səmərəlilik üzrə dünya və yerli inkişaf səviyyələrinin nisbəti, iqtisadi stimullar, proqnozlar, planlar, proqramlar və s. O, vacib makroiqtisadi proporsiyaların müəyyənləşdirilməsində və inkişafın perspektiv məqsədlərinin tapılmasında istifadə olunur.

Təşkilati-bölüşdürücü tənzimləyicilərə inzibati-amirlik xarakterli tənzimləyicilər aiddir. Onlar dövlətin və onun orqanlarının xarici-iqtisadi əlaqələrin formalaşması və inkişafına müxtəlif təsirini nəzərdə tutur. Onlara aşağıdakılar aiddir: əmtəələrin idxal və ixracını kvotalaşdırma və lisenziyalaşdırma, müxtəlif növ fəaliyyətlərin lisenziyalaşdırılması, əmtəələrin ixracından əldə olunan valyuta qazancının bir hissəsinin mütləq satışı mexanizmi, gömrük rejimi, əmtəələrin gətirilməsi və aparılmasının gömrük tərtibatı, valyuta nəzarəti, gömrük nəzarəti, ixrac nəzarəti, idxal nəzarəti və s.

Geoiqtisadi əlaqələrin dövlət tərəfindən aktiv tənzimlənməsi dövlətin

geoiqtisadi siyasətinin əsas məqsədidir.

Geoiqtisadi fəaliyyətin milli tənzimlənmə sistemi beynəlxalq ticarət və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq prinsiplərini müəyyən edən ümumdünya konvensiyalarının, beynəlxalq müqavilələrin, razılaşmaların və o cümlədən, digər hüquq normalarının tələblərinə müvafiq olmalıdır. Geoiqtisadi fəaliyyətin milli tənzimləmə alətlərindən aşağıdakıları fərqləndirmək olar:

İqtisadi rıçaqlar - gömrük vergi və rüsumları, ikitərəfli qaydada razılaşdırılmış sərhəd vergiləri, Əlavə Dəyər Vergisi, aksizlər, əmtəələrin yerli istehsalçılarına maliyyə təşviqi.

Nəzarət funksiyaları - idxal-ixrac miqdar məhdudiyyətləri, lisenziyalasdırma və kvotalasdırma, ixrac şərtlərinin tənzimlənməsi, ixrac məhdudiyyətlərinin tətbiq edilməsi və s.

Texniki alətlər - texniki norma və standartlar, standart norma və şərtlərin o cümlədən, iqtisadi təhlükəsizlik normalarının tələblərinin təmin olunması,sertifikatlasdırma sistemi, sanitar-veterinar normaları, gigiyena normaları, ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı tədbirlərin görülməsi.

Buraya maliyyə-valyuta tədbirlərini də daxil edə bilərik. Bunlar, valyuta dəyərləri ilə əməliyyatların icra edilməsi, xarici investisiyaların həyata keçirilməsi, beynəlxalq hesablaşmaların tənzimlənməsi, milli valyutanın stabil kursunun və ödəmələr balansının saxlanılması qaydalarının qəbuluna istiqamətlənmiş kompleks dövlət tədbirləridir. Valyuta bazarı daha çox beynəlxalq qaydalara müvafiq olaraq, prezidentin fərmanı ilə valyuta kursundakı dəyişikliklər vasitəsilə tənzimlənir

Məlumdur ki, bütün beynəlxalq iqtisadi münasibətlər, beynəlxalq müqavilələr əsasında qurulur. Beynəlxalq müqavilələr isə beynəlxalq razılaşmalar və beynəlxalq prinsiplər əsasında formalaşır. Beynəlxalq müqavilələrin əsas hüquq mənbələri aşağıdakılardır:

- “Beynəlxalq müqavilələr haqqında” 23 may 1969-cu il tarixli Vyana

Konvensiyası;

– “Dövlət, dövlətlərarası təşkilatlar və beynəlxalq təşkilatlar arasındakı müqavilələrin hüququ barədə” 21 mart 1986-cı il tarixli Vyana Konvensiyası.

Hər iki konvensiyada göstərilir ki, burada öz əksini tapmamış məsələlər, beynəlxalq adətlərə uyğun tənzimlənməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, birinci konvensiya 27 yanvar 1980-ci ildə qüvvəyə minsə də, heç də bütün dövlətlər bu konvensiyaya qoşulmamışdır. Beynəlxalq müqavilələrin icrası hər bir ölkənin konstitusiyası və qanunları ilə tənzimlənilir. Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikası konstitusiyasında göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası xarici məsələlərdə beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəaları qəbul edir və dövlətlərarası münasibətlərdə hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq normalarda nəzərdə tutulmuş prinsipləri əsas götürür.

Müqaviləni bağlayan tərəflər beynəlxalq hüququn subyektləri sayılır. Beynəlxalq müqavilələr haqqında Vyana Konvensiyasına görə hər bir dövlət müqavilə bağlamaq hüququna malikdirlər. ATƏT-in Yekun Qətnaməsində isə göstərilir ki, müstəqillik əldə etmiş dövlət tam (universal) hüquqa malikdir. Suveren bərabərlik və hüquqa hörmət kimi müstəqilliyə xas olan prinsiplərə uyğun olaraq, hər bir dövlət ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələrdə iştirak edə və ya iştirakdan imtina edə bilər. Dövlətin hər hansı müqavilədə iştirak etməsi, bilavasitə həmin müqavilənin dövlət maraqlarına uyğun gəlməsindən asılıdır. Müqavilənin bağlanması təşəbbüsü tərəflərin hər birindən, habelə beynəlxalq təşkilatlardan gələ bilər.

Ölkəmizdə geoiqtisadi siyasət strategiyasının hüquqi təminat mənbələri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Mülki Məcəllə, Gömrük Məcəlləsi, “Gömrük tarifləri haqqında” qanun, “Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və ləğvi haqqında” qanun, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, İqtisadi

İnkişaf Nazirliyi və Dövlət Gömrük Komitəsinin qərar və sərəncamları, digər normativ hüquqi aktlar və o cümlədən, Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu dövlətlərarası sazişlər, beynəlxalq müqavilə və konvensiyalardan ibarətdir.

Geoiqtisadi əlaqələr üzrə vahid dövlət siyasətinin aparılması və onun effektivliyinin artırılması məqsədilə ilk olaraq nəşr olunan, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26.07.1991-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında geoiqtisadi əlaqələr üzrə Azərbaycan xarici ticarət və informasiya- kommertiya birliklərinin, Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin təbəçiliyinə verilməsi haqqında” fərmanı olmuşdur.

İllərdən biri də “Əmtəə mübadiləsi sazişlərinin nizama salınması tədbirləri haqqında” qanun olmuşdur. Bu qanunda, barter sazişlərinin obyektı olan təbii resursların, xammalın, material və yarımfabrikatların və digər əmtəələrin səmərəli istifadəsi nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanına müvafiq olaraq “Azərbaycan Respublikası geoiqtisadi fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi haqqında” qanun qəbul olunmuşdur.

İxrac-idxal əməliyyatlarını tənzimləyən əsas sənəd 24 iyun 1997-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin daha da liberallaşdırılması haqqında” fərmanla təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi” qaydalarıdır. Bu qaydalar aşağıdakı idxal-ixrac əməliyyatlarını tənzimləyir:

- Azərbaycan Respublikasında istehsal, emal, təkrar emal olunan malların ixracı;
- Kredit ixracı;
- Təkrar ixrac (reeksport);
- Konsiqnasiya yolu ilə ixrac əməliyyatları;
- Müvəqqəti ixrac əməliyyatları;
- Rezidentlərin öz vəsaiti hesabına idxal;

- Nazirlət Kabineti tərəfindən aparılan ixrac-idxal əməliyyatları;
- Müvafiq dövlət orqanlarından rəy və ya lisenziya alınmaqla aparılan idxal-ixrac əməliyyatları;
- Barter əməliyyatları;
- Kooperasiya əməliyyatları;
- Sərhədyanı ticarət və s.

Geoiqtisadi əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi, daxili bazarın qorunması, yerli istehsalın genişləndirilməsi, daxili bazarlarda rəqabətin güclənməsi, habelə yerli istehsalçıların xarici bazarlara çıxışının stimullaşdırılması baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin hər bir formasının özünəməxsus hüquqi tənzimləmə mexanizmləri var.

Xarici ticarət əlaqələri struktur xüsusiyyətinə görə geoiqtisadi əlaqələrin tərkib hissəsi olub, özündə əmtəənin, ticarət və barter xidmətinin turizm, injiniring, reinjiniring, informasiya mübadiləsi, rabitə, nəqliyyat xidməti kimi sahələrini, intellektual mülkiyyətin isə françayzing, nou-xau və konsalting kimi formalarını özündə əks etdirir.

Xarici ticarət əlaqələri hüquqi cəhətdən 10 yanvar 1994-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin səmərəliliyi haqqında”, 5 aprel 1994-cü il tarixli “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında”, 17 dekabr 1996-cı il tarixli “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin təkmilləşdirilməsi haqqında”, 24 iyun 1997-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydaları” və s. bu kimi fərman və qərarlar əsasında tənzimlənilir. Əvvəlki fəsillərdə də qeyd etdiyimiz kimi, xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsinin 2 metodu var: tarif və qeyri-tarif tənzimləmə metodları.

Xarici ticarətin lisenziyalasdırılması və kvotalasdırılması əsasən iki məqsədlə həyata keçirilir: dövlətin iqtisadi maraqlarının qorunması məqsədilə və daxili

bazarın tarazlığını poza biləcək idxal və ixracın qarşısını almaq məqsədilə.

Xarici ticarətin tənzimlənməsinin klassik metodu tarif, xüsusilə gömrük tarif tənzimlənməsidir. Tarif metodu ölkəyə gətirilən və ölkədən aparılan mallardan gömrük rüsumlarının tutulmasından ibarətdir.

10 iyun 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasında “Gömrük Məcəlləsi” qəbul edildikdən sonra, 20 iyun 1995-ci ildə qəbul edilmiş “Gömrük tarifi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu qüvvəyə minmişdir. Bu qanun əsasən, daxili bazarın xarici bazarla səmərəli əlaqəsini təmin etməklə, xarici ticarətin hüquqi tənzimlənməsinin mühüm vasitəsi olan gömrük tarifinin formalaşdırılması və tətbiqi, həmçinin Azərbaycan Respublikasının gömrük sərhəddindən keçən mallardan rüsum tutulması qaydalarını müəyyən etmişdir. Qeyri-tarif tənzimlənməsini sxematik olaraq aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- Advaler-malın gömrük dəyərində görə faiz hesablanan gömrük rüsumu;
- Kombinə edilmiş hər iki növü birləşdirməklə hesablanan gömrük rüsumu.

İdxal və ixrac rüsumları dövlət büdcəsinə əlavə vəsaitin cəlb edilməsini təmin etməklə yanaşı, dövlətin müəyyən maraqlarının qorunmasında iştirak edirlər. Bir qayda olaraq ən yüksək ixrac rüsumu dövlətin həmin məhsulla digər dövlətlər üzərində üstünlüyünü qoruyub saxlayır və onun satışından yüksək həcmdə vəsait əldə etmiş olur. Xarici ticarət əlaqələrinin tarif tənzimlənməsinin elementlərindən biri də gömrük dəyəridir. Bu ölkəyə gətirilən məhsulların qiymətləndirilməsinin əsasında durur. Gömrük dəyəri aşağıdakı üsullarla müəyyən edilir:

- Gətirilən malların sərbəstləşmə qiyməti ilə;
- Eyni cinsli malların sövdələşmə qiyməti ilə;
- Dəyərin toplanması üsulu ilə;
- Dəyərin çıxılması üsulu ilə;
- Ehtiyat üsulu ilə.

Geoiqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsinin tarif metodu 22 aprel 1998-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatları üzrə gömrük rüsumlarının dərəcələri haqqında” Nazirlər Kabinetinin qərarı və digər normativ aktlara uyğun həyata keçirilir.

Xarici ticarətin tənzimlənməsinin klassik metodu olan gömrük tarifləri təcrübədə böyük üstünlüyə malik olsalar da, beynəlxalq sövdələşmələrdə bütün ölkələr üçün universal forma kimi qəbul oluna bilmir. Buna görə də, müasir şəraitdə geoiqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsində qeyri-tarif siyasəti də yeridilir. Qeyri-tarif metodları idxal və ixracın həcm və strukturuna, onların coğrafi istiqamətlərinə gömrük tariflərinə nisbətən daha çox təsir edir. Əgər dövlətin gömrük müdafiəsinin orta səviyyəsini kəmiyyətə kifayət qədər dəqiq qiymətləndirmək mümkündürsə, əksinə qeyri-tarif metodlarından istifadə səviyyəsi isə onların çox böyük müxtəlifliyi və müxtəlif iqtisadi məzmununa malik olmaları üzündən kəmiyyətə yalnız təxmini qiymətləndirilə bilər.

Beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş təsnifləşdirmə sxemləri hal-hazırda qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin 800-ə qədər konkret növünü göstərir. Onların çoxu gömrük tariflərindən fərqli olaraq, kəmiyyətə dəqiq qiymətləndirilə bilmirlər və buna görə də statistikada zəif əks olunurlar. Qeyri-tarif metodlarının məhz bu cəhəti, dövlətlərə ticari siyasət sahəsində öz məqsədlərinə nail olmaları üçün, onları ayrı-ayrılıqda və yaxud da onların hər hansı bir müəyyən kombinasiyasını istifadə etməyə imkan verir.

Azərbaycan Respublikasının əlverişli ticarət rejimi tətbiq etdiyi ölkələrin malları üçün gömrük rüsumlarının son həddi Milli Məclis tərəfindən müəyyən olunur.

Bəzən mövsümi xüsusi növ gömrük rüsumları da tətbiq olunur. Mövsümi rüsumlar əsasən malların idxal və ixracını operativ tənzimləmək məqsədilə tətbiq

olunur.¹

Azərbaycan Respublikasında idxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi qaydaları haqqında Prezidentin fərmanına əsasən müxtəlif növ idxal və ixrac əməliyyatlarının növləri aşağıdakılardır:

1. Respublikada istehsal, emal, təkrar emal olunan malların ixracında rezidentlər sərbəstdirlər və nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla onların fəaliyyətləri məhdudlaşdırıla bilməz;
2. Kredit ixrac əməliyyatları faktiki mal ixracından sonra haqqı müəyyən şərtlərlə və hər hansı müddət ərzində ödənilən malların ixrac əməliyyatlarını nəzərdə tutur;
3. Təkrar ixrac əməliyyatları Azərbaycana gətirilən xarici mənşəli malların yenidən işlənilmədən digər xarici əməliyyatlardır;
4. Konseqnasiya yolu ilə ixrac əməliyyatları xarici şəxslərlə bağlanmış müqavilələrə əsasən respublika hüduqlarından kənarda satışı müəyyən müddət ərzində aparılan malların ixracını nəzərdə tutur;
5. Müvəqqəti ixrac əməliyyatları xarici ölkələrdə xidmət göstərilməsi, lizinq əməliyyatlarının aparılması, sərgilərdə iştirak və s. üçün malların yenidən işlənmədən Azərbaycan Respublikasına qaytarılması şərti ilə ixracıdır;
6. Rezidentlərin öz vasitələri hesabına idxal;
7. Barter əməliyyatları, dəyəri ödənilmədən ekvivalent məbləğdə qarşılıqlı mal mübadiləsini nəzərdə tutur;
8. Kooperasiya əməliyyatları xammal, yarım fabrikat və məhsulların bu və ya digər (təmiz, emal, son məhsul şəklində gətirilməsi və s.) məqsədlə müvəqqəti olaraq ixracını (və yaxud idxalını) nəzərdə tutur;
9. Sərhədyanı ticarət müstəsna olaraq müvafiq sərhədyanı ərazi çərçivəsində

istehsal olunan, eləcə də müvafiq sərhədyanı ərazi çərçivəsində istehlakı nəzərdə tutulan, respublikanın sərhədyanı ərazisində daimi yaşayış yeri olan bütün rezidentlər tərəfindən həm sərhəd dövlətlərlə, həm də beynəlxalq müqavilələrdə müəyyən olunmuş müvafiq sərhədyanı ərazidə xarici şəxslərlə həyata keçirilə bilər.

Sərhədyanı ərazilər və sərhədyanı ticarət qaydaları İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin rəyi ilə Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur. Bütün rezidentlər tərəfindən satılan malların ölkə ərazisindən çıxarılmasına gömrük orqanları tərəfindən yalnız onların haqqının ödənildiyi, yaxud akkreditiv və ya birinci dərəcəli bankların zəmanətinin təqdim edildiyi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasında valyuta əməliyyatlarının aparılması üçün icazəsi, müvəkkil bankların bunu təsdiqləyən sənədi təqdim olunduqda icazə verilir.

Bütün rezidentlər tərəfindən xarici ölkələrdən mal alınması və xidmət göstərilməsi ilə bağlı olan idxal hesablaşmaları Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyinə müvafiq olaraq aparılır. İdxal hesablaşmalarına nəzarət müvafiq banklar tərəfindən həyata keçirilir.

Xarici ticarət əməliyyatlarının həyata keçirilməsi zamanı malların respublikanın gömrük ərazisindən aparılmasına və gətirilməsinə gömrük orqanları, hesablaşmalarına isə müvəkkil banklar nəzarət edir. Mövcud qanunvericiliyin və qaydaların pozulması halları barədə adı çəkilən orqanlar tədbirlər görülməsi üçün aidiyyəti dövlət orqanlarına təqdimat verməlidirlər.

Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının və xarici ölkə vətəndaşlarının işləmək üçün ölkədən getməsi və ölkəyə gəlməsi məqsədlərini “Əmək miqrasiyası haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu” tənzimləyir. Bu qanunda göstərilir ki, əcnəbilər haqqı ödənilən əmək fəaliyyətini həyata keçirmək üçün fərdi icazə aldıqdan sonra Azərbaycanda işləyə bilərlər.

Ümumiyyətlə qanunda əcnəbilərin Azərbaycan Respublikasında əmək miqrasiyası qaydaları və Azərbaycan vətəndaşlarının xarici ölkələrə əmək

miqrasiyasının tənzimlənməsi mexanizmləri əks olunmuşdur. Yuxarıda adları çəkilən hüquqi aktlardan başqa 11 dekabr 1998-ci ildə Azərbaycan BMT-nin “Bütün fəhlə miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının qorunması haqqında” 18 dekabr 1990-cı il tarixli Beynəlxalq Konvensiyasına qoşulmuşdur. Ömək miqrasiyası prosesləri sosial-iqtisadi həyatın bir çox sahələrinə təsir etdiyini nəzərə alsaq, onların hüquqi tənzimlənməsi və idarə olunması zəruriliyini daha aydın görürük.

Milli təhlükəsizlik və milli maraqların qorunması strategiyasında iqtisadi təhlükəsizlik və iqtisadi maraqların qorunması strategiyası mühüm yer tutur. İqtisadi təhlükəsizlik dedikdə, bütöv milli iqtisadiyyatda müstəqil təsərrüfat mexanizmlərinin formalaşdırılması, xüsusən əhalinin maddi və mənəvi səviyyəsinin öz milli gəliri hesabına təmin edilməsi, xarici asılılığın minimuma endirilməsi nəzərdə tutulur. İqtisadi müstəqilliyin mühüm tərkib hissəsi iqtisadi təhlükəsizlik, enerji təhlükəsizliyi və ərzaq təhlükəsizliyi.

Ölkəmizin milli təhlükəsizlik və onun mühüm tərkib hissəsi olan iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası Prezident İlham Əliyevin imzaladığı 23 may 2007-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. İqtisadi müstəqilliyin təmin olunmasının aparıcı istiqamətlərindən biri də enerji təhlükəsizliyi. Ölkəmizdə enerji siyasəti reallaşdıqca ölkənin həyati əhəmiyyət kəsb edən enerji daşıyıcılarına olan ehtiyacı tam şəkildə ödənilir, dövlətə kənardan təzyiqlər minimuma endirilir.

2.2. Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərinin təhlili

Beynəlxalq iqtisadi integrasiya milli təsərrüfat mexanizmlərinin yaxınlaşmasına, qarşılıqlı uyğunlaşmasına və artımına səbəb olan, dövlətlərarası sazişlər formasını qəbul edən və razılaşdırılmış şəkildə dövlətlərarası orqanlar

tərəfindən tənzimlənən obyektiv iqtisadi qarşılıqlı təsir prosesidir. İqtisadi integrasiyanın əsasında müstəqil fəaliyyət göstərən subyektlərin iqtisadi maraqları və beynəlxalq əmək bölgüsü durur.

Müasir beynəlxalq iqtisadiyyatda yaranmış və inkişaf edən çoxsaylı integrasiya birliklərinin qarşısında prinsipcə eyni vəzifələr dayanır. Bu vəzifələrdən isə integrasiya məqsədləri irəli gəlir:

- Masştab iqtisadiyyatının üstünlüklərindən istifadə;
- Əlverişli xarici siyasət mühitinin yaradılması;
- Ticarət siyasəti vəzifələrinin həlli;
- İqtisadiyyatın struktur dəyişikliklərinə dəstək;
- Milli sənayenin gənc sahələrinin dəstəklənməsi;
- Dünya bazarlarında mövqelərin gücləndirilməsi.

Bütün ölkələrdə integrasiyanın inkişafının nəticəsi kimi integrasiya birlikləri çərçivəsində beynəlxalq ticarətin artımı çıxış edir.

Azərbaycanın xarici iqtisadi strategiyasının əsas prioritet istiqamətlərindən biri də müasir dünya təsərrüfat proseslərinə aktiv şəkildə qoşulmaq, qlobal geoiqtisadi məkanda baş verən yeni meyllərə adekvat şəkildə reaksiya verməkdir. Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi münasibətlərinin əsas xüsusiyyəti beynəlxalq, regional və yerli xarakterli iqtisadi təşkilatlara daxil olmaq və bununla da ictimai həyatın bütün sahələrində bu təşkilatlara integrasiya olunmaqdır. Müstəqillik bərpa edildikdən sonra (1991-ci ilin oktyabr ayının 18-də) Azərbaycanın ilk əməkdaşlıq münasibətləri əldə etdiyi beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar aşağıdakılardır:

- İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) - 8 dekabr 1991-ci il;
- İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) - fevral 1992-ci il;
- Beynəlxalq Valyuta Fondu və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı - 1992-ci il;
- Qaradəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QİƏT) - 1993-cü il;

- Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) müşahidəçi statusunda - 1993-cü il;
- Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) - 1993-cü il;
- Avropa Şurası (AŞ) - 25 yanvar 2001-ci il.

Azərbaycan dünyanın müsəlman respublikalarından biri olduğu üçün bir neçə beynəlxalq islam təşkilatlarına da üzv olmuşdur. Bunlardan ən nüfuzlusu və daha çox iştirakçı üzv ölkələrin sayına görə bütün islam dünyası ölkələrini (28 ölkə) özündə birləşdirən İslam Konfransı Təşkilatıdır (İKT). İslam Konfransı Təşkilatı müstəqillik əldə edildikdən sonra Azərbaycanın integrasiya olunduğu ilk regional səviyyəli təşkilatdır.

İslam İnkişaf Bankı və İslam Həmrəylik Fondu Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının üç müxtəlif sahələrinə investisiya vəsaitləri və kapital qoyuluşları yatırmışlar. Beləki, həmin xarici kapital və investisiya vəsaitləri kənd təsərrüfatının inkişafı üçün, əsasən də meliorasiya və su təsərrüfatı sahəsinə yönəldilmişdir.

Azərbaycan demokratiya və iqtisadi inkişaf naminə təşkilat olan GUAM təşkilatının üzvü və yaradıcılarından biridir. Təşkilatın digər üzvləri Gürcüstan, Moldova və Ukraynadır. GUAM 1997-ci il oktyabrın 10-da yaranmışdır.

Azərbaycan dövlətinin dünya iqtisadiyyatına integrasiyasında İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (İƏT) da xüsusi rolu vardır.

Azərbaycan dövləti Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlığının (QİƏ) təsisçilərindən biridir.

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildən Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının üzvüdür. BVF-nun Bakı şəhərində nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir.

ARDNŞ-nin yaradılması və neftin satışından əldə olunan vəsaitin neft fonduna daxil edilməsi mühüm nailiyyətlərdən biridir. Yeni yataqların kəşf edilərək istimara verilməsi neft fondunun vəsaitinin milyardlara qalxacağını istisna etmir. Neft

gəlirlərinin xərclənmə istiqamətləri haqqında təkliflər məhz bu reallıqlara əsaslanır. Təkcə neft fondunun xərclərinə nəzər salsaq fondun social-iqtisadi və infrastrukturun inkişafında necə əhəmiyyətli rola malik olduğunu görə bilərik. Məhz neft fondunun vəsaiti hesabına dövlət büdcəsində əsas vəsaitlərə kapital qoyuluşuna 2011-ci ildə 5,358 mlrd., 2012-ci ildə 5,774 mlrd., 2013-cü ildə 6,915 mlrd., 2014-cü ildə 6,260 mlrd. manat xərclənmişdir.

İllər	2011	2012	2013
Dövlət büdcəsinə köçürmələr	9000	9905	11350
Samur-Abşeron kanalının yenidən qurulmasının maliyyələşdirilməsi	200	200	173.9
Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryol xəttinin tikintisinin maliyyələşdirilməsi	161.9	119	25.7
Qaçqın və məcburi köçkünlərin social vəziyyətinin yaxşılaşdırılması	-	300	-
Azərbaycanlı tələbələrinin xaricdə təhsilinin maliyyələşdirilməsi üçün	15	20	33

Azərbaycan Respublikası XXI əsrin astanasında beynəlmilləşmə və integrasiya proseslərində öz inkişafını davam etdirməklə yadda qaldı və yeni əsrdə də bu inkişaf tempində nəliyyətləri davam etdirir. Beləki, 2001-ci ilin yanvar ayının 27- sində Avropa Şurası Parlament Asambleyasına 43-cü dövlət kimi üzv

qəbul olunmuşdur.

90-cı illərin əvvəllərində əsasən siyasi xarakter daşıyan və keçmiş SSRİ ölkələri arasında dövlətlərarası münasibətlərin qurulması məqsədini daşıyan Müstəqil Dövlətlər Birliyi (*Commonwealth of Independent States*) hazırda daha çox üzv ölkələr arasında iqtisadi integrasiyanın konkret çərçivələrinin müəyyənləşdirilməsinə yönəlmişdir. Azərbaycan Respublikası bir sıra MDB ölkələri ilə azad ticarət rejiminin yaratmış, sərbəst sərmayə üçün hüquqi baza tərtib olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsindən verilən məlumata əsasən, 2013-cü ilin 12 ayı ərzində Azərbaycan Respublikasının MDB dövlətləri ilə ümumi ticarət dövriyyəsinin həcmi 2 840,01 mln. ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 1423,04 mln. ABŞ dolları, ixracın həcmi 1 416,97 mln. ABŞ dolları təşkil etmiş, xarici ticarət saldosu isə mənfi 6,07 mln. ABŞ dolları olmuşdur.

2013-cü ilin 12 ayı ərzində MDB dövlətlərinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsindəki payı 14,05%, o cümlədən idxalda 31,32%, ixracda isə 9,04% təşkil etmişdir.

MDB çərçivəsində bir sıra mühüm sənədlər tərtib olunmuşdur, o cümlədən:

- MDB-nin 2020-ci ilə qədər dövr üçün iqtisadi inkişaf strategiyası;
- MDB-nin 2020-ci ilə qədər dövr üçün iqtisadi inkişaf strategiyasının birinci mərhələsinin (2009-2011-ci illər) həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planı;
- 2003-2010-cu illərdə iqtisadi sahədə MDB-yə üzv dövlətlər arasında əməkdaşlığın səmərəliliyinin artırılması və inkişafına yönəlmiş tədbirlərin İcra Planı;
- MDB-yə üzv dövlətlər arasında ticarət-iqtisadi əlaqələri, sosial-iqtisadi vəziyyəti əks etdirən, eyni zamanda inkişaf perspektivləri haqqında illik məcmuələr.

Hal-hazırda, MDB çərçivəsində azad ticarət zonası haqqında saziş layihəsinin

razılanmasına dair danışıqlar aparılmaqdadır.

Qeyd olunan sənədlərə uyğun olaraq, Azərbaycanda müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir, zəruri məlumatlar tərtib olunur. 20 noyabr 2009-cu il tarixində “Müstəqil Dövlətlər Birliyində malın mənşə ölkəsinin müəyyən edilməsi qaydaları haqqında Saziş” imzalanmışdır.^{2 3}

Azərbaycanın üzv olduğu integrasiya birliklərindən biri də Avropa Birliyi (European Union). Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında hərtərəfli münasibətlərin hüquqi əsasını 22 aprel 1996-cı ildə Lüksemburq şəhərində imzalanmış “Bir tərəfdən Avropa Birliyi və ona üzv olan dövlətlər, digər tərəfdən Azərbaycan Respublikası arasında Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi” (TƏS) təşkil edir. TƏS Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında əməkdaşlığın bütün mümkün, xüsusilə də siyasi və ticari sahələrini əhatə edir. TƏS Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında hərbi sahəni əhatə etməyən bütün növ əməkdaşlıq formalarının çərçivələrini müəyyən edir. Sazişin əsas məqsədlərindən biri də Azərbaycan qanunvericiliyinin Avropa hüquq sisteminə uyğunlaşdırılmasından ibarətdir.

TƏS-in 2009-cu ildə müddətinin bitməsinə nəzərə alaraq 2010-cu ilin 16 iyul tarixində Avropa İttifaqı və Azərbaycan Respublikası arasında yeni Assosiasiya Sazişinin imzalanması üzrə danışıqlar başlamışdır. Bunun üçün 4 işçi qrup yaradılmış, bunlardan ikisində Xarici İşlər Nazirliyi, digər ikisində isə İqtisadi İnkişaf Nazirliyi əlaqələndirici kimi çıxış edir.

1992-2006-cı illər arasında Avropa İttifaqının TACİS Proqramı, Fövqəladə Yardım Proqramı, ECHO Humanitar təşkilatı, FEOGA Ərzaq Yardım Proqramı, Ərzaq Təhlükəsizliyi Proqramı, Bərpa Proqramı, Fövqəladə Humanitar Yardım Proqramı çərçivəsində Azərbaycanda müxtəlif layihələr həyata keçirilmişdir.

Azərbaycanın Avropa Qonşuluq Siyasəti ilə bağlı fəaliyyəti davam etdirilir. Belə ki, 2007-2010-cu illərdə Avropa Qonşuluq Proqramı (AQP) çərçivəsində Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında Fəaliyyət Planı (2006-cı ildə imzalanmış) həyata keçirilməkdədir.

Avropa İttifaqı tərəfindən yeni “Şərq Tərəfdaşlığı” təşəbbüsü irəli sürülmüşdür. Bu təşəbbüsə əsasən, Avropa İttifaqı 2013-cü ilə kimi 6 ölkəyə (Azərbaycan, Belarus, Moldova, Ukrayna, Gürcüstan və Ermənistan) 600 milyon avro məbləğində yardım göstərmişdir.

“Şərq Tərəfdaşlığı” təşəbbüsü çərçivəsində 3 əsas məqsəd var:

- Hərtərəfli İnstitusional Quruculuq proqramları;
- Tərəfdaş ölkələr arasındakı iqtisadi qeyri-bərabərliyin və ölkələr daxilində sosial qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılması üçün Pilot Regional İnkişaf Proqramları.

Hazırda Hərtərəfli İnstitusional Quruculuq proqramlarının həyata keçirilməsi mexanizmlərinin və ölkə üzrə əlaqələndiricinin müəyyən edilməsi üzrə işlər aparılır. Həmçinin, Azərbaycan dövlətlərarası (regional) proqramlarda iştirak edir - bunlar İNOQEYT və TRASEKA proqramlarıdır.

İNOQEYT - Avropa Komissiyası tərəfindən neft və qaz tədarükünün idarə edilməsinə yardım göstərən Aİ-nın texniki yardım proqramıdır. Proqramın məqsədi regional neft və qaz boru kəmərləri sistemlərinin, infrastrukturunun bərpa edilməsi, müasirləşdirilməsi üzrə söylərə dəstək göstərilməsindən ibarətdir.

TRASEKA - “Yeni İpək Yolu” adlandırılan Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi Mərkəzi Asiya, Qafqaz və Avropa arasında nəqliyyat əlaqələrini inkişaf etdirən proqramdır. TRASEKA-nın məqsədi hazırda mövcud olan yollara əlavə olaraq, Avropadan Qara dənizə və Qafqaz vasitəsi ilə Mərkəzi Asiyaya ən tez və ən ucuz ikitərəfli yolun yaradılmasından ibarətdir. 1998-ci ildə TRASEKA üzrə Əsas Çoxtərəfli Saziş imzalanmışdır. Azərbaycan bu layihədə Aİ-nın əsas

tərəfdaşdır. 2000-ci ildən etibarən TRASEKA Hökumətlərarası Komissiyanın Katibliyi Bakıda yerləşir.

Ümumilikdə isə Azərbaycanın ilə AB ticarət əlaqələrinin təxminən 90%-i AB liderlərinin (Böyük Britaniya, Almaniya, İtaliya və Fransa) və ya başqa sözlə “dördlüyün” payına düşür.

Azərbaycan həmçinin GUAM (Demokratiya və İqtisadi İnkişaf üzrə Təşkilat - *Organization for Democracy and Economic Development*) üzvüdür. Təşkilatın əsas məqsədləri demokratik dəyərlərin tanınması, qanunun aliliyinin, insan hüquqlarının və davamlı inkişafın təmin olunması, ümumi təhlükəsizlik mühitinin yaradılması üçün Avropaya integrasiyanın dərinləşməsi, həmçinin iqtisadi və humanitar əməkdaşlığın genişləndirilməsi müasir Azərbaycan üçün aktualdır.

Bu gün GUAM çərçivəsində ən prioritet fəaliyyət istiqamətləri arasında “Ticarət və nəql etməyə yardım və azad ticarət zonasının fəaliyyəti haqqında” sənəd layihəsinin yerinə yetirilməsi hesab olunur. Bu sənədin icrasının nəticələri 2007-ci ilin 18-19 iyun tarixlərində Bakıda keçirilmiş GUAM-ın Zirvə Toplantısında müzakirə olunmuşdur.

2013-cü ilin 12 ayı ərzində GUAM dövlətlərinin Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsindəki payı 6,36%, o cümlədən idxalda 8,61%, ixracda isə 5,71% təşkil etmişdir.

Azərbaycanın daxil olduğu regional iqtisadi təşkilatlardan biri də Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatıdır (*Organization of the Black Sea Economic Cooperation*). Dünya əhalisinin 6%-i, ərazisinin 5,23%-i QİƏT-nın payına düşür. QİƏT-nın dünya təsərrüfatının inkişafında layiqli yer tuta bilməsi üçün çox böyük potensial imkanlar vardır:

1. Zəngin təbii resurslar - region öz-özünü mineral, kənd təsərrüfatı və enerji resurslarına olan ehtiyaclarını tamamilə ödəyə bilər;
2. Əlverişli coğrafi müvqe - region bir tərəfdən Avropa ilə, digər tərəfdən

Qərbi, Cənub Şərqi Asiya arasında əlverişli müvqe tutmuşdur;

3. Yüksək demoqrafik potensial-yüksək savadlılıqla xarakterizə olunan ucuz əmək resursları;

4. Qarşılıqlı investisiyalar və birgə müəssisələr vasitəsilə rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsal etməyə imkan verən güclü istehsal imkanları;

5. Çox güclü ixrac potensialı.

1997-ci ildə QİƏT üzvlərinin yığıncağında QİƏT ölkələrinin neft və qaz ehtiyatlarının dünya bazarına çıxarılması məqsədilə yeni boru kəmərlərinin tikintisi üçün regional konsorsiumların yaradılması qərara alınmışdır. Sonra QİƏT üzvlərinin nəqliyyat və kommunikasiya nazirlərinin görüşü zamanı bu sahədə on illik fəaliyyət proqramı qəbul edilmişdir. Proqram aşağıdakıları nəzərdə tutur:

a) Regionda başlıca tranzit nəqliyyat marşrutları üzrə müxtəlif qeyri-fiziki maneələrin aradan qaldırılması;

b) Qərb-Şərq yollarının infrastrukturunun inkişafı;

c) QİƏT regionunda informasiya mübadiləsinin inkişaf etdirilməsi.

Eyni zamanda təşkilat vasitəsilə QİƏT-na üzv olan ölkələrin biznesmenləri üçün icra rejiminin sadələşdirilməsi haqqında razılaşma imzalanmışdır. Qeyd edilən 2 razılaşma, təşkilata daxil olan ölkələrin öz mallarını xarici bazarlara nəql etmələri zamanı bir-birlərinin ərazisindən rüsumsuz olaraq transit istifadə etmələrinə, beləliklə də onların nəql xərclərini aşağı salmaqla dünya bazarında daha rəqabətqabiliyyətli olmalarına imkan verir.

Azərbaycan Respublikası Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı çərçivəsində də iqtisadi integrasiya proseslərində iştirak edir. Azərbaycan Respublikası QİƏT-nin yaradılmasının ilk mərhələsindən başlayaraq təşkilatın fəaliyyətində, Bosfor Qətnaməsi və İstanbul Bəyannaməsinin hazırlanmasında iştirak etmişdir. Azərbaycan 1992-ci ildən təşkilatın üzvüdür. Bu günə kimi Azərbaycan Respublikası QİƏT çərçivəsində 11-dən çox müxtəlif rəsmi sənədlərin

hazırlanmasında və qəbul olunmasında iştirak etmişdir. Azərbaycan Respublikası Təşkilatın bir sıra işçi qruplarında, o cümlədən regionda ticarətin liberallaşdırılmasını təmin edən sənədlərin hazırlanması məqsədilə toplanan qrupların iclaslarında fəal iştirak edir. 2005-2007-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikası enerji üzrə işçi qrupun fəaliyyətini koordinasiya etmişdir.

Azərbaycanın fəal iştirak etdiyi və onun beynəlxalq iqtisadi integrasiya əlaqələrində mühüm yer tutan regional integrasiya birliklərindən biri də İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatıdır (*Economic Cooperation Organization*). Azərbaycanın İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı ilə münasibətləri 1991-ci ilin fevral ayında, hələ respublika SSRİ-nin tərkibində olarkən qurulmuşdur.

İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı ilə Azərbaycan arasında əlaqələrin təhlili əsasən ticarət sferasında aparılır. Çünki Azərbaycan bu beynəlxalq təşkilata cəmi 14 ildir ki, üzv olmuşdur və ölkəni əhatə edənsazişlər nisbətən təzə qəbul edildiyi üçün (preferensial tariflər və tranzit ticarət haqqında və s.) onların praktiki nəticələri barədə danışmaq hələ tezdir. Digər tərəfdən, Azərbaycanın iştirak etdiyi bəzi İƏT layihələri (elmi fond, gəmiçilik təşkilatı, sığorta təşkilatı, ticarət və investisiya bankı və s.) bağlanmış niyyət protokolları şəklindədir. Qeyd etdiyimiz kimi, respublikamızın xarici ticarət dövriyyəsinə İƏT yeddinci yerdədir. Təhlil göstərir ki, 2005-ci ildə 1999-cu ilə nisbətən Azərbaycanın İƏT ilə ticarət dövriyyəsi 286726,9 mln. dollar artmış (409306,1 mln. dollardan 696036 mln. dollara çatmışdır), Azərbaycanın ümumi xarici ticarət dövriyyəsində İƏT ölkələrinin payı isə 28,5% artmışdır. Ümumilikdə İƏT ölkələri ilə ticarət dövriyyəsi 30% artmışdır. Bu da Azərbaycanın İƏT üzv ölkələri ilə əlaqələrinin genişlənməsinin göstəricisidir.

Azərbaycan ilə İƏT ölkələrinin iqtisadi əməkdaşlığının dərinləşməsinə təkan verəcək ən mühüm səbəblərdən biri onların çoxunun yüksəliş dövründə olması, arası kəsilmədən orta və yüksək inkişaf templəri göstərmələridir. Həm

də İOT üzvlərinin makroiqtisadi göstəricilərinin xeyli hissəsinin yaxınlığı, İqtisadi durumlarının, problemlərinin oxşar olması müxtəlif sahələrdə (proteksionizm və ya təşkilat daxilində liberallaşma, antiinflasiya, xarici ticarət, valyuta-kredit) uyğunlaşdırılmış iqtisadi siyasət yeridilməsini və çətinliklərin birgə aradan qaldırılmasını daha asanlıqla mümkün edir.

Respublikamızın bu ölkələrlə idxal-ixrac əməliyyatlarının strukturuna baxsaq görürük ki, Azərbaycanın İOT ölkələrindən idxalında hazır məhsulların payı 26%-dən çox olduğu halda, Azərbaycanın bu ölkələrə ixracında hazır məhsulların payı 5,9% təşkil edir. Onlardan ümumiyyətlə ölkəyə idxal olunan məhsulların əsas hissəsini elektrik enerjisi, buğda unu, un məmulatları, şəkər, sement, soyuducu, rabitə aparatları, onlara ixrac olunan məhsulların əsas hissəsini isə neft və neft məhsulları, aluminium oksidi, plastik kütlələr, pambıq lifi təşkil edir. İOT ölkələrindən idxalın 8,6%-i, ixracın 1,5%-i istehsal təyinatlı avadanlıq və maşınlardır.

Eyni zamanda, Azərbaycanın hazırda istehsal etdiyi məhsulların əksəriyyətinin keyfiyyəti və rəqabət qabiliyyəti, dünya bazarlarında təklif olunan analoji əmtəələrin keyfiyyəti, İOT ölkələrinin bazarlarının tələbi, alıcılıq qabiliyyəti nəzərə alınarsa, bu təşkilatla inteqrasiya əlaqələrinin gücləndirilməsi ölkəmiz üçün daha cəlbedici olar.

Bütün bunları ümumiləşdirərək Azərbaycanın İOT ilə əməkdaşlığının aşağıdakı 4 istiqamətini əsaslandırmaq olar:

1. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində birgə müəssisələrin yaradılması;
2. Qarşılıqlı nəqliyyat-kommunikasiya və ticarətin bütün növlərinin inkişaf etdirilməsi üçün əməkdaşlıq;
3. Regional statusa malik azad iqtisadi zonaların yaradılması;
4. Elmi-texniki əməkdaşlıq.

Hazırda İOT çərçivəsində bir sıra proqramlar həyata keçirilir. Əsas məqsəd

üzv ölkələr arasında iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi və integrasiya proseslərinə kömək etməkdir. Təşkilat çərçivəsində üzv ölkələr arasında bir sıra prioritet sahələr, o cümlədən kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, energetika, ticarət və investisiya üzrə əməkdaşlıq aparılır. Azərbaycan İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı daxilində regional iqtisadiyyatın liberallaşdırılması proseslərində fəal iştirak edir. Belə ki, üzv dövlətlər arasında iqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsi və regiondaxili ticarətin artırılması məqsədilə Azərbaycan 10 müxtəlif sazişə, o cümlədən "İƏT üzv dövlətləri arasında Ticarət Əməkdaşlığına dair Çərçivə Saziş"nə, "İƏT regionunda Tranzit Nəqliyyatı haqqında Saziş"ə qoşulmuşdur. "İƏT regionunda investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında Saziş" Azərbaycan Respublikası tərəfindən imzalanmış, lakin ratifikasiya edilməmişdir.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra ilk daxil olduğu İslam Konfransı Təşkilatıdır (*Organization of the Islamic Conference*). Məhz ölkəmizi bu təşkilata daxil olan ölkələrlə mədəni, tarixi, dini ənənələr bağlayır. Bir sıra qüvvətli islam ölkələrinin daxil olduğu bu təşkilatla ölkəmizin ticari-iqtisadi əlaqələri də geniş vüsət almışdır. Burada ölkəmiz əsasən İran, İndoneziya, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Pakistan, Küveyt, Suriya və s. respublikalarla ticarət əlaqələrində iştirak edir. Respublikamızın bütün İKT ölkələrindən idxal etdiyi məhsulların 19,6%-i, ixrac etdiyi məhsulların isə 1,5%-i İranın payına düşür. İxracda və idxalda Azərbaycanın regional iqtisadi-ticari əməkdaşlığı xüsusi çəkiyə malikdir. Bunu hər şeydən əvvəl, bu ölkələrin bir-birinə yaxın olmaları, nəqliyyat şəbəkəsinin yaxşı inkişafı, eyni zamanda uzun illər bir-biri ilə geniş ticarət-iqtisadi əlaqələrə malik olmaları şərtləndirmişdir.

Azərbaycan İslam aləminin tərkib hissəsi olaraq, İslam Konfransı Təşkilatı ilə sıx əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdə davam etmiş, bu təşkilatın regional və qlobal məsələlərin həllində siyasi çəkisinin və nüfuzunun artırılmasına yardım etmişdir. Müxtəlif mədəniyyət və sivilizasiyaların qovşağında unikal coğrafi mövqeyi,

dözümlülük və icmalararası sülh ənənələri, mədəni və etnik rəngarənglik Azərbaycanın sivilizasiyalar arasında körpü rolunun oynamasının etiraf edilməsinə imkan yaratmışdır.

Ölkəmizə zəruri yardımın göstərilməsi məqsədilə İKT çərçivəsində Azərbaycan Respublikasına İqtisadi Yardım haqqında bir neçə Qətnamə qəbul edilmişdir. Bu sənədlərdə üzv dövlətlər və islam qurumları tərəfindən Azərbaycan hökumətinə lazımi iqtisadi və humanitar yardımın göstərilməsi, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Azərbaycana təcili maliyyə və humanitar yardımın təmin edilməsi üçün tədbirlərin görülməsi kimi əməkdaşlığın prioritet istiqamətləri qeyd olunmuşdur.

2010-cu ilin oktyabr ayında İstanbulda İKT-nın İqtisadi və Ticarət Əməkdaşlığı üzrə Daimi Komitəsinin (COMSEC) 26-cı toplantısı keçirilmişdir. Toplantı çərçivəsində, 14-cü Beynəlxalq Biznes Forum keçirilmişdir.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafı integrasiya proseslərinə aktiv surətdə qoşulmaqla, regional integrasiya birliklərində səmərəli iştirak etməsilə mümkündür.

Beynəlxalq iqtisadi integrasiya milli təsərrüfat mexanizmlərinin yaxınlaşmasına, qarşılıqlı uyğunlaşmasına və artımına gətirən, dövlətlərarası sazişlər formasını qəbul edən və razılaşdırılmış şəkildə dövlətlərarası orqanlar tərəfindən tənzimlənən obyektiv iqtisadi qarşılıqlı təsir prosesidir.

İntegrasiya inkişaf etdikcə meydana gələn dinamik effektlər sırasında müxtəlif ölkələrin istehsalçıları arasında artan rəqabəti göstərmək olar. Bu rəqabət qiymətlərin artımının qarşısını alır, əmtəələrin keyfiyyətinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarır, yeni texnologiyaların yaradılmasını stimullaşdırır və s.

Milli İqtisadiyyatın sivil təsərrüfatçılıq sisteminə integrasiya olunması ticari-iqtisadi münasibətlərdə baş verən müsbət keyfiyyət və kəmiyyət dəyişikliklərinə,

ilk novbədə, tam huquqi-iqtisadi və idarəcilik baxımından qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsinə, bazar infrastrukturalarının formalaşdırılmasına və onların çevik fəaliyyət mexanizminin yaradılmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Respublikamızın ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində və dərinləşdirilməsində ölkənin bir çox beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarda iştirakı, regional iqtisadi-ticarət əməkdaşlıqlarına qoşulması və ayrı-ayrı ölkələrlə bağlanmış ticarət müqavilələri mustəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Milli ticarət sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, bu sahədə iqtisadi-ticari əməkdaşlığın genişləndirilməsi baxımından beynəlxalq səviyyədə əməkdaşlıq mühüm rol oynayır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Gömrük Təşkilatına (*World Customs Organization*) üzvlüyü mühüm əhəmiyyət kəsb edir. 1992-ci ildən bugünə qədər Azərbaycanın xarici və daxili ticarət siyasətinin tərkib hissəsi olan vahid gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi sayəsində ölkənin beynəlxalq əlaqələri daha da genişlənmiş və keyfiyyətcə yeni səviyyəyə çatmışdır. Ticarət qaydalarının sadələşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan ilə ÜGT arasında XİF əmtəə nomenklaturası (ƏN) əsasında vahid gömrük tarifinin işlənilib hazırlanması, gömrük rüsumlarının alınması, tətbiq edilməsi, malların mənşə ölkəsinin təyin edilməsi, gömrük məqsədləri üçün malların qiymətləndirilməsi barədə razılaşmalar əldə edilmişdir. ÜGT-nin Baş Katibi Mişel Danenin müraciət məktubuna əsasən Azərbaycan “Malların təşkili və kodlaşdırılması üzrə harmonikləşdirilmiş sistem haqqında Beynəlxalq Konvensiya”-ya qoşulmaq barədə təklif almışdır. Bu təklif qəbul olunmuş və artıq ölkəmiz öz ticarət əlaqələrində bu konvensiyanın müddəalarını tətbiq edir.

Fərəhləndirici haldır ki, 2001-ci ilin yanvarından respublikamız bu konvensiyaya qoşulan 101-ci dövlətdir. ÜGT-nin Brüssel şəhərində keçirilən sessiyalarında Azərbaycan ÜGT-nin Maliyyə Komitəsinə üzv seçilmişdir. ÜGT-nin bir sıra proqramları çərçivəsində DGK-nin əməkdaşları üçün narkotiklərin

müəyyən edilməsi, riskin təyin edilməsi, yekun nəzarətdən keçirilməsi və gəmilərin yoxlanılması, hava və dəniz limanlarında, dəmir yolunda, gömrük sərhədlərində nəqliyyat vasitələrinə nəzarətə dair, nəzəri və praktiki seminarlar təşkil olunmuşdur. Artıq ölkəmiz ÜGT-nin Siyasi Komissiyasında təmsil olunur ki, bu da AR DGK-nin mühüm nailiyyətidir. Bu isə həm milli, həm də beynəlxalq sahədə tərəqqi və təkan olmaqla beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafı və möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə ölkəmizin artan nüfuzunun bariz nümunəsi kimi məqsədyönlü gömrük siyasəti aparmaqla ölkə iqtisadiyyatının iqtisadi suverenliyinə təminata, iqtisadi təhlükəsizliyə və beynəlxalq integrasiyaya xidmət edir. ÜGT-na üzvlük ölkəmizin dünya təsərrüfat sisteminə integrasiya olunmasını sürətləndirməklə bərabər, qədim «İpək yolu»-nun bərpası, Xəzər dənizi hövzəsinin enerji daşıyıcılarının, neft kəmərləri layihələrinin gerçəkləndirilməsi sahəsindəki regional iqtisadi əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirməyə, Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində səmərəli fəaliyyət göstərən mexanizmlərin qurulmasına xidmət edir.

Azərbaycanın ixracında əsasən neft və neft məhsulları üstün yer tutur. Məhz ixracın 80%-ni neft və neft məhsulları təşkil edir. İxrac olunan neft dəniz və boru kəməri nəqliyyatı vasitəsilə dünya bazarına çıxarılır. Azərbaycan neftinin əsas idxalatçıları Avropa ölkələri, Yaxın Şərq ölkələri və Rusiyadır. Dövlət büdcəmizin böyük hissəsi məhz neft ixracından əldə edilən vəsait hesabına doldurulur. Buna görə də neftin qiymətinin dünya bazarında dəyişməsi birbaşa iqtisadi inkişafımıza təsir edir. Neftin dünya bazarında qiymətinin dəyişməsinə də əsasən OPEC (*Organization of Petroleum Exporting Countries*) ölkələri təsir edir. Belə ki, dünya neft istehsalı və ixracının 60-70%-i bu ölkələrin payına düşür. Bu ölkələr tərəfindən neftin qiymətinin dəyişməsi neftin dünya qiymətlərinə bilavasitə təsir göstərir və bu da Azərbaycanın ixrac etdiyi neftin qiymətinin dəyişilməsində özünü biruzə verir. Bu səbəbdən də dünya neft bazarında qiymətlərin dəyişilməzliyinin

qorunub saxlanması üçün yolların axtarılıb tapılması, neft istehsal edən və ixrac edən ölkələrin gəlirlərinin möhkəmliliyini təmin etmək, dünya bazarında neft qiymətlərinin sabitləşdirilməsi üzrə qeyri-üzv ölkələrlə əməkdaşlığında Azərbaycanın da öz yeri vardır.

Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət-iqtisadi əlaqələrini şərti olaraq iki mərhələyə bölmək olar:

1) Müstəqillik əldə olunanadək SSRİ-nin tərkibində olan ticari-iqtisadi əlaqələr;

2) Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ticarət-iqtisadi əlaqələri. Birinci mərhələdə Azərbaycan ittifaq respublikaları ilə qarşılıqlı surətdə geniş ticarət-iqtisadi əlaqələrə malik idi. Lakin bu əlaqələr ittifaqdaxili səciyyə daşıyırdı, onlar ayrı-ayrı ittifaq respublikalarının iqtisadi mənafeyindən daha çox vahid xalq təsərrüfatı kompleksinin tələbləri baxımından qiymətləndirilirdi. Bu dövrdə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrini inkar etmək olmazdı. Bu zaman ölkənin sənaye məhsullarının bir hissəsi xarici ölkələrə göndərilirdi. Bu işi yalnız ittifaq orqanlarının xarici iqtisadi əlaqələr strukturları həyata keçirirdi. Şübhəsiz, sərbəst ixrac-idxal balansı, hesablaşmalar aparan müstəqil valyuta bankı, milli valyutası, idarəetmə strukturları və s. atributları olmayan respublikada müstəqil xarici ticarət siyasəti həyata keçirmək mümkün deyildi.

1992-1993-cü illərdə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində kəmiyyət və keyfiyyət baxımından müəyyən dəyişikliklər baş verdi. Bu zaman həm keçmiş ittifaq respublikaları ilə, həm də başqa xarici ölkələrlə iqtisadi-ticari əlaqələr inkişaf edirdi. Respublikada keçən dövr ərzində yaradılmış sənaye potensialı onun bu ölkələrlə əməkdaşlığı üçün baza rolunu oynayırdı. Müstəqil dövlət kimi Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin keçən 10 illikdəki vəziyyəti haqqında tam təsəvvür əldə etmək üçün 2002-2014-ci illərdə xarici ticarətin əsas göstəricilərinə diqqət yetirmək məqsədəuyğundur.

Təbii iqlim və torpaq şəraiti, əhalinin sayı və tərkibi, mineral, xammal və yanacaq-energetika resursları ilə təmin olunma dərəcəsi, sənayenin və kənd təsərrüfatının inkişaf və ixtisaslaşma səviyyəsi əmək bölgüsünün xarakterini müəyyən edir. Bunun, nəticəsində istehsalçılardan hər biri mal göndərməklə, öz tələbatlarını ödəmək üçün digər malları alırlar. Beləliklə, regional iqtisadi-ticari əməkdaşlıq tərəflər üçün qarşılıqlı fayda və yüksək iqtisadi səmərə verməklə iqtisadi zərurətə çevrilir.

2.3. Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasında nəqliyyat dəhlizi

İpək Yolu bizim eramın birinci minilliyindən başlayaraq ikinci minilliyin ortalarına qədər Avropa və Asiyadan çarpaz şəkildə keçən marşrutlar şəbəkəsini əks etdirir. İpək Yolunun əsas hissəsi öz başlanğıcını Çinin paytaxtı Çanqandan (Xian) götürür və sonra Orta Asiyada Təkləməkan səhrasından keçən şimal və cənub marşrutlarına ayrılır, sonra isə yenidən birləşərək İranın yaylalarını kəsib keçir və Antiox və Tire şəhərlərində qurtarır.

Eramızdan əvvəl dördüncü əsrdə Makedoniyalı İskəndər Mərkəzi Asiya istiqamətində Hind çayını keçəndə, artıq Çin ipəyinin Aralıq dənizinə çıxışı var idi.

Bir çox mühüm elmi və texnoloji innovasiyalar Şərqdən Qərbə İpək yolunun vasitəsilə aparılmışdır. Barıt, maqnit kompası, çap dəzgahı, ipək,, Riyaziyyat, keramik və boyalı məmulatlar kimi yeniliklərin ötürülməsi tədricən baş vermişdi, buna görə də Qərbin onların yaranması haqqında heç bir təsəvvürü yox idi.

Musiqi alətləri də İpək Yolu vasitəsilə səyahət edirdilər. Simli, nəfəs və zərb alətləri həm Qərb tərəfdən, həm də Şərq tərəfdən bir-birlərinə təsir edirdilər. Hindistanın beş simli udu və Misirin bir simli udu Şossoin kolleksiyasında aşkar olunmuşdu. Dil aləti olan Misir mizmarı Avropa klarnetinin və qaboyun əcdadı

hesab olunur. Çinə nimçələr Hindistandan gətirilmişdi, sonralar isə Çin qonqları Avropada yayıldı.

Birinci minillikdən başlayaraq ikinci minilliyin ortalarına qədər İpək Yolu kimi tanınan nəhəng ticarət marşrutları şəbəkəsi Avropa və Asiya xalqlarını və ənənələrini bir-biri ilə əlaqələndirirdi. Bu tarixi marşrutlar qiymətli əşyaların, informasiya və biliklərin Şərq və Qərb arasında nəqli üçün əsas ötürücü dəhliz idi və dünyada ilk dəfə olaraq, İpək Yolu ölkələrinin elmi və mədəni ənənələrinin mübadiləsinə səbəb oldu.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin söyləri nəticəsində Azərbaycanda Böyük İpək yolunun bərpa və inkişaf olunmasına dair beynəlxalq forum keçirilmişdi. Həmin forumda dünyanın 42 ölkəsinin nümayəndəsi iştirak etmişdi ki, onlardan səkkizi prezidentləri ilə təmsil olunmuşdu. 1998-ci ilin sentyabrında Heydər Əliyevin həmin Forumda qeyd etdiyi kimi, "Bakıda keçirilmiş zirvə görüşü əməkdaşlığın inkişafında, sülhün qorunmasında, hər bir ölkə və ümumiyyətlə bütün Avrasiya məkanına firavanlıq və rifahlığın gətirilməsində öz tarixi rolunu oynayacaqdır".

Tarixi İpək Yolunun inkişaf etməsinin əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- bölgədə yerləşən ölkələrin ticarət-iqtisadi əlaqələrinin inkişaf etməsi;
- nəqliyyat əlaqələrinin inkişaf etməsi - yük və sərnişinlərin beynəlxalq daşınması;
- tranzit daşınmalar üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- yük daşınmalarının müddətinin qısaltılması;
- nəqliyyat siyasətinin uyğun olaraq aparılması;
- daşınma tarifləri və vergilərə xüsusi güzəştlər;
- müxtəlif nəqliyyat sahələri arasındakı əlaqələrin koordinasiya edilməsi;

- yük və sərnişin daşımaları üzrə beynəlxalq və daxili tariflər sahəsində uyğunlaşdırılmış siyasət;
- çoxmodallı (birləşmiş) daşımaların təşkil olunması üzrə uyğunlaşdırılmış fəaliyyət proqramının işlənib hazırlanması.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın coğrafi vəziyyəti və xüsusilə respublikada bütün nəqliyyat vasitələrinin və əsas yolların (hava, dəmiryol, dəniz və avtomobil) yaxşı inkişaf etməsini nəzərə alsaq, onun Böyük İpək Yolundakı rolunun aparıcı olduğunu aydın görmək olar.

«İpək yolu 2000» layihəsinin onurğa sütununu 1993-cü ilin may ayında Brüsseldə 5 Orta Asiya və 3 Qafqaz ölkəsi nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilmiş konfransda təklif olunmuş TRASEKA proqramı təşkil edir. Həmin konfransda Avropa Birliyinin texniki yardım göstərməsi proqramı razılaşdırılmışdır. Bu texniki yardım proqramı Avropadan Qərb-Şərq oxu ilə Qara dəniz üzərindən, sonra Cənubi Qafqaz və Xəzər dənizindən Orta Asiyaya keçən nəqliyyat dəhlizinin inkişaf etdirilməsi məqsədinə xidmət edir. Layihənin məqsədində aşağıdakılar nəzərdə tutulmuşdur:

a) Orta Asiya və Qafqaz ölkələrinin Avropa və dünya bazarlarına alternativ nəqliyyat marşrutları vasitəsilə çıxmaq qabiliyyətlərini artırmaqla, onların siyasi və iqtisadi müstəqilliyini dəstəkləmək;

b) TASİS və TRASEKA 73 proqramlarından katalizator kimi Beynəlxalq Maliyyə Təşkilatları və özəl investorların cəlb edilməsi üçün daha çox istifadə etmək;

c) TRASEKA marşrutunu Tras – Avropa Şəbəkələri (Taş) ilə əlaqələndirmək; TRASEKA proqramı vasitəsilə həyata keçirilən texniki yardım Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB) və Dünya bankından böyük investisiyalar cəlb olunmasına köməklik etmişdir. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı TRASEKA marşrutu üzrə bina, dəmir yolu,

avtomobil yollarının tikintisinə dair əsaslı layihələr üçün 200 milyon dollar məbləğində, Dünya bankı isə Ermənistan və Gürcüstanın yollarında yeni əsaslı təmir layihələri üçün 40 milyon dollar məbləğində vəsait ayrılmasına dair öhdəlik götürmüşlər. TRASEKA Proqramının İşçi Qrupunun ilk iclası 1995-ci ilin mayında Alma-Atada keçirildi və 4 bölmədən ibarət plan hazırlandı. Bölmələr ticarətin asanlaşdırılmasını, yol, dəmiryol və dəniz nəqliyyatını əhatə edirdi. İlk olaraq 16 layihənin siyahısı bəyənilmişdi və 15 milyon ekyü dəyəri olan layihələr üzrə kontraktlar bağlandı və 1995-ci ilin payızından həyata keçirilməyə başlandı. İşçi qrupunun ikinci iclası 1995-ci ilin oktyabrında keçirildi. İştirakçı dövlətlər əlavə xəritədə göstərilən marşrut üzrə TRASEKA proqramının mərkəzləşməsi razılığına gəldilər. Belə bir razılıq əldə olundu ki, marşrutdan kənara çıxan bütün hərəkətlər TASİS milli proqramları və yaxud başqa donorlar hesabına maliyyələşdirilsin. Üçüncü iclas 1996-cı ilin mart ayında Venesiyada keçirilmişdi. İştirakçı dövlətlər Ukrayna və Monqoliya ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsi üçün razılığa gəldilər. İrəli sürülən təkliflər 10 milyon ekyü dəyərində 5 yeni layihədə toplandı və iştirakçı dövlətlər tərəfindən bəyənilədi. Dördüncü iclas 1996-cı ilin oktyabrında Afinada toplanmışdı. İclasda bütün cari layihələr dəyərləndirildi, 74 həmçinin Monqoliya təxirə salınmadan TRASEKA proqramının son benefisi olacağı bəyənilədi. Komissiyada üçüncü İşçi Qrupunun təklif etdiyi 5 layihənin 1997-ci ildə həyata keçirilməsi qərara alındı. 1997-ci ilin aprel ayında Avropa Birliyi TRASEKA marşrutunun Qara dəniz regionu və Avropa Nəqliyyat Şəbəkəsi (ANŞ) ilə birləşdirilməsi imkanlarının araşdırılması üçün Tbilisi şəhərində nazirlər səviyyəsində Nəqliyyat konfransı çağırılır. Konfransda 16 iştirakçı dövlətin nazirləri iştirak etmişlər. Konfrans Nazirlər Komitəsinin yaradılması ilə başa çatır və 16 ölkənin 1997-ci il iyununda Helsinkidə çağırılan Pan Avropa Nəqliyyat Konfransında iştirakına şərait yaratdı. Helsinki konfransı Qara dəniz regionunu Transavropa Şəbəkəsinin Şərqə inkişaf etdirəcək Pan Avropa Nəqliyyat regionu

kimi müəyyən etdi. Onu dəstəkləmək məqsədilə Avropa Birliyi Poti şəhərində RO – Ro gəmi terminalının bərpasını maliyyələşdirməyə razılıq verdi. 15 milyon ekyü dəyərindəki bu layihələr 1998-ci ildən başlayaraq həyata keçirilməli və 1999-cu ilin əvvəlində tamamlanmalı idi. 1997-ci ilin sentyabrında Azərbaycan və Gürcüstan prezidentləri görüşdülər və 1998-ci ildə Qafqazda prezidentlər səviyyəsində konfrans çağırılması təklifini irəli sürdülər. 1998-ci ilin may ayında Tbilisidə İşçi Qrupunun 5-ci görüşündə TRASEKA-nın gələcək inkişaf məsələləri müzakirə olundu. Avropa – Asiya ölkələrinin əlaqələrinin sıx inkişafında qədim İpək Yolunun bərpasını nəzərdə tutan TRASEKA proqramının həyata keçirilməsi çox tədqirəlayiq bir hadisədir. TRASEKA proqramı çərçivəsində nəzərdə tutulan Avropa ilə Asiya arasında körpü, “Böyük İpək Yolu”nun bərpası hər bir ölkənin qarşısında daha yeni intensiv inkişaf imkanları açır. Beynəlxalq Bakı konfransında imzalanmış sənədlər böyük siyasi və iqtisadi əhəmiyyət kəsb edəcək Avropa – Qafqaz – Asiya nəqliyyat dəhlizində yerləşən ölkələrin inkişafı, onların təbii ehtiyatlarının mənimsənilməsi, iqtisadi potensialından daha 75 səmərəli istifadə olunması, ticarətin və iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsi üçün etibarlı zəmin yaradır. TRASEKA proqramını inkişaf etdirərək Qərblə Şərq arasında neft ixracı; bütün malların həm Avropadan Asiyaya, həm də Asiyadan Avropaya daşınması üçün iki nəqliyyat dəhlizi yaradıldı. “Böyük İpək Yolu” nun bərpası üzrə beynəlxalq “Bakı konfransı” nın qərarlarına uyğun olaraq regional və beynəlxalq səviyyədə görüşlərin keçirilməsi davam etdirildi. Özbəkistan hökuməti «Böyük İpək Yolu» nun bərpasına dair Bakıda keçirilmiş beynəlxalq konfransın Transqafqaz magistralının inkişafında əhəmiyyətini xüsusi vurğulamışdı. Özbəkistan hökuməti həmçinin qeyd etmişdir ki, “Böyük İpək Yolu” və Transqafqaz magistralı Orta Asiya, Qafqaz, Moldova və Ukraynanın iqtisadi potensialından, enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadə üçün əlverişli imkanlar yaradır və region ölkələrini birləşdirən bu iqtisadi ittifaqın böyük perspektivləri

vardır. “Böyük İpək Yolu”nun - TRASEKA proqramı layihəsinin həyata keçirilməsi istiqamətində 2002-ci ildə irimiqyaslı tədbirlər 76 görülmüşdür. Belə ki, 2002-ci il sentyabrın 18-də Səngəçal terminalında Bakı – Tibilisi – Ceyhan əsas ixrac neft kəmərinin təntənəli şəraitdə təməli qoyulmuşdur. Qazaxıstan neftinin Aktau - Bakı – Tibilisi – Ceyhan marşrutu ilə nəql edilməsi barədə Londonda Azərbaycan və Qazaxıstan arasında aparılmış danışıqların nəticəsi çox uğurlu olmuşdur. Ümumiyyətlə, “Böyük İpək Yolu”nun bərpası və Şərq-Qərb enerji dəhlizinin yaradılması XXI yüzilliyin astanasında global tarixi hadisələrdəndir. Bu layihələrin reallaşması ilə yol boyunca yerləşən dövlətlər arasında iqtisadi əlaqələr möhkəmlənəcək, eyni zamanda ölkəmizdə iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi sürətlənəcəkdir. “Böyük İpək Yolu”nun bərpası Şərq – Qafqaz – Qərb ölkələrində mövcud olan təbii, iqtisadi və mənəvi potensial imkanlardan səmərəli istifadə etməyə və bu əsasda sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti, mədəni-məişət, ədəbiyyat və incəsənəti yeni inkişaf mərhələsinə çatdırmağa və beləliklə, dünyanın müxtəlif dövlətləri ilə həmin sahələrdə mübadiləni gücləndirməyə zəmin yaradır. Avropa və Asiyanın mərkəzi hissəsində yerləşən və 34- dən artıq dövlətin ərazisindən keçərək onları öz varlığında birləşdirən “Böyük İpək Yolu”nun müasir elmi-texniki inkişaf dövründə iqtisadi, siyasi və sosial baxımdan əhəmiyyəti ölçüyə gəlməzdir. «Böyük İpək Yolu» TASİS–TRASEKA proqramı çərçivə- sində Avropa, Asiya və Qafqaz xalqları və dövlətləri arasında faydalı və səmərəli əməkdaşlığın inkişafında mühüm rola malik olacaq, bu bölgələrdə, sülhün və əmin-amanlığın, dinc asayişin qorunub saxlanmasında həlledici təsir qüvvəsinə çevriləcək, böyük tarixi xidmətləri ilə beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Müstəqil Azərbaycan Respublikası ondan bəhrələnməcəkdir. Bakı – Tibilisi – Ceyhan əsas neft ixrac boru kəmərinin texniki göstəriciləri də heyratamizdir. Uzunluğu 1.768 km. olan kəmərin 443 kilometrlik hissəsi Azərbaycanda, 249 km-i Gürcüstanda, 1076 km-i isə Türkiyədə yerləşir. Kəmərin 8 nasos 77 stansiyası vardır. Gündəlik neft nəqlətmə gücü 1 milyon

bareldir. Kəmərin tikintisinə 110 milyon adam - iş saati sərf olunub. 500 yaşayış məntəqəsinin ərazisindən keçən kəmərin tikintisi zamanı heç bir yaşayış məntəqəsi başqa yerə köçürülməmişdir. Kəmərlə ildə 50 milyon ton Azərbaycan neftini nəql etmək nəzərdə tutulub. «Əsrin müqaviləsi» çərçivəsində inşa edilən BTC-nin inşası 4 milyard ABŞ dollarına başa gəlib. Bundan əlavə tikinti işlərinə, boru kəmərinin doldurulmasına da əlavə xərclər çəkilib. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası və AYİB; altı ölkədən (Böyük Britaniya, ABŞ, Almaniya, Yaponiya, Fransa, İtaliya) ixrac kredit agentlikləri və siyasi risklər üzrə sığorta qurumları, ABN Amro, Citigroup, Mizuho və Sojiete Generale başda olmaqla 15 kommersiya bankı; «Bp», «Statoil», «Total» və «Konoko Filips» də sponsor kimi kredit veriblər. BTC-nin tikintisi həm də onun tikildiyi ərazilərdə məşğulluq probleminin həllinə müsbət təsir göstərüb. Tikintinin qaynar dövründə təqribən 22 min adam işləyib ki, onların da 70- 80% -ni yerli əhali təşkil edib. 78 Bir zamanlar “Böyük İpək Yolu”nun bərpasına şübhə ilə yanaşanlar, bu gün onunla bağlı layihələrdə iştirak etməyə can atır, Azərbaycanla iqtisadi əlaqələr yaratmaq üçün təşəbbüslər göstərirlər. Avropa-Asiya məkanı mövcud olduqca, bu yol yaşayacaq və hər bir dövlətin iqtisadiyyatının güclənməsinə xidmət edəcək, Azərbaycan xalqı da bunun bəhrəsini görəcəkdir. Tarix hər şeyi öz yerinə qoyur. 90-cı illərdə «Əsrin müqaviləsi»nə mane olmaq istəyənlər, yeni neft ixracı kəmərlərinin çəkilməsini utopiya hesab edənlər öz fikirlərində yanlışlıqlarını başa düşmüşlər. 2006-cı il mayın 28-də Türkiyənin Ceyhan limanına çatmış Azərbaycan nefti iqtisadiyyatımızda artıq öz bəhrəsini verməkdədir.

Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu. 2007-ci il, noyabr 21-də Gürcüstanın Marabda kəndində Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xəttinin tikintisinin təməli qoyulub. Hər üç ölkənin prezidentlərinin iştirakı ilə Gürcüstanın Marabda stansiyasında açılış mərasimi keçirilib.

BTQ Azərbaycan üçün həm siyasi, həm iqtisadi, həm də strateji baxımdan böyük bir əhəmiyyət daşıyır. Dəmiryolu vasitəsi ilə Azərbaycan beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinə və Türkiyəyə birbaşa gediş əldə edəcək. Dəmiryolu ilə bir günə Qarsa və iki gün yarıma İstanbula getmək mümkün olacaq. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru xəttindən sonra Azərbaycanın iqtisadiyyatını daha da inkişaf etdirəcək. Azərbaycanın ilk illərdə tranzitdən minimal illik gəliri 50 mln. dollar təşkil edəcək.

Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti üzrə beynəlxalq layihənin həyata keçirilməsi və Bosfor boğazında dəmir yolu tunelinin inşası, Trans-Avropa və Trans-Asiya dəmir yolu şəbəkələrinin birləşdirilməsini, yük və sərnişinlərin birbaşa olaraq Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ərazilərindən keçməklə Avropa və Asiyaya çıxarılmasını təmin etməklə yanaşı, region ölkələrinin tranzit potensialının artmasına, Avropaya integrasiya proseslərinin sürətlənməsinə, Avropa Qonşuluq siyasəti çərçivəsində əməkdaşlığın daha da inkişafına, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi və suverenliyinin möhkəmlənməsinə, habelə ölkəmizin xarici iqtisadi əlaqələrinin genişlənməsinə xidmət edəcəkdir.

Bu layihənin həyata keçirilməsi iqtisadi səmərəlilik, sürət və vaxt tezliyi, təhlükəsizlik və etibarlılıq baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Gələcəkdə Avropa və Asiya ölkələrinə məxsus yüklərin bu dəmir yoluna cəlb edilməsi hər iki istiqamətdə intermodal və konteyner daşımalarının həcmi artıracaq.

2011-ci il mayın 18-də Bakı şəhərində ikitərəfli Sazişə edilmiş bəzi əlavə və dəyişikliklər barədə Protokol imzalanmışdır. Bu dəyişikliklər əsasında 01 iyul 2011-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat Nazirliyi və “Marabda Kartsaxi Dəmir Yolu” MMM arasında yeni şərtlər çərçivəsində yeni Kredit Müqaviləsi imzalanmışdır.

Qars-Axalkalaki dəmir yolu xəttinin həyata keçirilməsi barədə danışıqlara 1993-cü il 26-29 iyul tarixində Türkiyə və Gürcüstan arasında nəqliyyat üzrə Qarışıq Komissiyasının Ankara şəhərində keçirilmiş iclasında başlanılmışdır.

2002-ci il 20-21 iyul tarixlərində Türkiyə-Gürcüstan Nəqliyyat Nazirlərinin Türkiyənin İstanbul şəhərində keçirilmiş iclasında Qars-Axalkalaki dəmir yolu layihəsinin həyata keçirilməsi barədə imzalanmış protokolda layihə üzrə hazırlıq işlərinə başlanılması nəzərdə tutulmuş, lakin bu layihənin həyata keçirilməsi istiqamətində irəliləyişə nail olunmamışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Gürcüstana rəsmi səfəri zamanı Gürcüstanın Prezidenti Mixail Saakaşvili ilə birgə keçirmiş mətbuat konfransında (2004-cü il 14 iyun) Gürcüstandan Türkiyəyə dəmir yolu layihəsinin həyata keçirilməsinin vacibliyini və dəstəklədiyini, Azərbaycanın bu layihədə iştirak etməyə hazır olduğunu bildirmişdir.

2004-cü il 02-05 avqust tarixlərində Ankarada keçirilmiş Azərbaycan-Türkiyə nəqliyyat əlaqələrinin inkişafı və Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu layihəsi üzrə danışıqlara həsr olunmuş görüşdə, tərəflər ilk növbədə, mühəndis-axtarış işlərinin aparılması və uyğunlaşma layihəsinin hazırlanması barədə razılığa gəlmişlər.

2004-cü il 28 dekabr tarixində layihə ilə bağlı növbəti görüş keçirilmiş və Birgə İşçi Qrupu yaradılmışdır.

2005-ci il 25 may tarixində, Bakı şəhərində, Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikası prezidentlərinin Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu bağlantısı layihəsinin həyata keçirilməsinin sürətləndirilməsi haqqında birgə Bəyanatı imzalanmışdır. Bəyanatda aşağıdakılar öz əksini tapmışdır:

- yeni dəmir yolu bağlantısı layihəsinin tikintisi və istismarı üzrə hökumətlərarası Sazişin imzalanmasının təmin edilməsi;
- layihənin həyata keçirilməsi üçün regional və beynəlxalq institut və qurumları, həmçinin layihənin maliyyələşdirilməsinə investorların cəlb edilməsi;

– layihənin həyata keçirilməsi üzrə beynəlxalq təşkilatlarla, xüsusilə Avropa İttifaqı və TRASEKA Hökumətlərarası Komissiyasının Daimi Katibliyi ilə sıx əməkdaşlığın təmin edilməsi məqsədilə Əlaqələndirmə Şurasının yaradılması.

Bəyanatın hər üç ölkənin Prezidentləri tərəfindən imzalanması, Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu xətti layihəsinin həyata keçirilməsinin sürətləndirilməsinə təkan vermişdir.

2005-ci il 18 iyul tarixində Türkiyədə Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu xətti layihəsi üzrə marketinq işlərinin görülməsi və texniki-iqtisadi əsaslandırma sənədlərinin hazırlanması məqsədilə keçirilmiş tenderdə Türkiyənin “Yüksel Domaniç” şirkəti qalib elan olunmuş və 2006-cı ilin oktyabr ayında layihənin Türkiyə hissəsinin texniki-iqtisadi əsaslandırması hazırlanaraq tərəflərə təqdim edilmişdir.

Layihənin həyata keçirilməsi üzrə yaradılmış Birgə İşçi Qrupunun 2005-ci il 28 fevral-01 mart tarixlərində Tbilisidə, 2005-ci il 04-05 aprel tarixlərində Bakıda, 2005-ci il 05-07 dekabr tarixlərində Tbilisidə, 2006-cı il 04-05 may tarixlərində Ankarada, 2006-cı il 13 iyul tarixində Tbilisidə, 2006-cı il 11-12 oktyabr tarixlərində Bakıda iclasları keçirilmiş, layihə üzrə maliyyə mənbələrinin araşdırılması, texniki, iqtisadi və sair məsələlər müzakirə edilərək tərəflər arasında razılaşdırılmışdır.

2007-ci ilin yanvar ayının 12-13-də Tbilisi şəhərində və 2007-ci ilin yanvar ayının 22-25-də Bakı şəhərində hər iki ölkənin müvafiq nazirliklərinin səlahiyyətli nümayəndələrinin iştirakı ilə görüşlər keçirilmişdir. Görüşlərdə “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu bağlantısı haqqında” və “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu xətti layihəsinin həyata keçirilməsi çərçivəsində Marabda - Türkiyə Respublikası sərhədinə qədər (Kartsaxi) dəmir yolu sahəsinin maliyyələşdirilməsi, layihələndirilməsi, inşası, reabilitasiya-rekonstruksiyası və istismarının prinsip və şərtləri haqqında” Hökumətlərarası Saziş layihələrinin, həmçinin “Bakı-Tbilisi-

Qars dəmir yolu xətti layihəsinin Marabda-Türkiyə Respublikası sərhədinə qədər dəmir yolu sahəsinin maliyyələşdirilməsi şərtləri haqqında Kredit Müqaviləsi” layihəsinin mətnləri müzakirə edilərək razılaşdırılmışdır.

2007-ci il fevralın 7-də, Tbilisi şəhərində, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin, Gürcüstanın Prezidenti cənab Mixail Saakaşvilinin və Türkiyə Respublikasının Baş naziri cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğanın iştirakı ilə keçirilmiş görüşdə bu Sazişlər imzalanmışdır.

Avropa İqtisadi Komissiyasının Daxili Nəqliyyat üzrə Komitəsinin 2005-ci il 15-17 fevral tarixli 67-ci iclasının Məruzə Layihəsinin 71-ci bəndində Trans-Avropa və Trans-Asiya dəmir yolu magistrallarının birləşdirilməsi məsələsinin aktuallığı vurğulanmış, Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionları üzrə Trans-Avropa dəmir yolu (TER) layihəsinə uyğun yeni bir Əsas Planın hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur. Bakı - Tbilisi - Qars yeni dəmir yolu bağlantısı layihəsinin Əsas Plana daxil edilməsi tədbirin iştirakçısı olmuş nümayəndəmiz tərəfindən təklif olunmuş və iclasın nəticəsi olaraq, bu layihə BMT-nin Avropa üzrə İqtisadi Komissiyası tərəfindən hazırlanan Trans-Avropa avtomobil yolları və Trans-Avropa dəmir yolları layihələrinə dair Baş Planın Yekun Hesabatına (2005-ci ilin mart buraxılışı) 1-ci dərəcəli prioritet layihə kimi 4,0 balla qiymətləndirilərək daxil edilmişdir. Bakı - Tbilisi - Qars yeni dəmir yolu bağlantısı layihəsinin Türkiyə ərazisindən keçən hissəsinə TU-R-4, Gürcüstan ərazisindən keçən hissəsinə isə GE-R-2 kodları verilmişdir.

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ GEOİQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASININ HÜQUQİ BAZASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Geoiqtisadi inkişaf strategiyasında xarici təcrübə

Dövlətlər və ya regionlar səviyyəsində geoiqtisadi əlaqələrin inkişaf perspektivlərinə nəzər salsaq görərik ki, hal-hazırda milli iqtisadiyyatlarda funksional istehsal qütbləşməsi baş verməkdədir. Beynəlxalq əmək bölgüsü sistemi iki yöndə dəyişir: dünya təsərrüfatının mərkəzində inkişaf etmiş ölkələr qrupu tərəfində icra olunan elmi-tədqiqat və təcrübi-layihələndirmə fəaliyyəti, dünya informasiya sistemi və böyük həcmdə cəmləşmiş maliyyə vəsaitləri durur; çevrəsində isə dağ-mədən və emal sənayesi durur. Çevrə qrupların dünya təsərrüfat nüvəsindən investisiya asılılığı 20 ildə müqaisəyə gəlməz dərəcədə artmışdır.

Elmi-texniki inkişaf şəraitində heç bir ölkə digər ölkələrlə əlaqələri olmadan, geoiqtisadi fəaliyyətini optimallaşdırmadan öz iqtisadiyyatını uğurla inkişaf etdirə bilməz.

Dövlətin əsas geoiqtisadi siyasət prinsiplərinin reallaşdırılması üzrə dövlət fəaliyyətinin istiqaməti onun strategiyasının mahiyyətini müəyyən edir. Geoiqtisadi strategiyadan bəhs edərkən iki əsas an diqqətdən qaçırılmamalıdır. Birinci, bu fəaliyyət növünü həyata keçirən subyekt (bu dövlət, region və ya müəssisə ola bilər) müasir bazar iqtisadiyyatının önəmli xüsusiyyətlərini daşmalıdır. Subyekt - müəssisə bilavasitə geoiqtisadi əlaqəyə girir və geoiqtisadi strategiyasını reallaşdırır. Ancaq dövlətin geoiqtisadi strategiyası müəyyən regionda inkişaf etməkdə olan vəziyyətə müvafiq təyin olunur.

İkinci - geoiqtisadi strategiya beynəlxalq əmək bölgüsündə (istehsalın beynəlxalq ixtisaslaşması və kooperativləşməsi) müəyyən səviyyədə iştirak edən subyektlər arasında, müxtəlif resursların yerləşdirilməsi ilə əlaqədar dövlətlərarası

istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin xüsusi sferasıdır.

Beləcə geoiqtisadi strategiya - müxtəlif səviyyələrdəki subyektlər (dövlət, region və müəssisə) tərəfindən həyata keçirilən, material, maliyyə, əmək və intellektual resursların beynəlxalq əmək bölgüsündə (beynəlxalq ixtisaslaşma və əməkdaşlıq vasitəsilə) iştirak yolu ilə dövlətlərarası yerləşdirilməsilə bağlı istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin xüsusi sferasıdır.

Geoiqtisadi əlaqələr sferası ikili xüsusiyyət daşıyır:

1) iki ali səviyyədəki subyektlər - dövlətlər və regionlar (respublikalar) müxtəlif iştirak səviyyələrində (intensivliklərdə) beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığa cəlb olunurlar;

2) müəssisələr və təşkilatlar - onların bir qismi əsasən idaxal-ixrac əməliyyatları vasitəsilə digər ölkələrlə bilavasitə əməkdaşlıq edirlər.

Milli təsərrüfat həyatında geoiqtisadi əlaqələr əhəmiyyətli yerə sahibdir. Beynəlmilləşmə və integrasiya prosesinin inkişafı ilə geoiqtisadi əlaqələrin əhatə etdiyi iqtisadiyyat payı artmışdır.

Təcrübədə də göründüyü kimi, geoiqtisadi strategiyanın rolunun layiqincə qiymətləndirilməməsi regional resursların kifayət qədər tam istifadə edilməməsinə, iqtisadi inkişaf tempinin aşağı düşməsinə, nəticədə regional sosial-iqtisadi siyasət effektinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır. Regional geoiqtisadi siyasət - regionun beynəlxalq əmək bölgüsündə iştirakın optimallaşdırılmasına, həmin regionun üstünlüyünün artırılmasına, geoiqtisadi əməliyyatların coğrafi balansaşdırılması üçün, daxili bazarın xarici əmtəələrin rəqabətindən müdafiəsinə istiqamətlənmişdir.

Regional geoiqtisadiyyat kompleksi strukturunun öz xüsusiyyətləri var: o dövlətin və eləcə də regionun geoiqtisadi strategiya proqramının və konsepsiyanın, müəyyən faktorların, tarixi şəraitin və istehsal-təsərrüfat sferasında qurulan əməkdaşlıq əlaqələrinin təsiri altında formalaşır.

Dünya təsərrüfat əlaqələrində iştirakın aktivləşdirilməsi və intensivləşdirilməsi məqsədilə, dinamik balanslaşdırılmış və optimal

funksionallaşdırılmış istehsal- kommersiya sistemi yaradılmalıdır. Bu məqsədə nail olma vasitələri - ölkənin eksport potensialının genişləndirilməsi və müxtəlif geoiqtisadi fəaliyyət formalarının optimal daxil edilməsidir.

Geoiqtisadi strategiyanın formalaşdırılması regionun nisbi rəqabət üstünlüyünün müəyyən olunmasını, dövlət və regional ixrac strategiyası kontekstində mövcud ixrac potensialının inkişaf etdirilməsini və genişləndirilməsini və o cümlədən, ölkənin ixtisaslaşmış ixrac sferasının ayrılmasını təklif edir. İnkişaf və genişləndirmə ölkə siyasətinə uyğun aparılır.

Dövlətin xarici siyasi strategiyası müəyyən tarixi mərhələdə sosial təbəqələrin balans dəyişikliklərinin istiqamətini müəyyən edir. Strateji məsələlərdən çıxış edərək dövlət ictimai qaydaya nəzarət edir, vətəndaşların fəaliyyətini reqlamentləşdirir və şəxsi inisiativlərin inkişafı üçün şərait yaradır, hər bir şəxsin təhlükəsizliyini, qanuni azadlıqlarını və mülkiyyətini qoruyur, cəmiyyətdə bu və ya digər mənəvi oriyentirlərin inkişafını təmin edir.

Əgər dövlətin geoiqtisadi strategiyası onun dünya birliyindəki mövqeyini möhkəmlədirsə o zaman onu milli saymaq olar, əks təqdirdə o anti-millidir.

Dövlətlərin geoiqtisadi strategiyası onun siyasi strategiyasının reallaşdırılması üçün, iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsi alətlərinin və prioritetlərinin transformasiyasını müəyyən edir. O, dövlətlərin uzunmüddətli dövr üçün ən ümumi iqtisadi fəaliyyət istiqamətlərini və onların reallaşdırılması prinsiplərini xarakterizə edir.

20-ci əsrin əvvəllərində iqtisadi strategiya, sənayeçilər və fermerlər tərəfindən gücləndirilmiş proteksionizm və azad ticarət arasında kompromis yollarla formalaşdırılırdı.

Belə ki, sivil ölkələr daha çox diqqəti sosial siyasətə yönləndirməyə başladılar - işçi birlikləri, kartellər (trestlərin) və onların qarşılıqlı əlaqələri, vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi və sosial bərabərsizliklərin aradan qaldırılması kimi fəaliyyət problemlərinə və s. İqtisadi siyasət milli strateji maraqlara müvafiq

müəyyən olunurdu. “İdeal iqtisadi siyasət iqtisadi problemlərin həlli sayılır. İlk sırada möhkəm və əhəmiyyətli milli maraqlar durur”. Dövlətin bir çox doktrinaların tövsiyyələrinə öz qüvvəsini sərf edərək, eqoistik maraqları çərçivəsində inadla hərəkət etməsi ağır nəticələrə gətirib çıxarır.

Dövlətlərə cəmiyyətin (development de l’etat social) və insanlığın (de l’etat intellectual) mütərəqqi inkişafını təmin edən sivil strategiya lazımdır. Sivilizasiya səviyyəsi yalnız ictimai və siyasi münasibətlərin inkişafı ilə deyil, eyni zamanda əxlaq və maarifçiliyin inkişafı ilə müəyyən olunur. Henry Thomas Buckle sivilizasiyanın tərəqqisini hər şeydən əvvəl biliklərin genişləndirilməsində və dərinləşdirilməsində və onun xalq arasında yayılmasında görürdü. Şərq sivilizasiyasından fərqli olaraq, obyektiv qanunların dərk edildiyi və din və incəsənətin arxa plana keçdiyi Qərb sivilizasiyasının əsas hərəkətverici qüvvəsi elmdir. Bu isə oranın əksəriyyət vətəndaşlarının digər ölkələrin əksəriyyəti dilənçi vəziyyətində olan vətəndaşları ilə müqaisədə imtiyazlı olmaları ilə izah olunur.

Bu gün inkişaf etmiş ölkələrin digər ölkələr üzərində qüdrətinin əsas səbəbləri, digər ölkələrdə öz xeyirlərinə yaratdıqları gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi üçün beynəlxalq ssuda kapitalları bazarlarını istifadə etmək bacarıqları sayılır. Gəlirlərin bölgüsündə ədalətlik prinsipini pozan qloballaşma strategiyası sivilizasiyanı ölümə aparır. Qloballaşmanın inkişafının həqiqi sivilizasiyalı strategiyası sosial effektiv staretgiya olacaq.

Dövlətlərin geoiqtisadi strategiyaları dövlətlərin iqtisadiyyata müdaxilə alətlərini müəyyən edir. Geoiqtisadi strategiya dövlətlərin fəaliyyət istiqamələrini və onların uzun müddətli reallaşdırılması prinsiplərini xarakterizə edir.

Dövlətlərin geoiqtisadi strategiya növləri aşağıdakılardır:

- Qismən təcrid olunma strategiyası;
- Proteksionizm strategiyası;
- Azad ticarət strategiyası;
- Defisitli bazarın doldurulması strategiyası.

Bir çox ölkələr xarici rəqiblərin öz milli bazarlarına daxil olmamaları üçün öz güclərini əsirgəmir. Onların maraqları anlaşılandır - xarici rəqabət zəifləməyə imkan vermir, istehsalın daima yenilənməsini tələb edir, məsrəfləri aşağı salır, keyfiyyəti yüksəldir. İstehlakçıları mümkün qədər ucuz və daha yüksək keyfiyyətli əmtəə əldə etmə maraqlandırır; əmtəənin mənşəyi və onun istehsalından qazanc əldə edənlər ilə bağlı məsələlər onları daha az maraqlandırır.

Bu situasiya - dünyanın bir çox ölkələrində daimi iqtisadi və siyasi mübarizə qaynağıdır. Hökumətlər öz iqtisadi strategiyalarını elə qurmalıdırlar ki, ölkə bundan tam olaraq qazansın, öz daxili bazarlarında xarici əmtəələrin peyda olmasından uduzmasın.

Əmtəələrin idxal və ya ixracını stimullaşdırmasından və ya əksinə məhdudlaşdırmasından asılı olaraq dövlətin yürütdüyü dörd əsas geoiqtisadi strategiya növünü ayırd edə bilərik:

1. Qismən izolyasiya strategiyası - daxili bazara müəyyən kateqoriya əmtəələrin buraxılmaması məqsədilə həyata keçirilir. Məsələn: kino və video məhsullar, çap məhsulları, ölkə əhalisinin həyat tərzinə və ideologiyaya zidd olan əmtəələr;

2. Proteksionizm strategiyası (latınca “protectio” - müdafiə, himayədarlıq deməkdir) - daxili bazarın xarici rəqabətdən müdafiə strategiyasıdır. O əsasən ixrac yönümlü istehsalı stimullaşdırma və bu və ya digər dərəcədə idxal əvəzləyiciləri ilə əlaqədardır. Əgər milli istehsal rəqabətqabiliyyətli deyilsə, sahibkarlar strukturunun təzyiqi ilə hökumətlər tərəfindən bu strategiya yürüdüldür. Proteksionizm strategiyası inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xüsusi tətbiq olunur. İnkişaf etməkdə olan ölkələr bu strategiyayı struktur dəyişikliklərin gerçəkləşdirilməsi və milli sənaye sahələrinin idxal əvəzlənməsi məqsədi ilə dəstəklənməsi üçün tətbiq edirlər, Azad ticarət strategiyası - xarici ticarət məhdudlaşdırmalarının minimuma endirilməsidir. Əsasən bu strategiya xarici bazarda lider mövqeyə sahib, yerli əmtəələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin

zədələnməsindən ehtiyat etməyən ölkələr tərəfindən tətbiq olunur. İdxal edilən məhsulların daxili istehsal ilə rəqabət aparmadığı və ya mühüm istehsal sahələri üçün xammal olduğu ölkələrdə strategiya daha çox azad ticarətə yönəldilir;

3. Defisitli bazarın doldurulması strategiyası - “proteksionizmin əksi”. Yalnız milli bazarın böyük defisiti zamanı effektivdir. Bu strategiya zamanı yerli bazarda hər kəs üçün yer olur.

Ənənəvi olaraq hesab olunurdu ki, ölkə maraqlarına ən çox cavab verən azad ticarətdir. Azad ticarətin həyata keçirilməsi ilə dövlət xarici ticarətə birbaşa təsirini məhdudlaşdırmış olur və ticarətin sərbəst faktorlar - tələb və təklif əsasında inkişaf etməsinə imkan yaradır. Məhz azad ticarət, ticarət edən ölkələrdən hər birinə məhsul buraxılışı miqdarını artırmağa imkan verir. Beləki, təcrübədə tamamilə azad ticarətə heç vaxt rast gəlinmir. Bütün ölkələrin hökumətləri əmtəə və xidmətlərin beynəlxalq axınına bu və ya digər formada məhdudiyyətlər qoyurlar.

Proteksionizm siyasəti isə milli bazarın xarici rəqiblərin təsirindən tarif və tarifsiz tənzimləmə metodlarının köməyi ilə müdafiə olunmasıdır. Proteksionizm siyasətinin konkret formaları müxtəlifdir. Onlar, milli səviyyədə idxal və ixrac rejimini, nəzarət qaydalarını, qarşılıqlı gömrük vergi və rüsumlarını və s. əhatə edən iki və çoxtərəfli razılaşmaların bağlanması yolu ilə reallaşdırılır.

İqtisadiyyat elmi bütün olaraq proteksionizmə mənfi yanaşır. Proteksionizmin tərəfdarları bəzi ölkələrin işgüzar və siyasi çevrələrində hələ də mövcuddurlar. Çox ölkələrin hökumətləri geoiqtisadi siyasətlərini müəyyən edərkən bir tərəfdən, hər necə olursa olsun milli məhsullarının dünya bazarında rəqabətqabiliyyətliliyini artıraraq ixrac miqdarını çoxaltmağa çalışırlar, digər tərəfdən isə xarici malların daxili bazarda rəqabətqabiliyyətliliyini aşağı salaraq idxalı məhdudlaşdırmağa çalışırlar.

Müasir proteksionizm - əsasən çoxşəkilli və gizli təzahürlüdür. Gömrük tarifləri əvəzinə tarifsiz müdafiə metodları geniş tətbiq olunur. Proteksionist hərəkət çox vaxt seçici xarakter daşıyır, daha doğrusu ayrı-ayrı sahələrin konkret

mal və əmtəələrinə qarşı və o cümlədən, bəzi ölkələr əleyhinə istifadə olunur. Proteksionizm mövqeyi sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən, inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə daha güclüdür.

Faktiki olaraq bu gün çoxəsrli dilemma mövcuddur: nə yaxşıdır - azad ticarət yoxsa proteksionizm - sona qədər həll olmamış qalır. Beynəlxalq ticarət tarixində müxtəlif dövrlər olmuşdur ki, bəzən tərəzinin gözü bir tərəfə, bəzən isə digər tərəfə meyl etmişdir. Ancaq xarici ticarət təcrübəsi bir qayda olaraq son ekstremal formanı almamışdır.

Dövlətlər tərəfindən bu və ya digər strategiyaların həyata keçirilmə şərtləri bütün əmtəələrə və bazarlara tətbiq edildiyi zaman sərt sayılır. Şərtlər ayrı-ayrı əmtəələrə və bazarlara tətbiq edildiyi zaman yumşaq olur. Yumuşaqlıq çox ölkələrə öz fəaliyyətlərində bir neçə geoiqtisadi strategiyaları birləşdirməyə imkan verir. Məsələn: “Ümumi bazar” ölkələri bir-birləri ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının ticarəti zamanı proteksionizmə üstünlük verirlər. Bununla birgə digər tərəfdən azad ticarət strategiyasına üstünlük verilir. ABŞ və Yaponiya bir çox əmtəələr üçün azad ticarət prinsiplərini dəstəkləyirlər, ancaq avtomobil istehsalı sahəsində bu ölkələr arasında qarşılıqlı proteksionizm mövcuddur. Bu isə çox hallarda “ticari müharibələrə” gətirib çıxarır.

“Ticari müharibə” - beynəlxalq ticarət yolunda ifrat məhdudlaşdırma formasıdır. O, özündə iki ölkə hökumətləri tərəfindən öz daxili bazarlarına idxal məhsullarının daxil olmasına məhdudiyyət qoyulmasının qarşılıqlı qəbul edilməsini ifadə edir. Əlbəttə bu cür “müharibələrdə” bu gün atışma eşidilmir və qan tökülmür, ancaq bunlar olmadan da təhditin mövcud olduğu bir gerçəkdir.

Məsələn, 1992-ci ildə ABŞ və Çin bu cür müharibənin eşiyində idi. Səbəbi, Çin Xalq Respublikasının ABŞ-dan idxal olunan məhsulların yoluna birbaşa qadağa, kvota, lisenziya və keyfiyyət standartlarına riayət olunması ilə bağlı artırılmış tələblər formasında qoyduğu baryerləri ləğv etməkdən imtina etməsi olmuşdur. Çin hökumətinin bu cür davranışına reaksiya çox sərt olmayacaqdı əgər,

sonuncular ABŞ ilə ticarətdə əhəmiyyətli ölçüdə üstünlük əldə etməyə müvəffəq olmasaydılar. 1991-ci ildə onlar Amerikadan aldıqlarından daha çox yəni, 12,7 milyard dollar dəyərindən çox onlara mal satdılar. Məhz bu hadisə ABŞ hökumət nümayəndələrindən birini aşağıdakıları bəyan etməyə vadar etdi: “Çin tez bir zamanda beynəlxalq ticarət sistemində əhəmiyyətli fiqura çevriləcək. Biz bu həcmdə ticarətə malik olan ölkəyə öz qaydalarını diktə etməyə imkan verə bilmərik. Əgər onlar ixracdan gəlir əldə etmək istəyirlərsə, eyni zamanda idxala da icazə verməlidirlər”.

ABŞ hökuməti müvafiq olaraq, Çindən idxal olunan geniş çeşiddə əmtəələrə yüksək gömrük rüsumları (illik 4 milyard dollar həcmində) tətbiq edəcəyi ilə bağlı Çini hədələdi. Bununla da ABŞ bazarlarında Çin mallarının qiyməti iki dəfə artdı. Cavab olaraq Çin hökuməti bəyan etdi ki, onlar bu təqdirdə Amerikan mallarına və o cümlədən, Amerikadan idxal olunan kompüter, təyyarə, avtomobil və s. əmtəələrə cəzalandırıcı gömrük tarifləri tətbiq edəcəklər. Həm də eyni həcmdə yəni, 4 milyard dollar həcmində.

“Ticari müharibələrin” təcrübəsi daha çox inkişaf etmiş ölkələrə göstərdi ki, burada hər iki tərəf uduzacaq və yaxşı olardı ki, “hərbi hərəkətin” başlanmasına yol verilməsin. Bütün bunlar beynəlxalq ticarətdə ixracın könüllü məhdudlaşdırılmasına səbəb oldu.

Ucuz Yapon avtomobillərinin ixracından dolayı ABŞ və Yaponiya daima “ticari müharibənin” eşiğinde durur. ABŞ iqtisadiyyatında avtomobil sənayesinin ənənəvi olaraq xüsusi rol oynadığını (səbəbsiz deyildir ki, ABŞ folkloruna Genri Fordun bir statı daxil olmuşdur: “ “Ford” üçün yaxşı olan, “Amerika” üçün də yaxşıdır”) nəzərə alsaq, onun ətrafında hansı ehtirasların qaynadığını təsəvvür etmək çətin deyil. Yaponiya hökuməti Yapon avtomobillərinin ABŞ-na ixracının qarşısının alınacağı qorxusunu dəf etmək üçün, Amerika mallarının idxalına qoyulan məhdudiyyətləri yumşaltmalı oldu.

Beynəlxalq ticarət sferasında konfliktlərin yüksək dərəcədə mümkünlüyü və o

cümlədən, “ticari müharibələrin” ağır nəticələri XX əsrdə bir çox ölkələri dünya bazarının təşkilinə dair yeni metodların axtarışına məcbur etdi.

Strategiyanın birinci variantı ABŞ, Yaponiya və Qərbi Avropanın beynəlxalq rəqabət mərkəzləri üçün xarakterikdir. Bütövlükdə hər üç mərkəz üçün liberal sənaye iqtisadiyyatı xasdır, lakin qlobal kontekstdə ölkələrin geoiqtisadi siyasəti onların milli iqtisadiyyatları üçün şərait yaradılmasına istiqamətlənib. ABŞ ilə beynəlxalq əməkdaşlığın qurulması təcrübəsində hazırkı strategiya açıq aşkar görünür. Qeyd etmək lazımdır ki, Amerika tərəfdaşlığı daha zəif ölkələrlə əməkdaşlıq təcrübəsinə əsaslanır. ABŞ-ın geoiqtisadi siyasətində həmin fakt öz əksini tapmamışdır. İkinci dünya müharibəsindən sonra Yaponiya və Almaniya ilə qarşılıqlı fəaliyyətə üstünlük vermişdi. Müharibədə bu ölkələrə qələbə çalan ABŞ müttəfiqlərin xeyrinə maliyyə yükləmələrinin yenidən bölüşdürülməsinə başladı. Buna görə də, Amerikan anlayışına görə siyasətdə bərabər hüquqluluq şərt deyil və asanlıqla qeyd etmək olar ki, bütün zamanlarda ABŞ qüvvələr balansının köhnə strategiyasını həyata keçirir. Bir faktı da gizlətmək olmaz ki, 70-ci illərin ortalarında ABŞ Cənub Şərqi Asiya ölkələrinə münasibətdə ehtiyatlı strateji mövqe seçdi və 20 ildən sonra bu gözlənilməyən “Asiya çağırışı” nəticəsində Amerika iqtisadiyyatının nüfuz dairəsi daraldı. Amerika geoiqtisadi strategiyanın hansı elementindən istifadə etsə də o, maraqlarını beynəlmiləl problemlərdə ifadə etməyə çalışaraq öz maraqlarını istənilən qitədə müdafiə edir, beynəlxalq iqtisadi və maliyyə təşkilatlarının müşavirələrində qərarların qəbuluna liderlik edir və beynəlxalq münasibətlər iyerarxiyasında öz statusunu qaldırır. ABŞ-ın rəsmi kursunda milli dövlətlərin dünya birliyinə inteqrasiyasına köməklik göstərmək cəhdi də qeyd olunur. Lakin təcrübədə isə rəqiblərin maraq sferalarının məhdudlaşdırılması və istənilən ərazi miqyasında situasiyaların inkişafına təsir etmək üçün şərait yaratmaq tendensiyası ortaya çıxır. Oxşar taktika müəyyən ölçüdə ABŞ-ın nüvə üstünlüyü ilə müəyyənləşən qarşılıqlı fəaliyyət modeli çərçivəsindən çıxmamasına səbəb olur.

Strategiyanın ikinci variantı iki ali dövlətin qarşılıqlı fəaliyyəti çərçivəsində hansısa qüvvələr balansının pozulması ilə müəyyən edilir. İttifaqın süqutu və həmçinin dövrü gözləmələr böhranı keçmiş SSRİ, Mərkəzi və Orta Asiyada və o cümlədən, Cənub Şərqi Asiya ərazisində eksponsiyanın qeyri hərbi metodlarının aktivləşdirilməsinə və bir sıra ölkələrin yüksək iqtisadi inkişaf tempinə səbəb oldu. Bu ölkələrin iqtisadiyyatlarının intensiv inkişafı, hər bir ölkənin yüksək tələbatlı malların ixracını artırmaq üçün hər məkanda əhəmiyyətli ölçüdə tutumlu bazarları artırmalarındadır. Bu idxala kömək etmiş və stimullaşdırmışdı. Hazırkı situasiya göstərir ki, ölkələr öz tələbatlarını kifayət qədər yüksək səviyyədə təmin edə bilmirlərsə, bir o qədər də xarici bazarın xidmətinə yönələcəklər və tərəfdaş ölkələrin qarşılıqlı iqtisadiyyat əlaqələri baş verəcək.

Müasir dünya belədir ki, öz şüurunun “hüdud səviyyəsində” olan bir çox dövlətlər dünya arenasında oynaya bildikləri rolu oynayır. Təcrübə göstərir ki, dövlətin iqtisadi inkişafı təkcə təbii resursların effektiv istifadəsinə səbəb olmur, həm də iqtisadi inkişaf və təbii resursların zənginliyi anlayışları arasında əks əlaqə yaradır. Xammal təminatı inkişafın həlledici amili olmasına baxmayaraq, geoiqtisadi strategiyada ikinci dərəcəli amildir. Ölkələrin hazırkı qrupu öz strategiyalarında elmi texniki nəəliyyətlərin milli iqtisadiyyata tətbiqi və rentaların aradan qaldırılmasını tətbiq edirlər. “Asiya pələnglərinin” geoiqtisadi strategiyası hər şeydən əvvəl öz sosial iqtisadi inkişafını təmin etmək, eləcə də öz dövlətlərinin yerini və rolunu proqnozlaşdırmaq, beynəlxalq xarici siyasətin metod, forma və mahiyyətini müəyyənləşdirmək, müxtəlif prinsipial yanaşmaları əlaqələndirməkdir. Yapon iqtisadiyyatına “uyğunlaşma” modelinin formalaşması sənaye, ictimai-istehsal və sosial strukturlarda yenidənqurmadır. 30 il müddətində kapital, texnologiya və digər maliyyə və əmtəə axınlarının hərəkəti bir neçə dövlət “eşalonu”nu yaratdı.

Birinci “eşalon” yeni sənayeləşmiş ölkələr qrupudur, ikinci “eşalon” Cənub Şərqi Asiya ölkələridir. Cənubi Asiyanın bütün ölkələri isə üçüncü “eşalon”

ölkələrinə aiddir. İnkişaf modelinin belə piramidası ədəbiyyatda “ucuz qazlar dəstəsi” adlanır və ya inkişafın gövdəsi sayılır. İnkişafın gövdəsi sayılan Yapon iqtisadiyyatı udan mövqedə durur. Asiya-Sakit Okean regionuna qeyri-qərb inkişaf modeli tətbiq edilməklə və Amerikan hökumətinin qurduğu maneələr keçilməklə ixrac imkanları genişləndi. “Asiya drakonları” öz ölkələrindən ABŞ və qərb ərazisinə gizli əmtəə ixracına başladı.

Üçüncü variantda aid strategiya Qazağıstanın müstəqil inkişaf illərini əhatə edir. Müstəqil inkişaf strategiyası geoiqtisadi əlaqələrdə qəbul edilən ölçüdə enmələrə və müəyyən ölçüdə qeyri mütəşəkkilliyə səbəb oldu. Milli dövlətlər dünya birliyinə integrasiyaya kömək edən dövlətlərarası subyektlər statusunu əldə etdi. Təcrübədə isə rəqiblərin maraq dairələrini məhdudlaşdırmaq və istənilən ərazi miqyasında vəziyyətin inkişafına təsir etmək üçün şəraitin yaradılma tendensiyası meydana çıxır. Oxşar taktikanı ABŞ-ın nüvə üstünlüyü ilə müəyyənləşən təsir modelində görmək olar. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin subyekt statusunu əldə edən Azərbaycan Respublikası MDB-nə üzv olan bir çox ölkə kimi ümumdünya təsərrüfatının inkişafı prosesində qəbul edilən əlaqə normaları ilə silikələndi. Bu normalar tərəfdaşlar arasında əlaqə imkanlarını müəyyən edir. Mahiyyəti milli iqtisadiyyatın xarici mühitlə əlaqə konsepsiyasından ibarətdir. Üçüncü tərtib - dünya təsərrüfatının əlaqə vasitələri ilə manevr etmə imkanındır. Geoiqtisadiyyatın inkişafı o qədər dinamik və dəyişkəndir ki, dövlətlər hadisələri əvvəlcədən görməli, dünya geoiqtisadi tarazlığına nail olmalı və ticarət, valyuta-maliyyə, texniki, texnoloji və s. sahələrdə zəiflikləri aradan qaldırmaqla dünya təsərrüfatının əlavəsi statusundan xilas olmalıdır.

Geoiqtisadi strategiyaların öyrənilməsində dünya təcrübəsi göstərdi ki, xarici determinasiya gücündə olan və iqtisadiyyatı yüksək inkişaf tempinə malik dünya ölkələrinin mühüm hissəsi üçün tənzimləmə vasitə və metodlarının “kompleks” istifadəsi xarakterikdir. Bu ölkələrin çoxunda fəaliyyətlər kompleksi standartdır. Təfərrüatı ilə nəzərdən keçirsək fərq, yerinə yetirmənin keyfiyyət və tempində,

xərclərin həcmində, islahatları həyata keçirmə vasitəçiliyində, islahatların müvəffəqiyyət dərəcəsində, iqtisadiyyatın bu və ya digər bölməsini əhatə etməsində özünü büruzə verir. Onların əksəriyyəti makroiqtisadi sabitliyə nail olmaq məqsədilə vergi rüsumlarının artırılmasına və eləcə də dövlət xərclərinin birdən azaldılmasına yönəlmiş islahatlar həyata keçirirlər. Bundan başqa özəlləşdirmədən əldə edilən gəlir büdcə kəsirini azaltmağa və müsbət saldonu təmin etməyə imkan verir. Təbii ki, bütün bunlar qiymət artımının qarşısının alınmasını təmin etdi və müəyyən makroiqtisadi sabitliyə nail olundu, struktur və institusional mühitdə islahatlara səbəb oldu. Məqsəd nizamlayıcı və tənzimləyici funksiyaları gücləndirməklə eyni zamanda, birbaşa dövlət müdaxiləsinin məhdudlaşdırılmasıdır.

3.2. Geoiqtisadi inkişaf strategiyasının hüquq təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra illər boyunca geoiqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi strukturunun təkmilləşdirilməsi prosesi getdi. Dövlət sektorunun desentralizasiyası və demonopolizasiyası ümumi fonunda dünya, regional və sahəvi beynəlxalq institutların, Qeyri Hökumət Təşkilatlarının və digər birliklərin rolunun gücləndirilməsi baş verdi.

Geoiqtisadi siyasət strategiyasının effektivliyini yüksəltmək üçün, yerli və regional orqanların təşəbbükarlığı genişləndirilməli, yerlərdə hüquqi və digər xidmətlərin yaradılması ilə bağlı ümumi prosesual qaydalar sadələşdirilməlidir.

Yaxın illərdə imzalanan müqavilələrin, razılaşmaların, konvensiyaların və protokolların kvalifikasiyası vasitəsilə yaradılan siyasi və hüquqi əsasların analizi Azərbaycan Respublikasının 20 illik dövlət müstəqilliyi boyunca hüquq institutlarının formalaşdırılması prosesini və o cümlədən, respublikanın bütün

beynəlxalq strukturlara integrasiya prosesini müşahidə etməyə imkan verir.

Analiz göstərir ki, 20 il boyunca Azərbaycan Respublikası ilə beynəlxalq birliklər, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr, Mərkəzi və Cənub-Şərqi Asiya ölkələri, o cümlədən MDB, Şərqi Avropa və Baltikyanı ölkələr arasında siyasi (12.0%), ticari-iqtisadi və elmi-texniki (52.0), sosial-mədəni (25.0), insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi (9.0%) sferasında və digər sahələrdə 2.5 mindən artıq birgə sənədlər qəbul edilmiş və imzalanmışdır. Bu sənədlər nəticədə ölkənin milli qapalılıqdan və eqoizimdən uzaqlaşmasına gətirib çıxardı.

Hal-hazırda ayrı-ayrı dövlətlərin iradəsindən asılı olmayaraq, fəvqəlmilli səviyyədə qərarların (ÜTT, AB, AŞ) qəbulunun formalaşdırılması, beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə sferasının genişləndirilməsi və bütün iştirakçı dövlətlər tərəfindən dəstəklənməsi tələb olunan imperativ və dispoitiv norma və standartların işlənilib hazırlanması prosesi getməkdədir.

Mili Məclis tərəfindən Azərbaycanın BVF (Beynəlxalq Valyuta Fondu), BYİB (Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı), BİA (Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası), BƏT (Beynəlxalq Əmək Təşkilatı), BMT (Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı) və digər beynəlxalq strukturlara üzvlüyü ilə bağlı qayda və şərtlər müəyyən edilmişdir. Beynəlxalq normaların təcrübədə tətbiq edilməsi və daxili qanunvericilik normalarının transformasiyası yolu ilə dövlətin strateji maraqları geoiqtisadi sferada və o cümlədən, daxili siyasətdə reallaşır.

Bu qeyd-şərtsiz onunla bağlıdır ki, institusional əsaslar istehsalçılar və istehlakçılar, rezidentlər və qeyri-rezidentlər, idarə edənlər və idarə olunanlar arasında iqtisadi münasibətlərin xarici empirik forması sayılır. Nəticədə iqtisadiyyat və siyasət arasında mübarizə aradan qalxmış olur.

Ölkənin beynəlxalq aləmə integrasiya prosesi nə qədər çox özünü göstərərsə, ölkənin öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin icrası və bütün sferalarda və sahələrdə icra intizamının möhkəmlənməsi bir o qədər çox dəyər qazanacaq.

Azərbaycan geostrateji anlamda beynəlxalq əlaqələri reqlamentləşdirən onlarla yeni qanunlar, investisiya sferasında, valyuta tənzimləməsi, gömrük işi, ixrac vergisi, idxalın lisenziyalasdırılması və digər sahələrdə isə daxili reformlar işləyib hazırlamış və qəbul etmişdir.

Bağlanılan müqavilələrin, razılaşmaların və konvensiyaların sistemləşdirilməsi, ayrı-ayrı sferalarda boşluqların aşkarlanması, götürülən öhdəliklərin icrasının analizi, yenilərin bağlanması, beynəlxalq aləmdə və AB-də qüvvədə olan qayda və standartlar toplusunun istifadəsi və o cümlədən, yeni vahid normativ-hüquqi aktların işləyib hazırlanması və qəbulu zərurətini vurğulamaq lazımdır.

Şərqi Avropa, Baltikyanı və MDB ölkələrinə integrasiya prosesinin uğurlarının təsiri altında Azərbaycanın ÜTT, XTBS (Xidmətlərlə Ticarət üzrə Baş Saziş), AB və NATO kimi beynəlxalq təşkilatlara daxil olması istiqamətində işlər görülür.

Bütövlükdə sinergetik effektləri sistem kimi istifadəyə imkan verən və eləcə də, ekoloji cəhətdən daha sabit iqtisadi sistemlərin yaradılmasını və onlayn rejimdə yaradıcı potensialın açıqlanması imkanlarını təmin edən təşkilati-idarəetmə, sosial-iqtisadi, siyasi-hüquqi xarakterdə tədbirləri birləşdirən layihə təklif edilir.

Burada əsas diqqət regionlar da daxil olmaqla innovasiya-investisiya aktivliyinin yüksəldilməsinə yönəldilməlidir. Transformasiyanın yeni komponentlərinin nəzəri və təcrübi olaraq önəmli aspektləri üçbucaqda yer alır: iri həcmli kapital - regionlar - dövlət. Bunun üçün dövlət-özəl tərəfdaşlıq mexanizminin formalaşdırılması vacibdir. Sonuncu, daxili və xarici bazarlarda prioritet imkanların əldə edilməsi üçün məqbul “oyun qaydaları”nı yaratmaqla dövlətin nə dərəcədə vacib strateji layihələrin seçimini təmin edə bilməsindən birbaşa asılı olacaq.

Azərbaycan iqtisadiyyatının müasir inkişaf mərhələsində onun geoiqtisadi

siyasətinin strateji hədəfləri ilk növbədə ölkə iqtisadiyyatının müasir durumu, onun dünya iqtisadiyyatında mövqeyinin möhkəmlənməsi və ümumi iqtisadi inkişaf strategiyasının reallaşdırılması fonunda formalaşır. Hazırda dövlətin geoiqtisadi siyasətinin hüquqi istiqamətləri daha çox aşağıdakıları əhatə etməlidir:

- Xarici ticarətin ümumi dövriyyəsinin artırılması və ÜDM-da xüsusi çəkisinin daha da yüksəldilməsi;
- İdxal-ixrac balansının sağlamlaşdırılması;
- Ölkənin dünya iqtisadi məkanına və bazarlarına inteqrasiyasının gücləndirilməsi;
- Xarici investisiyaların qeyri neft sektoruna istiqamətləndirilməsi;
- Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarda təmsilçiliyin gücləndirilməsi və Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv qəbul olunma;
- Beynəlxalq valyuta təşkilatları ilə fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılması;
- Beynəlxalq qlobal və regional iqtisadi layihələrdə təmsilçiliyin gücləndirilməsi;
- Dünya bazarlarında enerji daşıyıcıları ixrac edən ölkə kimi təmsil olunmaq;
- Xarici ölkələrin iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu və kreditlərin yerləşdirilməsi;
- Xarici ölkələrdə istehsal və xidmət müəssisələrinin yaradılması və s.
- Eyni zamanda geoiqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətləri kimi aşağıdakıları nəzərə almaq son dərəcə vacibdir:
- Xarici ticarət münasibətlərinin uzunmüddətli perspekti və istiqamətlənməsi;
- Daxili bazarın qorunması və iqtisadiyyatın real sektorunun inkişafının stimullaşdırılması;
- Ölkədə istehsal olunan məhsulların dünya bazarlarına çıxarılmasına kömək edilməsi, yəni ixracatın stimullaşdırılması;

- Xarici bazarlarda ölkə istehsalçılarının mənafelərinin qorunması;
- İxracatın struktur keyfiyyətinin artırılması;
- Daxili bazarların tənzimlənməsi;
- İdxalın tənzimlənməsi məqsədi ilə səmərəli gömrük və vergi sisteminin tətbiqi;
- Geoiqtisadi balansına nail olunması;
- Tədiyyə balansının tənzimlənməsi və s.

Bu və digər istiqamətləri özündə əks etdirən geoiqtisadi siyasət o vaxt effektiv ola bilər ki, onun işlək, çevik və milli maraqları təmin edən hüquqi tənzimləmə mexanizmləri olsun.

Azərbaycanın geoiqtisadi siyasət strategiyasının vacib problemlərindən biri də geoiqtisadi balansının, idxal və ixracın strukturunun sağlamlaşdırılmasıdır. Xüsusilə idxal ixrac əməliyyatlarında “bir pəncərə” prinsiplərinin tətbiqinə başlanılması olduqca təqdirə layiqdir. İdxal-ixrac əməliyyatlarına “bir pəncərə” sisteminin tətbiqi və digər gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi, vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi nəticəsində ölkədə geoiqtisadi fəaliyyətin sürətlə artması, idxal- ixracın strukturunun xeyli genişlənməsi müşahidə olunur. Nəticədə, idxal və ixracın strukturunun məqsədyönlü şəkildə dəyişməsinə, ölkə sahibkarlarının xarici bazarlara çıxış imkanlarının artırılmasına nail olunmuş və artıq Azərbaycan sahibkarlarının 27 Avropa ölkəsi və ABŞ bazarlarına rüsumsuz və ya çox aşağı gömrük vergiləri ilə ixrac imkanları yaranmışdır. Bütün bunlar isə dünya bazarlarına Azərbaycanın qeyri neft məhsulları çıxarması sahəsində ardıcıl fəaliyyəti üçün əlavə tədbirlərin görülməsi imkanlarını daha da yaxşılaşdırır. Bu sahədə qarşıda duran əsas məsələlərdən biri də ayrı-ayrı ölkələrlə iqtisadi əlaqələri genişləndirməklə bərabər, dünya iqtisadi məkanında xüsusi nüfuza malik olan beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələri genişləndirmək və onlarda təmsil olunmaqdır.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının geoiqtisadiinin strukturu iqtisadi

baxımdan səmərəli deyildir. Hazırkı şəraitdə respublikamızda geoiqtisadiin tənzimlənməsi sahəsində həyata keçirilən bütün tədbirlər ticarətin maksimum liberallaşdırılması, onun ümumi iqtisadi inkişaf tələblərinə uyğun şəkildə tənzimlənməsi mexanizminin müəyyənləşdirilməsi və ticarət siyasətini formalaşdıran bütün dövlət strukturlarının fəaliyyətinin ticarət sahəsində mövcud olan problemlərin həllinə yönəldilməsi məqsədini daşmalıdır. Bununla yanaşı, respublikamızda daxili bazarın azad rəqabət prinsipləri əsasında tam formalaşması məqsədi ilə bütün əsassız məhdudiyyətlər tədricən aradan götürülməli, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq rezidentlərə bərabər fəaliyyət rejimi yaradılmalıdır. Eyni zamanda digər tərəfdən isə, yerli istehsalçıların mənafeyinin müdafiəsi, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması işi sistemli şəkildə həyata keçirilməlidir.

Müasir şəraitdə Azərbaycanda geoiqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi məsələsinin tədqiqi zamanı geoiqtisadidə biliteral asılılıq probleminə də xüsusi diqqət yetirilməlidir. İnkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq heç bir regional qurumla (dövlət və ya integrasiya bloku olmasından asılı olmayaraq) münasibətlərdə biliteral asılılığın formalaşmasına imkan verilməməlidir. Bunun həyata keçirilməsi üçün geoiqtisadi fəaliyyətinin coğrafi təmərküzləşməsinə heç cür yol verilməməli, hər vəchlə multilateral əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə çalışılmalıdır.

Geoiqtisadi siyasəti hər şeydən əvvəl Azərbaycan Respublikasının öz təbii sərvətləri üzərində suverenliyi prinsipini reallaşdırmağa xidmət edir. Bu məqsədlə geoiqtisadi siyasəti: 1) ölkəmizin beynəlxalq iqtisadi və maliyyə mühitinə cəlb edilməsini, inkişaf etmiş ölkələrin bazar strukturuna yaxınlaşdırılmasını və onun müstəqil geoiqtisadi fəaliyyətinin həyata keçirilməsində müstəsna hüququnu təmin etməli; 2) daxili və geoiqtisadi sahibkarlıq azadlığı prinsipini inkişaf etdirməli; 3) təsərrüfat subyektləri arasında hüquq bərabərliyi prinsipini qorumaq; 4) geoiqtisadi

fəaliyyətin bütün həlqələrində qanunun aliliyi prinsipini təmin etməlidir. Azərbaycanın geoiqtisadi əlaqələrinin intensivləşdirilməsinin vacib şərti kimi nəqliyyat kompleksinin inkişaf istiqamətlərini xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Beləliklə, aparılan təhlil göstərir ki, Azərbaycanın geoiqtisadi potensialının möhkəmləndirilməsində geoiqtisadi fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsinin həm iqtisadi, həm inzibati, həm də hüquqi metodları mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Fikrimizcə, bütün bunları nəzərə alaraq və ümumiləşdirərək aparılan araşdırmalara əsasən yekunda belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, respublikamızda geoiqtisadiin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi həm gömrük tarif, həm də qeyri-tarif metodları vasitəsi ilə başlıca olaraq aşağıdakı əsas istiqamətlərdə həyata keçirilməlidir:

1. İxrac potensialının inkişafının təmin edilməsi və ixracın strukturunun təkmilləşdirilməsi;
2. İstehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi;
3. İdxalın səmərəliliyinin artırılması;
4. Texnoloji yeniləşmənin həyata keçirilməsi və ölkənin güclü iqtisadi potensialının yaradılması məqsədi ilə investisiyaların və kreditlərin prioritet sahələrə cəlb edilməsi;
5. Daxili bazarda azad rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsi, istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsinin təmin edilməsi;
6. Yerli istehsalçıların mənafeələrinin qorunması;
7. Ticarət, iaşə və digər növ xidmət sahələrində vahid informasiya-uçot sisteminin yaradılması;
8. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, ixrac yönümlü iqtisadi inkişaf modeli inkişaf etməkdə olan ölkələrin istifadə etdiyi ənənəvi üsullardan biridir. Bu model idxal əvəzləyici inkişaf modeli ilə tarazlı istifadə edildiyi halda daha səmərəli ola bilər.

Müasir dövrdə sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə ixracın dövlət stimullaşdırılması mexanizmi özünün çoxcəhətliliyi və ixracın inkişafında dövlətin fəal iştirakı ilə xarakterixə olunur. Bu istiqamətdə dövlət xərcləri daim artırılır. Lakin bu xərclər geoiqtisadidən gələn gəlirlərin artımı, istehsal və məşğulluğun yüksəlməsi, vergilərdən daxilolmaların artımı və s. başqa mənbələrlə ödənilir.

Dünya bazar konyukturundan asılılığı zəiflətmək üçün ilk növbədə ixracat yönümlü qeyri-neft istehsal sahələrinin inkişaf proqramının hazırlanması, bu sahələri dirçəltmək üçün ucuz kredit siyasəti aparılması vaxtı çatmışdır. Ucuz kredit siyasəti bu sahələrin fəaliyyətini dirçəltməklə iqtisadiyyatın birtərəfli inkişafından irəli gələn fəsadların qarşısını ala bilər. Yəni, artıq bu gün neft dollarlarının ölkəyə sürətli axını son nəticədə manatın bahalaşmasına səbəb olmuşdur ki, bu da iqtisadiyyatın real sektorunu və ilk növbədə kənd təsərrüfatına zərbə vuraraq mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Buna görə də, Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin fəallaşması üçün dövlət tərəfindən tənzimlənən inflyasiya siyasəti həyata keçirilməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiyada Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşdırılmasına dair mümkün baxışlar verilmiş və müvafiq strategiyanın hazırlanması zərurəti əsaslandırılmışdır. Strategiyanın məqsədi-ölkənin iqtisadi münasibətlər kompleksinin beynəlxalq əmək bölgüsünün, dünya bazarının və beynəlxalq əməkdaşlığın dəyişən şəraitinə uyğunlaşdırılması və milli iqtisadi inkişaf strategiyasından irəli gələn əlverişli xarici iqtisadi şəraitin yaradılması yolu ilə ölkənin dünya gəlirlərinin formalaşmasında və yenidən bölüşdürülməsinin idarə olunmasında əlverişli şərtlərlə iştirakının təmin olunması kimi müəyyən olunmuşdur.

Dissertasiya işində Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının hədəfləri seçilmiş məqsədə uyğun olaraq aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- İqtisadi inkişafın davamlılığı şəraitində geoiqtisadi dayanıqlığın təmin edilməsi;
- Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelində formalaşmış dominantların məqsədyönlü istiqamətləndirilməsi və onların bir-birini tamamlaması şəraitinin təmin edilməsi;

Dünyanın geoiqtisadi strukturunun dərk edilməsinin əsasında yeni elm - geoiqtisadiyyat yaranmışdır. Geoiqtisadiyyat - hərbi güc tətbiq etmədən dünya iqtisadiyyatında əlverişli regional mövqelər (xammal və satışbazarları, nəqliyyat dəhlizləri) əldə etmək uğrunda geoiqtisadi müharibə və mübarizə haqqında elmdir. Beləliklə, əgər ölkənin iqtisadi potensialı və ya onun müəyyən hissəsi coğrafi problemlərlə bağlıdırsa, onda geoiqtisadiyyat formalaşır. Geoiqtisadiyyat ölkənin iqtisadi gücü və onun coğrafi mövqeyi arasında qarşılıqlı əlaqəni tədqiq edən kompleks elm sferasıdır.

Xəzər və Qara dənizləri arasında yerləşən və Mərkəzi Asiyaya "geosiyasi açar" olan Qafqaz indi də geosiyasi və geoiqtisadi aktiv zonadır və mühüm geostrateji rol oynayır

Şimal-Cənub və Qərb-Şərq geosiyasi oxlarının kəsişməsində yerləşən Qafqaz və Xəzər XXI əsrin əvvəllərində həm dünyanın, həm də bölgənin böyük dövlətlərinin mürəkkəb geosiyasi maraqlarının meydanına çevrilmişdir

Geoiqtisadi parametrlər üzrə qiymətləndirmə aparsaq Xəzər hövzəsindəki düşərgələrarası rəqabətin əsas hədəfləri ilk növbədə:

- Xəzər hövzəsinin enerji ehtiyatlarına sahiblənmək, yaxud onlardan istifadə sahəsində üstün mövqeyə malik olma;
- hövzənin enerji resurslarının istehsalı və dünya bazarlarına çıxarmasında iştirak;
- enerji istehsalında istifadə edilən texnologiya və maliyyə vəsaitinə sahiblik, yaxud malik olmaq;
- hasilatın pay bölgüsü;
- bölgənin enerji ixracı marşrutlarının və nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin seçiminə təsir etmək və onların fəaliyyətinə nəzarət;
- neft-qaz istehsalı, istehlakı və ixracı sahəsindəki digər geoiqtisadi dividendlərə sahib olma və s. ibarətdir.

Bir sıra amilləri nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikasını bölgənin geosiyasi və geoiqtisadi cəhətdən ən əhəmiyyətli və perspektivli ölkəsi hesab edirlər:

- əlverişli coğrafi, geosiyasi, geoiqtisadi, hərbi-geostrateji mövqe;
- yürütdüyü müstəqil daxili və xarici siyasət;
- zəngin təbii ehtiyatlarını, maddi, mənəvi, əmək və insan resursları,
- Şərq-Qərb alternativ nəqliyyat-kommunikasiya, tranzit və enerji dəhlizlərinin yaradılması sahəsində yürütdüyü transmilli siyasət və tutduğu düzgün mövqe;
- daxili ictimai-siyasi sabitliyi təmin etməsi, demokratik dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, bazar iqtisadiyyatı quruculuğu prinsiplərini rəhbər tutması;
- son on ildə nail olduğu dinamik sosial-iqtisadi inkişafı və gələcək inkişaf potensialı

Geosiyasi və geoiqtisadi xarakteristikanın əsas dəyər ölçüləri kimi çıxış edən bu amillər həm ölkənin dinamik inkişafını, beynəlxalq aləmdəki yeri və rolunu, həm də ikitərəfli və çoxtərəfli tərəfdaşlıq dəyərini şərtləndirir.

Son illər Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri ölkəmizin beynəlxalq aləmdə mövqeyinin daha da möhkəmlənməsi, ən nüfuzlu təşkilatlarda layiqincə təmsil olunması, siyasi sahədə böyük nailiyyətlərin qazanılması və digər uğurlarla zəngin olmuşdur. Dünyada böhran proseslərinin hələ də davam etməsi, hətta qabaqcıl ölkələrin ciddi maliyyə problemləri ilə üzləşməsi fonunda Azərbaycanın davamlı iqtisadi inkişafı, quruculuq işlərinin geniş vüsət alması, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına integrasiyasının sürətlənməsi son illərin nailiyyətlərini səciyyələndirən əsas amillərdəndir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, "Regionun siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzinə çevrilən, dinamik və hərtərəfli inkişaf edən Azərbaycanın iqtisadi qüdrəti və fəal xarici siyasəti beynəlxalq aləmə daha sıx integrasiyanı, ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrin möhkəmlənməsini təmin etmişdir". Şübhəsizdir ki, bu uğurlara ümummilli lider Heydər Əliyevin inkişaf strategiyasına əsaslanan düşünülmüş və uzaqgörən siyasət nəticəsində nail olmaq mümkün olmuşdur. Ölkəmiz son 10 ildə, yəni, tarix baxımından qısa müddət ərzində sıçrayışlı iqtisadi inkişafa nail olmuş, bütün sahələrdə köklü islahatlar apararaq mərkəzləşdirilmiş planlı sistemdən bazar iqtisadiyyatına keçidi başa çatdırmış, böyük transmilli layihələrin təşəbbüskarı və aparıcı iştirakçısı olmuş, kosmosa peyk çıxaran dövlətlər sırasına qoşulmuş, yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu gün ölkəmiz cənab Prezidentin qeyd etdiyi kimi, "...bu, mürəkkəb regionda bir sabitlik adasıdır və təbii ki, bu da davamlı iqtisadi inkişafın başlıca amillərindən biridir".

Hazırda Yeni Dünyanın yeni qaydalarla tənzimlənməsi şəraitində geoiqtisadi siyasətin bütün potensialı milli və regional iqtisadi mənafehlərin uyğunluğunun dünya miqyasında müdafiə olunmasına yönəldilməli, bütün siyasi və iqtisadi

diplomatiyanın hərəkətverici qüvvəsinə çevrilməlidir. Bu mənada, Qafqazla, xüsusən, Cənubi Qafqaz regionu ilə bağlı yeridilən geoiqtisadi siyasət diqqəti cəlb edir. Hazırda Azərbaycanın iqtisadi diplomatiyası geoiqtisadiyyat konsepsiyasını hazırlayarkən özünün milli iqtisadi mənafeələrini dəqiq və hərtərəfli dərk etməli və belə bir mühüm prinsipdən çıxış etməlidir: milli iqtisadi mənafeələr yalnız başqa tərəfin milli iqtisadi mənafeələrinə qarşılıqlı hörmət şəraitində uğur qazana bilər. İndiki geoiqtisadi vəziyyətdə Azərbaycanın milli iqtisadi mənafeələrinə aşağıdakıları da daxil etmək olar:

- ölkənin ərazi butovluyunun bərpası və onun qorunmasını təmin etmək;
- bazar iqtisadiyyatının inkişafını və onun regional integrasiya proseslərinə qoşulmasını sürətləndirmək;
- respublikada siyasi sabitliyin daha da möhkəmləndirilməsi və iqtisadi islahatların donməzliyinə təminat verən siyasi və iqtisadi demokratiyanı inkişaf etdirmək;
- Azərbaycan iqtisadiyyatının yeniləşən beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində fəal və tam hüquqlu iştirakını təmin etmək.

Məlumdur ki, bu gün Azərbaycan özünün geoiqtisadi mövqeyinə görə bir çox ölkələrin, daha dəqiq deyilsə, ABŞ, Rusiya, İran və Türkiyə kimi dövlətlərin siyasiiqtisadi maraqlarının toqquşduğu bir bölgəyə çevrilmişdir. Geoiqtisadi məkanda milli iqtisadi mənafeələr balansının obyektiv qiymətləndirilməsi baxımından xarici tərəfdaşlarla sabit iqtisadi əlaqələrin yaradılmalıdır. Bunu əsas götürərək ölkəmizdə milli iqtisadi mənafeələr baxımından xarici iqtisadi siyasətimizin aşağıdakı istiqamətlərini göstərmək istərdik:

- Geoiqtisadi baxımdan MDB dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələri normal saxlamaq son dərəcə vacibdir. İki əsrə yaxın əvvəlcə Rusiya imperiyasında, sonra isə keçmiş SSRİ-nin tərkibində yaşamış Azərbaycan üçün bu, olduqca həyati tələbatdır. Unudulmamalıdır ki, türk dünyası dövlətlərinin böyük əksəriyyəti MDB məkanında yerləşir;

- “İpək yolu”nun üstündə yerləşən, zəngin təbii ehtiyatları olan Azərbaycan Avropa dövlətlərinin iqtisad maraqlarından faydalanmağın yollarını axtarmaq istiqamətində geostrateji araşdırmalar aparmalıdır;
- ABŞ-ın Qafqaz regionuna, xüsusilə, Azərbaycana strateji nüfuz bölgəsi kimi baxdığını və Azərbaycan gərəkliliyinə artan iqtisadi marağını nəzərə almaq olduqca vacibdir;
- Azərbaycan özünün milli iqtisadi mənafeələrini Şərq xarici iqtisadi siyasətinə istiqamətləndirməlidir. Asiya və Afrikanın islam dövlətləri ilə intensiv iqtisadi əlaqələr saxlanılmalıdır. Güclü Azərbaycanın formalaşması onun müasir geoiqtisadi reallıqlarını düzgün nəzərə alan yetkin milli iqtisadi mənafeələrindən, onların reallaşması mexanizmindən çox asılıdır.

Regional və global miqyasda ölkənin iqtisadi inkişafının müqayisəli üstünlüyü geoiqtisadiyyatda həmin ölkənin müasir integrasiyalaşma motivlərinin əsaslarından birinə çevrilir. Burada milli iqtisadiyyatın mikro subyektləri (firmalar, şirkətlər, korporasiyalar) beynəlxalq miqyasda böyük nailiyyətlər qazanırlar. Bütünlükdə milli iqtisadiyyatda müasir integrasiyalaşma motivləri xarici iqtisadi əlaqələr vasitəsi ilə milli iqtisadi mənafeələrin reallaşması imkanlarını gücləndirir, ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini artırır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Bayramov Ə.İ. "Regional iqtisadi integrasiya: nəzəriyyə və praktika" 1997
2. Гаджиев Ш.Г., «Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития», Киев, «Экспрес-объява», 2000 г.
3. Bayramov Ə., "Regional iqtisadi integrasiya: nəzəriyyə və praktika" (monoqrafiya), Bakı 1997
4. Kərimli İ., Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf konsepsiyası və milli iqtisadi mənafeələr problemi. Azərbaycanın Vergi jurnalı. 3/2012. Səh.131-144.
5. Сапир, Е.В. Мировая экономика: геоэкономический подход Текст.: Учеб. пособие // Яросл. гос. ун-т. Ярославль, 2003.
6. Сапир, Е.В. Геоэкономическое измерение локальных систем: теория и методология глобально-локального анализа Текст. // Яросл. гос. ун-т.- Ярославль, 2004.
7. Сапир, Е.В. Геоэкономическая теория (гнесеологические корни современной геоэкономической концепции)//Безопасность Евразии.2003. №2 (апрель-июнь).
8. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский ; пер. с англ. О. Ю. Уральской. - М.: Междунар. отношения, 2006. - 256 с.
9. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство [Текст] / З. Бжезинский; [пер. с англ. Е .А. Нарочницкой, Ю. Н. Кобякова]. - М.: Междунар. отношения, 2006. - 288 с.
10. Кочетов Э. Г. Геоэкономика: освоение мирового экон. пространства : учебник для вузов по курсу "Мировая экономика" / Э. Г. Кочетов. - М.: Норма, 2006. - 528 с.
11. Кочетов Э. Г. Геоэкономический (глобальный) толковый словарь.

(Основы высоких геоэкономических технологий современного бизнеса): сб. стратегических понятий-новелл / Э. Г. Кочетов. - Екатеринбург: Уральский рабочий, 2006. - 504 с.

12. Щетинин В. Д. Экономическая дипломатия: учебное пособие / В.Д.Щетинин. - М. : Междунар. отношения, 2001. - 280с.

13. Michael Cohen. The effect of oil revenues on transition economics: the case of Azerbaijan // “Geopolitics of energy” Journal, №6, June 2006

14. STRATEJİ TƏHLİL, Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinə, beynəlxalq münasibətlərə dair analitik jurnal, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi, Say 7-8, 2014

15. AZERBAIJAN FOCUS, Beynəlxalq münasibətlərə dair jurnal, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi 2010

16. “ Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat sektorunun inkişaf strategiyası ” Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat Nazirliyi, Bakı-2006

17. “ Azərbaycan Respublikası tranzit strategiyası ” TRASEKA daimi katibliyi. Bakı 2005

18. www.stat.gov.az

19. www.economy.gov.az

20. www.sam.az

21. www.president.az

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена исследованию вопросов правового обеспечения формирования стратегии геоэкономического развития Азербайджана. В этих целях в первой главе диссертации анализируются эволюция теоретических взглядов стратегии геоэкономического развития, связь геоэкономического развития и пространства с геоэкономикой, цели, назначения и задачи стратегии геоэкономического развития, раскрываются реальные геоэкономические интересы глобальных и региональных центров силы в регионе, исследованы геоэкономические позиции и основные направления внешнеэкономической доктрины Азербайджана.

Вторая глава диссертации посвящена комплексному изучению правовых аспектов геоэкономического развития Азербайджана. В этой главе анализируется состояние нормативно-правовая база стратегии геоэкономического развития Азербайджана, его основные направления, раскрывается роль транспортного коридора в стратегии геоэкономического развития Азербайджана.

В третьей главе исследуются направления совершенствования правовой базы стратегии геоэкономического развития Азербайджана, зарубежный опыт стратегии геоэкономического развития, геоэкономическая эффективность многовекторной интеграционной политики Азербайджана, обосновывается приоритет вектора сотрудничества с Европейским Союзом, а также рассматриваются геоэкономические процессы, происходящие в Евразийском пространстве в контексте геоэкономических интересов республики. На основе проведённого анализа обосновываются ряд концептуальных положений и выводов.

SUMMARY

This thesis is devoted to study of the questions right ensure the formation of geo-economic strategy of development of Azerbaijan. To this end, in the first Chapter of the thesis analyzes the evolution of the theoretical views of geo-economic strategy development, communication development geo-economic and geo-Economics space, goal, purpose and objectives of the strategy of geo-economic development, reveals the real geo-economic interests of global and regional centers of power in the region, investigated geo-economic position and the main directions of foreign economic doctrine of Azerbaijan.

The second Chapter of the thesis is devoted to the complex study of legal aspects of geo-economic development of Azerbaijan. This Chapter examines the state of normative-legal framework of geo-economic strategy of development of Azerbaijan, its main areas, the role of the transport corridor in the strategy of economic development of Azerbaijan.

In the third Chapter explores the directions of improvement of the legal framework of geo-economic strategy of development of Azerbaijan, international experience of strategy development geo-economic, geo-economic efficiency of the multivector integration policy of Azerbaijan, the author substantiates the priority of the vector of cooperation with the European Union, and examines the geo-economic processes in Eurasian space in the context of geo-economic interests of the Republic. On the basis of the analysis substantiated a number of concepts and conclusions.

REFERAT

Mövzunun aktuallığı. Müasir dünya iqtisadiyyatında köhnəlmiş geosiyasət modeli öz mövqelərini tədricən itirərək yerini beynəlxalq münasibətlərin yeni konseptual modelinə - geoiqtisadiyyata təhvil verməkdədir. Yeni texnologiyalar, yeni çağırışlar və yeni imkanlar əsri hesab edilən XXI əsrdə çoxlu sayda ölkələr artıq dünya məkanında öz mövqelərini, bu və ya digər inteqrasiya qruplaşmalarında iştiraklarını resursların, gəlirlərin bölgüsü və yenidən bölgüsü, rəqabətqabiliyyətliliyin yüksəldilməsi kontekstində nəzərdən keçirirlər. Dünyanın geoiqtisadi strukturunun dərk edilməsinin əsasında yeni elm - geoiqtisadiyyat yaranmışdır. Geoiqtisadiyyat - hərbi güc tətbiq etmədən dünya iqtisadiyyatında əlverişli regional mövqelər (xammal və satışbazarları, nəqliyyat dəhlizləri) əldə etmək uğrunda geoiqtisadi müharibə və mübarizə haqqında elmdir.

Beləliklə, əgər ölkənin iqtisadi potensialı və ya onun müəyyən hissəsi coğrafi problemlərlə bağlıdırsa, onda geoiqtisadiyyat formalaşır. Geoiqtisadiyyat ölkənin iqtisadi gücü və onun coğrafi mövqeyi arasında qarşılıqlı əlaqəni tədqiq edən kompleks elm sferasıdır. Bununla yanaşı, o mikro və makro səviyyələrdə davamlı inkişafı təmin etmək üçün təbii və insan resurslarından effektiv istifadə üsullarını öyrənir.

Fikrimizcə, bu yanaşma, faktiki olaraq, müstəqil Azərbaycanın geoiqtisadi strategiyası və siyasətində də daha parlaq nəzərə çarpır və effektiv surətdə tətbiq edilir. Milli maraqların yüksək səviyyədə təmin olunduğu effektiv geoiqtisadi strategiya sayəsində Azərbaycan regional liderə, mühüm regional investora çevrilmiş, ölkəmizin geoiqtisadi əlaqələrinin dərəcəsi artmışdır. Çoxvektorlu regional iqtisadi inteqrasiya siyasəti nəticəsində geoiqtisadi əlaqələrimizin coğrafiyasının şaxələnməsi, müvafiq olaraq geoiqtisadi nüfuzumuzun arsenalını gücləndirir. Bu nöqtəyi-nəzərdən Azərbaycan respublikasının geoiqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşmasının hüquqi təminat məsələsinin araşdırılması aktual

tədqiqat vəzifələrindəndir.

Dissertasiyadakı qaldırılmış tədqiqat problemlərinin əhəmiyyəti onunla müəyyən edilir ki, geoiqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşması Azərbaycan Respublikasının istehsal və sosial potensialının struktur cəhətdən yenidən qurulmasının ən vacib ünsürü sayılır. Bu baxımdan geoiqtisadi inkişaf strategiyasının səmərəliliyinin təmin olunmasının yeni forma və metodlarının öyrənilməsi və əsaslandırılması aktual məsələyə çevrilir.

Müasir şəraitində yuxarıda qeyd edilən problemlərin müfəssəl öyrənilməsi zərurəti bir çox cəhətdən dissertasiyada baxılacaq məsələlərin dairəsini müəyyənləşdirmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətində geoiqtisadi amillərin rolunun öyrənilməsi və bu kontekstdə xarici iqtisadi siyasətin perspektivlərinin araşdırılmasından ibarətdir. Dissertasiya işinin məqsədinə çatmaq üçün tədqiqat işi qarşısında aşağıdakı konkret vəzifələr müəyyən edilmişdir:

- Geoiqtisadi inkişaf strategiyasının mahiyyəti, nəzəri əsasları və onu formalaşdıran amilləri tədqiq etmək;
- Qlobal və regional güc mərkəzlərinin bölgədə geoiqtisadi maraqlarının təhlil edilməsi;
- Geoiqtisadi məkan və inkişafın geoiqtisadiyyatla əlaqəsinin, geoiqtisadi inkişaf strategiyasının məqsədi, təyinatı və vəzifələrinin araşdırılması;
- Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyinin və bundan irəli gələrək xarici iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərinin tədqiq edilməsi;
- Azərbaycanın geoiqtisadi əlaqələri sisteminin hüquqi aspektlərinin, geoiqtisadi inkişaf strategiyasının normativ-hüquqi bazasının müasir vəziyyətinin kompleks təhlil edilməsi;
- Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərinin və nəqliyyat dəhlizinin rolunun təhlili;

- Azərbaycan respublikasının geoiqtisadi inkişaf strategiyasının hüquqi baza və təminatının təkmilləşdirilməsinin istiqamətlərinin araşdırılması;
- Geoiqtisadi maraqların reallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən transmilli layihələr və investisiya əməkdaşlığının təhlil edilməsi;
- Azərbaycanın çoxvektorlu integrasiya siyasətinin geoiqtisadi effektivliyi və perspektivlərinin tədqiq edilməsi.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Dissertasiya işinin metodoloji əsasını yerli və xarici iqtisadçı alimlərin geoiqtisadi proseslər problemlərini işıqlandıran elmi əsərləri, eləcə də tədqiqatlar təşkil edir. Tədqiqat işində Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik və normativ aktlarından, mühüm sosial-iqtisadi problemlər üzrə qərar və sərəncamlardan, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Xarici İşlər Nazirliyinin normativ sənədlərindən, elmi-tədqiqat müəssisələrinin tövsiyə və metodiki xarakterli materiallardan və digər normativ sənədlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, Xarici işlər nazirliyinin eləcə də dövrü mətbuat məlumatları, beynəlxalq və respublika elmi-praktiki konfransların materialları təşkil edir.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyası təşkil edir. Tədqiqatın predmeti kimi isə Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının formalaşmasının hüquqi təminat məsələsinin öyrənilməsi çıxış edir.

Dissertasiya işində Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin geoiqtisadi parametrləri sistemli şəkildə təhlil edilmiş və geoiqtisadi amillər kontekstində bu siyasətin perspektivləri araşdırılmışdır.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Aparılmış tədqiqatın nəticəsi olaraq dissertasiyanın aşağıdakı nəticələrini elmi yenilik kimi qiymətləndirmək olar:

- Azərbaycanın geoiqtisadi inkişaf strategiyasının hədəfləri müəyyən edilmişdir: İqtisadiyyatın davamlılığı şəraitində onun geoiqtisadi dayanıqlılığının təmin

edilməsi; Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modelindəki bütün dominantların məqsədyönlü istiqamətləndirilməsi və onların bir-birini tamamlaması şəraitinin təmin edilməsi.

- “Şimal-Cənub”, “Şərq-Qərb” iqtisadi əməkdaşlığı elmi-nəzəri baxımdan tədqiq olunaraq onun əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır; Azərbaycanın “Şimal-Cənub”, “Şərq-Qərb” iqtisadi əməkdaşlıq prosesində tranzit ölkə kimi mövqeyi və rolu elmi cəhətdən əsaslandırılaraq bu prosesdə ölkənin mövcud iqtisadi imkanlarından səmərəli istifadə olunması yolları üzə çıxarılaraq nəzəri və praktiki təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tədqiqat işinin nəticələrindən Azərbaycanın geoiqtisadi siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı istifadə oluna bilər.

